
Jazarpen indarkeria pairatutako zinegotziek jasan zuten bidegabekeriari buruzko txostena (1991-2011)

José Ramón Intxaurbe Vitorica
Eloísa González Hidalgo
Gorka Urrutia Asua

 Deusto
Instituto de Derechos Humanos
Pedro Arrupe
Giza Eskubideen Institutua

Pedro Arrupe Giza Eskubideen Institutua
Deustuko Unibertsitatea

2019ko uztaila

Giza Eskubide, Bizikidetzeta eta Lankidetzaren Idazkaritza Nagusiaren
enkarguz egina

EUSKO JAURLARITZA

GOBIERNO VASCO

LEHENDAKARITZA
Giza Eskubide, Bizikidetzeta
eta Lankidetzaren Idazkaritza Nagusia

PRESIDENCIA
Secretaría General de Derechos Humanos,
Convivencia y Cooperación

Aurkibidea

1. Sarrera.	
Txostenaren helburua, edukia eta denbora-esparrua. _____	4
1.1. Txostenaren edukia eta agindutako lanaren justifikazioa. _____	4
1.2. Txostenaren edukiak eta egitura. _____	4
1.3. Metodologia. _____	5
2. Testuinguru sozial eta politikoa. Azterlanaren esparru kronologikoaren aipamen laburra.	7
3. Datuen aurkezpena.	8
3.1. Datu kuantitatiboen azterketa. _____	8
3.2. Datu kualitatiboen azterketa. _____	13
3.2.1. Udalerriarekiko eta bizilagunekiko konpromisoa. Militantzia politikoko modu bitxi bat. _____	14
3.2.2. Distantzia laburreko adierazpen politikoaren zailtasuna terrorismoaren mehatxupean. _____	16
3.2.3. Emergentsia demokratiko baten kronologia. _____	18
3.2.4. Jazarpenaren hedatze-uhina: zinegotzien isolamendu sozialetik haien familia- eta lan-inguruneari erasatera. _____	26
3.2.5. Erreparaziorako memoria eraikitzea eta gizartearentzako irakaspenak. _____	32
4. Ondorioak eta gomendioak.	
4.1. Antzeman diren giza eskubideen urraketen kalifikazioa. _____	35
4.2. Amaierako balorazioak. _____	37
5. Bibliografia.	41

1. Sarrera. Txostenaren helburua, edukia eta denbora-esparrua

1.1. Txostenaren edukia eta agindutako lanaren justifikazioa

2018. urtearen hasieran, Giza Eskubide, Bizikidetzaren Idazkaritza Nagusiak Deustuko Unibertsitateko Pedro Arrupe Giza Eskubideen Institutuari enkargatu zion txosten bat egin zezan, zein azaldu eta aztertuko baitzuen Euskal Autonomia Erkidegoko udalerrietako zinegotziak izan eta ETA banda terroristaren mehatxuak pairatu zituztenek jasan zuten bidegabekeria. Lan honen erreferentziako esparrua 2017-2020rako Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen Plana da, 2017ko urrian onetsia; haren jarduera-ardatzetako bat (1.a) iraganari eta indarkeriaren amaiera antolatuari dagokiona da. Ardatz horren 2. eta 3. ekimenek planteatzen dute iraganari eta haren argitzeari buruzko hausnarketa kritikoa egitea. Esparru horretan kokatuta dago pertsonen kolektibo jakin bati buruzko azterlana egitea: beren eskubide politikoez baliatzean mehatxuak eta derrigortzeak pairatu zituztenen kolektiboa.

Irismen orokorreko txosten bat egin dugu, zeinaren helburua baita aztertzea zein izan zen ETAREN beldurrazte bat egoteak beren udal ordezkariaren arloko erantzukizuna baldintzatuta ikusi zuten pertsonen errealitatea. Hurrengo orrialdeetan saiatuko gara honako galdera honi erantzuten: denboran zehar mantendutako derrigortze horrek zein puntutaraino izan zuen eragina herritarrak ordezkatzeko lanean, zein puntutaraino eragin zuen haien familia-harremanetan, harreman sozialetan edo lan harremanetan, bai eta zinegotzi haien eta beraien familiartekoen osasunean ere.

Aurreko txosten batean¹ ikertu genuen jada eskolta-operatibo baten bitartez bere egoerari konponbidea jartzen ahalegindutako pertsona mehatxatuaren figurari buruz. Inguruabar hori elementu objektibo moduan erabili zen, mehatxatutako pertsonen kolektiboa kuantifikatu ahal izateko. Orduko hartan, azterlanaren xede ziren taldeetako bat alderdi politikoen ordezkariena izan zen. Ikerketa honek puntu ugari ditu amankomunean orduko harekin, metodologia eta tresna analitikoak ere partekatzeraino.

Giza Eskubide, Bizikidetzaren eta Lankidetzaren Idazkaritza Nagusiak egindako enkarguak azterlana zentratu behar zeneko denbora-esparrua mugatu zuen: 1991tik 2011ra. Urte horiek bat datoz, 1978ko Konstituzioa onetsi zenetik izan diren laugarren, bosgarren, seigarren, zazpigarren eta zortzigarren udal legegintzaldiekin. Jakina da 90eko hamarkadaren lehenengo urteetatik aurrera ETAREN estrategia zela jazarpena hainbat sektoretara zabaltzea, eta geroago sufrimenduaren sozializazioaren ideia adierazi zuela. Udal ordezkarien multzoa izan zen estrategia terroristar hori ezartzearen ondorioz gehien kolpatutako kolektiboetako bat. 2011ko urriaren 10ean, ETAK jarduera behin betiko geldiaraziko zuela iragarri zuen.

1.2. Txostenaren edukiak eta egitura

Ikerketa honen helburuak enkarguan bertan datoz zehazturik; honela hain zuzen ere:

- ETAREN indarkeriaren esparruan mehatxuak eta zuzeneko jazarpena jasan zuten zinegotzietan eragindako sufrimendu bidegabearen deskribapen kuantitatibo eta kualitatiboa eskaintzea.
- Bi gai hauetan ondorio batzuetara iristea: mehatxuaren bidez urratutako giza eskubideen argiketa; eta halako biktimen erreparazioa.

Helburu horiek betetzeko, ikerketa-taldeak edukien egitura hau garatu:

- a) Txostenek hartzen duten denbora-esparruaren testuinguru historikoaren azalpena laburra. 90eko hamarkada, 1992an izandako ekitaldiei eginiko mehatxutik Oldartzen txostenera eta sufrimenduaren sozializazioaren ideiararte. Gure denbora-esparrua bukatzen da ETAK bere jarduera terroristar amaitutzat jotzeko zuen asmoa iragarri zuenean.

¹ Intxaurbe Vitorica, José Ramón, Urrutia Asua, Gorca eta Ruiz Vieytez, Eduardo J.; *ETAK mehatxatutako pertsonen jasan duten bidegabekeriari buruzko txostena (1990-2011)* 2016ko martxoaren 31koa.

b) Eskura dauden datuen analisia:

-Alderdi kuantitatiboa. Eusko Jaurlaritzako Segurtasun Sailak bildutako datuak ematen ditugu, baina datu horiek beste erakunde publiko batzuek bildutakoekin osatu beharko lirateke, amaierako zenbateko batera iristeko. Dena den, adierazle batzuk eskaintzen dizkigute Euskadiko zinegotzien kolektiboan beldurrarazte terroristaren errealitateak ukitutako pertsonen kopuruari buruz.

-Alderdi kualitatiboa. Kasu aipagarri batzuen protagonistek kontatutako bizipen-istorioen bitartez, denboran iraun zuen derrigortzearen inpaktua aztertzen da, bai eta pertsonen eta ondasunen aurkako erasoek haiek dituztenen bizitzan izandako inpaktua ere. Galdetuko dugu nola erasan zitzairen Euskadiko hainbat udalerritan zinegotzi-erantzukizuna bete zutenen askatasunari eta segurtasunari, eta zein eragin izan zituen horrek haien familia-ingurunean eta laneko zein gizarte arloko ingurunean.

c) Antzeman diren giza eskubideen urraketen kalifikazioa. Aurreko ataletan aztertu diren datu kuantitatibo eta kualitatiboen interpretaziotik abiatuta, gertaeren interpretazio juridikoa egitea proposatzen da, gertaera haiek giza eskubideen urraketa izan baitziren, eta, gainera, mehatxatutako pertsonak ez baitzuten inolako baliabide juridikorik eduki eskura beren eskubideen defentsa edo erreparaziorako.

d) Amaierako balorazioak. Ikertzaileen lantaldeak ondorio horiek txostenean aztertutako datuen argitan aletuko ditu, egiak, justiziak eta erreparazioak osatzen duten hirukotea abiapuntu hartuta.

e) Erabilitako bibliografia.

1.3. Metodologia

Enkarguaren helburuetan ezartzen den bezala, txostenak bilatzen du mehatxuak eta zuzeneko jazarpena pairatu zituzten udal ordezkarien egoerara hurbiltzea. Azterlanaren xede den kolektiboa definitzeko, kontuan hartu beharra dago ezen, batzuetan, beldurraraztea ez zela zuzenean etortzen ETArekin komandoetatik, baizik eta kolektibo horretako pertsonen inguruneko beste eragile batzuegandik, zeinek beldur iraunkorren estrategia bera aplikatzen baitzuten. Denboran zehar mantendutako indarkeria bat, zeinak bilatzen baitzuten biktimgan mehatxu jarraitu eta zehaztugabea egitea, "jazarpen indarkeria"² deitu izan dena. Horixe da azterlan honetan erabili dugun terminoa.

Hainbat egilek agertu izan duten bezala eta txosten honetako testigantzetan islatzen den moduan, ETAk jazarpen indarkeria erabili zuen estrategia terrorista gisa, bere ideien aurkako kolektibo sozialaren kontra xaxatze-, mehatxatze eta beldurrarazte-technikak erabiliz. "*Bere helburu ziren guztiak erailtzeko ezintasunaren aurrean, ETAk indarkeria-mota hori jarri zuen abian; haren funtsa zen helburua heriotzarekin mehatxatzea, lehentasunezko helburutzat hartuz eta haren bizitza larritasun etengabe bat bilakatuz, nahiz eta materialki ezin zituen mehatxu guztiak bete*"³. Bereziki gure azterlanak hartzen duen aldian, ETA pasa zen indarkeria gobernuarekiko elkarrizketa bat gertatzea nahitaez ekarriko zuen ezegonkortze politikorako tresna baten gisara erabiltzetik haren aurkako kidego sozialaren aurkako jazarpen-mekanismo gisa ere erabiltzera. Kale Borrokako ekintzak ere beldurra hedatzeko jazarpen-estrategia horren barru-barruan daude, eta haren beldurtze-eraginak komando terroristek beraiek eragiten zituztenen antzekoak eta osagarriak izan ziren.

Ikerketa honen helburuak lantzeko, hurbiltze kuantitatibo eta kualitatibo bat egin dugu mehatxatutako kolektibo horren errealitateara. Aztertu ditugun datu kuantitatiboen jatorria *ETAk mehatxatutako pertsonak jasan duten bidegabekeriari buruzko txostena (1990-2011)* izenekoan dago; hartan, izan ere, datuak eskaintzen ziren azterlanak hartzen duen aldian eskolta-operatiboez babesturik egon ziren hautetsien kolektiboari buruz. Halaber, berrikuspen hemerografiko eta bibliografiko bat egin zen ETAk 1991tik 2011ra egindako ekintzei buruz, bai eta ikerketak hartzen duen aldiko udal legegintzaldietako hauteskunde-emaitzen analisi bat ere. Hartara, indar politiko bakoitzaren udal ordezkarien kopuruari buruzko panoramika bat eskaintzen da, mehatxua eta beldurraraztea intentsitate handiagoz pairatu zuten zinegotzien dimentsio numerikoari antzemateko.

Azterlanaren mamia osagai kualitatiboa izan da, kolektibo hori osatu duten pertsonen berezitasun eta bizipenetatik abiatuta. Banakako elkarrizketa sasi-egituratuak egin dira, eta hain bidez aukera izan dugu

2 Gesto por la Paz. *Violencia de persecución*. *Bake Hitzak*, 40. zk., 2000ko iraila, 13-19 or.

3 Pérez, Kepa. *La violencia de persecución en Euskadi*, Bilbo: ADDH eta Eusko Jaurlaritzak, 2005, 8. or.

elkarrizketa zuzentzeko biktimen diskurtsoa mugatu gabe; izan ere, beren bizipenen berezitasunak aletu ahal izan zituzten. Guztira, 14 pertsona elkarrizketatu ziren; horien artean 5 emakume daude. Elkarrizketatu beharreko pertsonen hautaketa egiteko, harremanetan jarri ginen ETAk mehatxatu pertsonen buruzko aurreko txostenean parte hartu eta egungo enkarguan ezarritako irizpideak betetzen zituzten pertsonekin. “Elur-bolaren” teknika erabiliz, kontaktu berriak eman zizkiguten elkarrizketak egin eta errealtate horretan sakontzeko. Testigantzak hainbat alderdi politikotan udal ordezkarietako karguak bete izan zituzten pertsonenak dira, baina gehien-gehienak Euskadiko Alderdi Sozialista-Euskadiko Ezkerrakoak (PSE-EE) eta Alderdi Popularrekoak (PP) izan dira, bi alderdi horiek izan baitira jazarpen eta beldurrarazte terroristen intentsitate handienaz jaso dutenak. Egindako analisian Euskal Autonomia Erkidegoaren eskumen-esparruak zedarrizten du; hartara, bada, txosten honetan jasotako informazio eta egindako analisiaren gehiena lurralde-esparru honetako zinegotziek bitarteko egoerari dagokio.

Elkarrizketak gida batean oinarrituta egin ziren, giza eskubideen afekzioarekin lotutako elementuak aintzat hartuz, eta bai eginkizun publikoan, bai eguneroko bizitzan pairatutako indarkeriari, jazarpenari eta pairatutako zuzengabekeriari buruzko bizipenak jaso dira. Elkarrizketek galdetegiaren egiturari jarraitu zitoten, honako lau atal nagusi hauetatik abiatuta:

- a) Beren zinegotzi lana zein testuinguru politiko eta sozialetan egin zuten, beren eskubideak nola urratu zituzten eta nolako mehatxuak pairatu zituzten.
- b) Indarkeriak banakako alderdietan, familia-alderdietan eta alderdi sozialetan izan zituen ondorioak, bai eta bizitza politikoan izandakoak ere.
- c) Egoerari nola egin zitoten aurre. Hau da, zer egin zuten egoera hori eramateko.
- d) Elkarrizketatutako pertsona bakoitzarentzat egitarako, justiziarako eta erreparaziorako eskubideak zer esan nahi duen eta zein neurri ezarri behar diren egoera hori berriz ez gertatzeko.

Elkarrizketen hitzez hitzeko transkripzioak aukera eman zuen elkarrizketatutako pertsonen helarazi nahi zuten mezuari eusteko, beren esperientziari buruzko testigantzen bitartez, eta horietako bakoitzaren osotasunari buruzko analisian errazteko.

Ikerketa-taldeak agerian utzi nahi du biktimen eskuzabaltasuna, beren bizitzaren istorioek ikerketa honetan jasota utzi nahi izateagatik, batzuetan oroitzapen barru-barruko eta larridura handikoetan sakondu baitute. Bizipen horiek euskal herritarrekin partekatu nahi izan dituzte, guztiok errespetu demokratikoaren kulturaren eta giza eskubideen defentsan sakondu dezagun, bestearen sufrimenduari enpatiaren balioetik abiatuta, eta horrek argi eta garbi azaltzen du haien konpromiso soziala eta erreferente etikoak direla. Biktimen hitzei esker ezagutu dugu eskolta etengabe eduki beharrik beraien familia eta bizitzetan izan zuen eragina. Elkarrizketetan agerian geratzen dira pertsona mehatxatuek jasandako sufrimenduen alderdi batzuk, fenomeno honen inguruko hausnarketa publikoan aintzat hartu behar diren liratekeenak, hain zuzen ere, esate baterako, denbora luzean hertsapena jasatearen kostu emozionala, larritasun horrek pertsonen osasunean izan dituen eraginak, edo lanaldi osoan eskolta bat eduki beharzagatik pertsona horiek laneratzeko edo lan-merkatuan jarraitzeko izan zituzten zailtasunak. Jazarpen kronikoak batzuetan familia-egonkortasunari ere eragiten zion, eta sarritan adiskidetasun- eta auzo-harremanak ere aldarazi zituen. Bildutako lekukotzek adierazi dutenez, arlo bat (pertsonala, familiakoa eta lanekoa) ere ez zen mehatxu terroristaren errealtate latzetik kanpo geratu.

Aurkezten ari garen txostenaren azken urrats gisa, lortutako informazioa giza eskubideek ezartzen duten parametro etiko-juridikoaren arabera ebaluatuko da. Indarreko lege-testuetan (Konstituzioa eta erreferentziako nazioarteko hitzarmenak barne) jaso eta ETaren hertsapen eta jazarpenaren bidez urratu ziren printzipio eta eskubideak aztertuko dira.

2. Testuinguru sozial eta politikoa. Azterlanaren esparru kronologikoaren aipamen laburra

Txosten honek 1991tik 2011ra bitarteko urteak hartzen ditu, eta horrekin 1978an Konstituzioa onetsi zenetik eta Gernikako Autonomia Estatutua onetsi zenetik izan diren laugarren legegintzalditik zortzigarren legegintzaldira bitartekoak jaso ditugu. Azterlan honen ezaugarriak dituen lan bat egiteko beharrezkoa da esparru kronologikoa zehaztea, ikertzen ditugun gertakariak sarritan ez baitute hasierako data jakinik. Nola nahi ere, 90eko hamarkadan hasten den denbora-tarteari buruzko datu gehiago daude eskura, aurreko urteetakoak baino. Izan ere, aurrerago azalduko den bezala, gizarte-eremu desberdinetara hedatu zen ETAREN atentatuen estrategia (sufirimenduaren sozializazioa izenez ezaguna) eta kale borrokaren aldeko apustua direla eta, terrorismoaren mehatxuaren aurkako babes-mekanismoak areagotu eta gehiago hedatu behar izan ziren.

Aipatutako urteetan gertaera garrantzitsuak izan ziren. Aldian aldiko dinamikak kontuan hartzea oso erabilgarria da datuek erakusten dituzten joerak azaltzeko. Helburu horrekin, analisiaren denbora-tartea lau etapatan banatu da, bakoitzaren ezaugarri berezien arabera.

1991-1995. Aurreko hamarkadan Aljerren izan ziren Espainiako Gobernuaren eta ETAREN arteko elkarriketek porrot egin zutelara eta, 90eko hamarkadaren hasieran erakunde terroristak areagotu egin zuen estatuaren aurkako erasoak. Bazirudien terrorismoaren jardueraren helburua 1992ko nazioarteko ekitaldi garrantzitsuak zapuztea zela. (Adibidez, 1991. urtea bereziki gogorra izan zen: 46 hildako eta 149 indarkeria-ekintza, 1990ean baino % 19,25 gehiago). 1992ko martxoaren 29an, Bidarten, ETAK kolpe gogorra jaso zuen bere aurkako operazioan goi-karguak atxilotu zituztenean. Etapa horretan, ETAK Leitzarango Autobia (Nafarroa-Gipuzkoa) eraikitzeko proiektuaren aurkako jarrera erakusten jarraitu zuen. Indarkeriazko ekintzak izan ziren, baita heriotza-atentatuak ere obra publiko horrekin lotutako pertsonen aurka. 1991ko maiatzaren 26an, udal hauteskundeak izan ziren, eta 1994ko urriaren 23an, berriz, hauteskunde autonomikoak. ETAREN ahultasuna bat dator HBn gertatzen ari ziren barne eztabaidekin; Ajouria Eneako Itunak eragin zuen isolamendua gainditzeko lagunduko zuen estrategia bat argitu nahi zuten eztabaida horietan. Garrantzi handiko zenbait agirik aldi horren amaiera ezarri zuten. 1995ean Herri Batasunak (HB) Oldartzen txostena onetsi zuen eta bertan honako hau adierazten zen: “*esku hartzeko ildoak egokitu beharra daukagu*”. Jotzen da garai hartan hasi zirela jazarpen indarkeriaren estrategia oro har gauzatzen, “sufirimenduaren sozializazioa” izenez ezagutu zen estrategia baten barruan. Orientabide horren lehenengo hildakoetako bat Gregorio Ordóñez izan zen, Alderdi Popularreko Donostiako zinegotzia, zeina 1995eko urtarrilaren 23an erail baitzuten.

1995-1999. 1995eko maiatzaren 28an, udal hauteskundeak izan ziren, % 64,2ko parte-hartzearekin. Ardanza lehendakariak Eusko Legebiltzarrean aitortu zuen kale borrokak gainditu egin zuela prebentziorako eta defentsarako mekanismoen bidez erantzun bat emateko ahalmena (1995. urtean, 365 egunetatik 136 egunetan izan ziren kale borrokako ekintzak⁴). Udal legegintzaldi horretan, heriotza-atentatuak izan ziren zenbait zinegotziren aurka (ikus 4. taula), eta kolektibo hori argiro seinalaturik geratu zen, ETAREN eta haren inguruko ekintzak gehien estigmatizatu eta baztertu zituenetako baten gisara. Miguel Ángel Blancoren bahiketa eta hilketaren ondoren, Gobernuan zegoen Alderdi Popularreko zinegotziren aurkako atentatuak burutu ziren Euskadiko herrietan. Hautetsi horietako batzuek uko egin zioten eskolta izateari, eguneroko bizimoduarekin bateraezina zela uste baitzuten. ETAREN ekintza terroristak beste kolektibo batzuk ere seinalatu zituen; tartean, enpresaburuak. Julio Iglesias Zamora eta José María Aldaia enpresariaren bahiketak nabarmendu behar dira. ADEGik parte-hartze aktiboa izan zuen horren salaketan, eta, horregatik, mehatxu argiak jaso zituen. Ukitutako beste kolektibo bat espetxeetako funtzionarioena izan zen. Izan ere, kolektibo horretako profesionalek heriotza-atentatuak pairatu zituzten. Bestetik, ETAK José Antonio Ortega Lararen bahiketa luzea egin zuen, 532 egun iraun zuena (1996ko urtarrilaren 17tik 1997ko uztailaren 1era). 1998ko irailaren 14an, ETAK alde bakarreko, erabateko eta mugarik gabeko su-etena iragarri zuen.

1999-2003. 1999ko ekainaren 13ko udal hauteskundeak ETAREN erailketarik gabe demokrazian gertatutako lehenengoak izan ziren. Su-etena 438 egun iraun zuen (1999ko abenduaren 3ra arte), eta su-etena inda-

4 Azurmendi, José Félix; *ETA de principio a fin. Crónica documentada de un relato*. Donostia: Txartalo, 2014, 246. or.

rrean egon zen bitartean elkarrizketak egon ziren Espainiako Gobernuko ordezkarien eta ETAREN artean. Su-etena amaitu zenean, PSEko eta PPko buruzagi eta hautetsien aurkako atentatu gehiago egon ziren. Bestalde, hildakoak egon ziren ETAK mehatxatutako jarduera-arloetako pertsona adierazgarrien aurkako atentatuetan (prentsan, José Luis López de Lacalle, Santiago Oleaga; enpresaburuak: José Luis Korta; Botere Judizialean, José María Lidón; Ertzaintzan, Ana Isabel Arostegui eta Javier Mijangos). 2000ko abenduaren 8an, Askatasunaren aldeko eta Terrorismoaren aurkako Ituna izenpetu zen, eta horren ondoren, Alderdi Politikoen 6/2002 Lege Organikoa onartu zen. 2003ko martxoan, Auzitegi Gorenak EH-HB-Batasuna formazioak legez kanpo utzi zituen.

2003-2007. Udal hauteskundeak 2003ko maiatzaren 25erako deitu ziren. Autodeterminaziorako Bilguneak (AuB) aurkeztutako 249 hautagai-zerrendetatik 241 baliogabetu zituen Auzitegi Gorenak. Hauteskundeetan parte-hartze handia izan zen, % 69,90ekoa; lau urte lehenago, berriz, 64,81ekoa izana zen parte-hartzea. Boto baliogabeen kopuru handi bat izan zen: 126.751 boto, hain zuzen, botoa ematera joandako hautesleen % 10,03; 1999an, berriz, 10.018 boto baliogabe izanak ziren, erregistratutako boto guztien % 0,85 baizik ez. Aurreko etapan bezala, udal batzuetan zailtasunak izan ziren hauteskunde-zerrendak osatzeko. Hauteskundeen ondoren, mehatxuak eta gorabeherak izan ziren zenbait udaletan, eta jabetza-hartzeak ere oztopatu ziren, bai eta udal gobernuen osaketa bera ere. 2003ko maiatzean, Estatu Batuek Batasuna jaso zuten erakunde terroristen artean, eta ekainean, gauza bera egin zuen Europar Batasunak. ETAREN aurkako beste erasoaldi gogor bat Mikel Antza eta Soledad Iparragirrereren atxiloketa izan zen. Diputatuen Kongresuak Gobernuaren eta ETAREN arteko elkarrizketak baldintza batzuekin proposatzeko mozio bat onartu zuen. 2005eko ekainean, ETAK hautetsi publikoetarako su-etena iragarri zuen. Euskadin 956 pertsonak zeukaten mota bateko edo besteko eskolta. 2006. urtean Segurtasun Sailak 62 milioi euroko aurrekontu-partida zuen gai horretarako⁵. Espainiako Gobernuko ordezkarien eta ETAREN arteko kontaktu gehiago egon ziren. 2006ko martxoaren 22an ETAK su-eten mugagabea iragarri zuen, eta abenduaren 30ean Barajas aireportuko T4 terminalean burutu zuen atentatu mortalak amaiera eman zion su-etenari.

2007-2011. 2007ko maiatzaren 27ko udal hauteskundeetan, Euskadin, erroldatuen % 60,47k hartu zuen parte, eta boto baliogabeak % 8,31 izan ziren. 2007ko ekainaren 6an ETAK su-eten mugagabearen amaiera iragarri zuen. Pertsona ugarik eskolta eduki behar zutela ikusi eta berriro abiarazi zen eskolta sistema. ETA AHTAREN proiektuaren aurka azaldu zen eta atentatuak burutu zituen proiektuarekin zerikusia zuten pertsona ezagunen eta enpresa kontratisten aurka. 2010eko martxoaren 29an Brian Currin-en “Bruselako Adierazpena”-ren aurkezpen publikoa egin zen. 2011ko urtarrilaren 10ean ETAK su-eten iraunkorra, orokorra eta egiaztagarria iragarri zuen, eta urte horretako urriaren 20an indarkeria terroristaren amaiera iragarri zuen.

3. Datuen aurkezpena

3.1. Datu kuantitatiboaren azterketa

Ondoren erakusten ditugun bi taula eta irudietan, 1991-2011 aldian kargudun publikoak zirelako edo alderdi politikoetako kargu organikoak betetzen zituztelako eskolta eramaten zutenen kopurua jaso dugu *ETAK mehatxatutako pertsonen jasan duten bidegabekeriari buruzko txostena (1990-2011)* txostenetik atera ditugu datu horiek. Hartan, Eusko Jaurlaritzako Segurtasun Sailak Euskal Autonomia Erkidegoaren aurrekontu orokorren kargura babestu ziren pertsonen buruz emandako datu kuantitatiboak aztertu ziren. Taula hauetan Estatuko beste segurtasun-indar eta -kidego batzuek edo operatibo pribatuek babestutako datuak falta bada ere, aipagarriak iruditzen zaizkigu, aldi bakoitzean dauden joerak islatzen dituztelako.

Zinegotzi-erantzukizunak bete zituzten pertsonen buruzko datuak kargu publikoak betetzen zituzten pertsonen multzotik xehakaturik ez bazeuden ere, eskolta zeramaten pertsona gehienak, datu horien arabera, zinegotziak ziren. 1. grafikoan ikus daiteke nola eskolta-operatibo batek babestutako pertsonetatik gehienek urtebetetik 13 urtera bitarteko aldi batez eskolta eraman behar izan zuten. Pertsona horietatik gehienek, 2. grafikoan ikus daitekeen bezala, 1999an hasi behar izan zuten operatibo horiekin; horixe da inflexio-puntua, zinegotzien kolektiboaren aurkako jazarpeneko, beldurrarazteko eta are erailtzeko ere estrategia gogortu

⁵ Honako honetan ageri den datua: Pérez, Kepa; *La violencia de persecución en Euskadi*, Bilbo: ADDH eta Eusko Jaurlaritza, 2005, 13. or.

zen unea, zeina, aldi berean, bat baitator 1998ko su-etenaren amaierarekin, geroztik azterlan honetarako bildutako datu kualitatiboen artean azalduko ditugun testigantzetan ikusiko den bezala.

1. taula

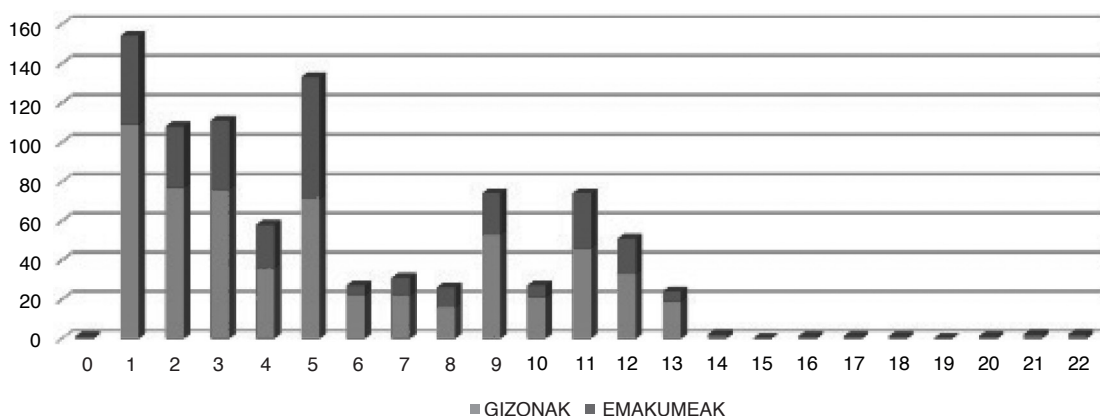
Zenbat kargudun publiko/alderdi politikoetako kide mehatxatu eta eskoltadun, eta eskolta zenbat urtez eraman behar izan duten.

Urte kopurua		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Alderdi politikoak/ kargudun publikoak	GIZONAK	1	109	77	76	36	71	22	22	16	53	21	46	33	19	2	0	1	1	1	0	1	2	2
	EMAKUMEAK	0	45	31	35	22	62	5	9	10	21	6	28	18	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Iturria: Geuk egina, Eusko Jaurlaritzako Segurtasun Sailak emandako datuekin.

1. grafikoa

Zenbat kargudun publiko/alderdi politikoetako kide mehatxatu eta eskoltadun, eta eskolta zenbat urtez eraman behar izan duten.

Iturria: Geuk egina, Eusko Jaurlaritzako Segurtasun Sailak emandako datuekin.

2. taula

Zenbat kargudun publiko/alderdi politikoetako kide mehatxatu eta eskoltadun, urteka.

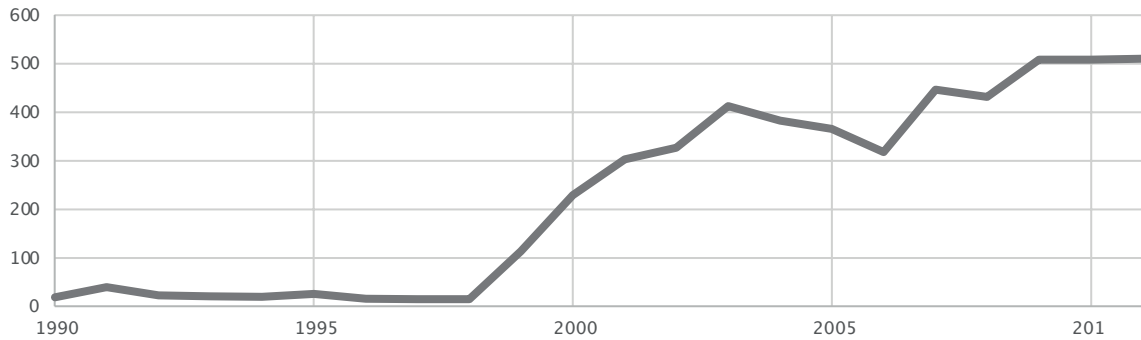
Eskolta zeukaten pertsonen kopurua (urteka eta arloka)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011				
Alderdi politikoak/kargudun publikoak	18	39	22	20	19	25	15	14	14	113	229	303	327	413	383	366	318	447	432	509	509	511	432	509	509	511

Iturria: Geuk egina, Eusko Jaurlaritzako Segurtasun Sailak emandako datuekin.

2. grafikoa

Zenbat kargudun publiko/alderdi politikoetako kide mehatxatu eta eskoltadun, urteka.

Eskolta zeukaten pertsonen kopurua (urtearen arabera)

Iturria: Geuk egina, Eusko Jaurlaritzako Segurtasun Sailak emandako datuekin.

Hurrengo taulan, ikus daiteke nolako bilakaera egon den udal ordezkarien kopuruan azterlanak hartu duen denbora-sekuentzian zehar, bai eta aldi horretan zehar hauteskundeetara aurkeztu ziren Euskal Autonomia Erkidegoko alderdi politikoaren eta koalizioaren artean nola dauden banatuta. Hainbat udalerritan zinegotzi-eginkizunak bete zituzten pertsonen ikuspegi orokor bat ematen digute zenbateko horiek.

3. taula

EAEko udal hauteskundearen emaitzak (1991-2011)

Alderdi politikoa	1991 % 59,2	1995 % 64,2	1999 % 65	2003 % 70,3	2007 % 60,3	2011 % 63,61
ARALAR				30	33	34
BILDU						954
HB/EH	558	498	679		337	
EA	315	311	141	103	216	4
EB/ARALAR					93	
EB-IU	6	69	26	77	11	11
EE	104					
PNV	979	996	616	629	1029	872
PNV/EA			378	870		
PP	68	166	223	232	185	164
PSE-EE	288	240	243	296	332	235
UA	39	37	9			
BESTEAK / INDEPENDENTEAK	182	239	225	329	351	347
GUZTIRA	2.539	2.556	2.540	2.566	2.587	2.621

Iturria: Eusko Legebiltzarra. <http://www.historiaelectoral.com/aeuzkadi.html>

Hurrengo taulan, aldi honetan jasotako aldian ETAk eraildako zinegotzien (edo zinegotzi ohien) izenak jaso ditugu.

4. taula

ETAk zinegotzien aurka egindako heriotza-atentatuen kronologia⁶ (1991-2011)

Izena	Atentatuaren data	Tokia	Atentatu-mota	Oharrak
Gregorio Ordóñez Fenollar	1995.01.23	Donostia	Taberna batean jaten zegoela tirokatu zuten.	Donostiako Udaleko alkateordea. Zinegotzia 1983tik. Alderdi Popularra.
Miguel Ángel Blanco Garrido	1997.07.12	Lasarte-Oria	Bahitu eta bi egunen buruan erail zuten.	Ermuko Udaleko zinegotzia 1995etik. Alderdi Popularra.
José Luis Caso Cortines	1997.12.11	Irun	Taberna batean zegoela tirokatu zuten.	Erreneriako Udaleko zinegotzia 1995etik. Alderdi Popularra.
José Ignacio Iruretagoyena Larrañaga	1998.01.09	Zarautz	Bonba-autoa.	Zarauzko Udaleko zinegotzia 1995etik. Alderdi Popularra.
Alberto Jiménez Becerril	1998.01.30	Sevilla	Bere emazte Ascensión García Ortizekin batera erail zuten kaletik zebilela.	Sevillako Udaleko bigarren alkateordea. Alderdi Popularra.
Tomás Caballero Pastor	1998.05.06	Iruña	Kaletik zebilela tirokatu zuten.	Iruñeko Udaleko zinegotzia 1995etik. Iruñeko alkate ohia 1976-77 urteetan. Unión del Pueblo Navarro.
Manuel Zamarreño Villoria	1998.06.25	Erreneria	Motor batean ezkutatutako lehergaia.	Erreneriako Udaleko zinegotzia. Karguan eraildako José Luis Caso Cortines ordeztzen zuten. Alderdi Popularra.
Jesús María Pedrosa Urquiza	2000.06.04	Durango	Kaletik zebilela tirokatu zuten.	Durangoko Udaleko zinegotzia 1987tik. Alderdi Popularra.
José María Martín Carpena	2000.07.15	Malaga	Garaje batean tirokatu zuten bere autoan sartzera zihoala.	Malagako Udaleko zinegotzia 1997tik. Alderdi Popularra.
Manuel Indiano Azaustre	2000.08.29	Zumarraga	Bere dendan tirokatu zuten.	Zumarragako Udaleko zinegotzia 1999tik. Alderdi Popularra.

6 Ondoren, taula batean, ETAk 1991-2011 aldian, azterlan honek hartzen duen aldi horretan, eraildako zinegotzien eta zinegotzi ohien izenak ematen ditugu. Ez dira jaso Fernando Múgica Herzog, Fernando Buesa Blanco eta Juan María Jauregui Apalateguiaren izenak, zeren eta ez baitziren zinegotziak erail zituzten nean, eta, gainera, ondoren beste kargu batzuk bete baitzituzten, publikoki gehiago nabarmentzea ekarri zietenak. Hala eta guztiz ere, komenigarria da esatea Fernando Múgica Herzog gizarte zerbitzuetako zinegotzia izan zela Donostiako Udaleko udal batzorde kudeatzailean 1977an. Bere aldetik, Fernando Buesa Blanco Gasteizko Udaleko zinegotzia izan zen 1983tik 1987ra. Juan María Jauregui Apalategui Tolosako Udaleko zinegotzia izan zen 1991tik 1994ra. Guztiak ere PSE-EEren siglekin.

José Luis Ruiz Casado	2000.09.21	Sant Adriá de Besós	Lanera joateko etxetik ateratzen ari zela tirokatu zuten.	Sant Adriá de Besoseko Udaleko zinegotzia 1995etik. Alderdi Popularra.
Francisco Cano Consuegra	2000.12.14	Tarrasa	Bere autoan itsatsitako lapa-lehergailua.	Viladecaballseko Udaleko zinegotzia 1995etik. Alderdi Popularra.
Froilán Elespe Inciarte	2001.03.20	Lasarte-Oria	Taberna batean zegoela tirokatu zuten.	Lasarte Udaleko alkateordea. Zinegotzia 1987tik. Euskadiko Alderdi Sozialista-Euskadiko Ezkerra
José Javier Múgica Astibia	2001.07.14	Leitza	Bere furgonetan itsatsitako lapa-lehergailua.	Leitzako Udaleko zinegotzia 1999tik. Unión del Pueblo Navarro.
Juan Priede Pérez	2002.03.21	Orio	Taberna batean zegoela tirokatu zuten.	Orioko Udaleko zinegotzia 1999tik. Euskadiko Alderdi Sozialista-Euskadiko Ezkerra
Isaías Carrasco	2008.03.07	Arrasate	Lanera joateko etxetik ateratzen ari zela tirokatu zuten	Arrasateko Udaleko zinegotzi ohia 2003tik 2007ra. Euskadiko Alderdi Sozialista-Euskadiko Ezkerra

Iturria: Geuk prestatua, berrikuspen hemerografikoan oinarrituta.

Gure azterlanak hartzen duen aldia 1991tik 2011ra bitartekoa bada ere, komenigarria litzateke aipatzea ezen hori baino lehen ETAk zinegotzi eta zinegotzi ohien aurka atentatu zuela Euskadin. Hurrengo taulan biltzen ditugu erail zituzten unean zinegotzi kargua betetzen zuten edo aurreko urteetan kargu hori betea zuten pertsonen datuak.

5. taula

ETAk, 1991 baino lehen, zinegotzien aurka egindako heriotza-atentatuen kronologia.

Izena	Atentatuaren data	Tokia	Atentatu-mota	Oharrak
Calos Arguimberri Elorriaga	1975.07.07	Deba	Bidaiarien autobusa gidatzen ari zela tirokatua.	Debako zinegotzia izandakoa.
Antonio Echeverría Albisu	1975.11.24	Oiartzun	Bere etxeko atea irekitzerakoan tirokatua.	Oiartzungo alkatea 1974tik.
Víctor Legorburu Ibarreche	1976.02.09	Galdakao	Bere etxeko garajera zihoala tirokatua.	Galdakao alkatea 1966tik.
Julio Martínez Ezquerro	1977.12.16	Irun	Bere etxeko garajera zihoala tirokatua.	Irungo Udaleko zinegotzia.

Esteban Beldarrain Madariaga	1978.03.16	Galdakao	Bilbo-Behobia autobideko ordainleku batean kobratzaile postuan lan egiten zuenean tirokatua.	Arteako Udaleko alkateorde ohia.
Jesús Ulayar Liciaga	1979.01.27	Etxarri-Aranatz	Bere etxera sartzen ari zela tirokatua.	Etxarri Aranazko alkate ohia
José Antonio Vivó Undabarrena	1979.02.06	Olaberría	Bere etxean tirokatua.	Olaberriko alkatea. Guipúzcoa Unida
José María Uriarte Alza	1979.10.05	Lemoa	Kaletik zebilela metrailatua.	Bediako alkate ohia
Ignacio Arocena Arbelaiz	1980.02.15	Oiartzun	Bere taxia gidatzen ari zela tirokatua.	Oiartzungo zinegotzia izandakoa.
Ramón Baglieto Martínez	1980.05.12	Azkarate gaina	Bere taxia gidatzen ari zela metrailatua.	Azkoitiako zinegotzia izandakoa. Unión de Centro Democrático.
Jaime Arrese Arizmendiarieta	1980.10.23	Elgoibar	Taberna batean zegoela tirokatua.	1974tik 1977ra Elgoibarko alkatea izandakoa. Unión de Centro Democrático.
José Tomás Larrañaga Arana	1984.12.31	Azkoitia	Taberna batean zegoela tirokatua.	Azkoitiako zinegotzia izandakoa. Unión de Centro Democrático.

Iturria: Geuk prestatua, berrikuspen hemerografikoan oinarrituta.

3.2. Datu kualitatiboen azterketa

Sarreran aipatu den bezala, txosten honek metodologia kualitatiboan du bere ikerketa-tresna nagusia. Ondoren, 14 pertsonari egindako elkarrizketak aztertuko ditugu. Horietatik gehienak zinegotzi kargua bete zuten Euskadiko udalerrietan 1991tik 2015era. Halaber, ikerketa honetara kargudun publiko horien familien ikuspuntua ekarri nahi izan da, agerian uzteko jazarpenak nolako eragina izan zuen mehatxatutako kargudun publikoekin bizi ziren pertsonengan. Horiei guztiei sasi-egituratutako galderen galdetegi bat planteatu zaie, zeinean elkarrizketarako gai bat finkatu ondoren, askatasuna ematen baitzitzaien hari buruz luze hitz egiteko, nahi zuten zabaltasunarekin. Elkarrizketak planteatzeko modu horrek aukera eman digu elkarrizketatutako pertsonen bizitzaren istorioetan azterka jarduteko, horren ondotik analizatze aldera bai mugarri biografiko nagusiak, bai beren bizipenari buruz gurekin partekatu dituzten arazoibide eta pertzepzioak. Horrekin guztiarekin, esperientzien mosaiko bat sortzen dugu, haien testigantzak gai-epigrafe desberdinetan aletzeko aukera ematen diguna. Ikuspegi horren bidez, bizipenen subjektibotasuna esploratu nahi da, bai eta nolakoa izan den esperimintatu duten jazarpena ere, analisisan datu kuantitatibo hutsek erakusten ez duten sakontasunarekin.

Testigantzek, halaber, irakurtzen dugunoi atea irekitzen digute enpatiaren balioa esperimintatzeko, besteen sufrimendua abiapuntu hartuta, eta askotan kanpoko begiraleentzat oharkabeen pasa daitezkeen xehetasun biografiko eta barru-barruko esperientziak ezagutzeko. Agerikoa da elkarrizketatutako pertsonak bereziki eskuzabalak izan zirela haientzat hain garrantzitsuak ziren pentsamendu eta gertakariak partekatzean, bai eta irakurleei jasandako jazarpenaren sakontasuna eta horrek jazarriari zein haren hurbileneko inguruneari eragin zien sufrimendua erakustean ere. Ezinbestekoa iruditzen zaigu azterlan honetan lagundu duten pertsonak egin duten ahalegin desinteresatua aitortu eta eskertzea, beren sentimendu barru-barrukoak zabalkunde sozialaren zerbitzuan jarri baitute, herritarrek haien bizi-testigantzarekin ikas dezaten.

Elkarrizketatutako batzuek eskatu dute beren identitatea ezagutzera ez emateko. Konfidentzialtasuneko konpromiso hori betetzeko eta elkarrizketatutako pertsonen intimitatea babesteko, haien izenak kendu di-

tugu eta elkarrizketa bakoitza kode soil batez identifikatu dugu. Elkarrizketa bakoitzetik hautatutako zatiak hitzez hitz emango baditugu ere, batzuetan testigantzaren bat zeozer aldatu behar izan da, aipatutako konfidentziasuna gordetze aldera.

Jarraian erakusten den taulan zerrendatu eta identifikatzen dira ikerketa honetan beren testigantza emanez lagundu zuten pertsonak.

6. taula

Elkarrizketatutako pertsonen profilak⁷.

Elkarrizketa	Sexua	Elkarrizketatutako pertsonaren profila	Identifikatzailea
1. elkarrizketa	Gizona	Zinegotzia	E1
2. elkarrizketa	Emakumea	Zinegotzia	E2
3. elkarrizketa	Gizona	Zinegotzia	E3
4. elkarrizketa	Emakumea	Zinegotziaren bikotekidea	E4
5. elkarrizketa	Gizona	Zinegotzia	E5
6. elkarrizketa	Emakumea	Zinegotzia	E6
7. elkarrizketa	Gizona	Zinegotzia	E7
8. elkarrizketa	Emakumea	Zinegotziaren bikotekidea	E8
9. elkarrizketa	Emakumea	Zinegotzia	E9
10. elkarrizketa	Gizona	Zinegotzia	E10
11. elkarrizketa	Gizona	Zinegotzia	E11
12. elkarrizketa	Gizona	Zinegotzia	E12
13. elkarrizketa	Gizona	Zinegotzia	E13
14. elkarrizketa	Gizona	Zinegotzia	E14

Ondoren, elkarrizketatutako pertsonak adierazitako mehatxu, jazarpen eta bizipen aipagarrienak aletuko ditugu. Testigantza horiek modu antolatuan aurkeztu eta aztertzeko, jasotako informazioa gaien arabera zaitu ditugu.

3.2.1. Udalerriarekiko eta bizilagunekiko konpromisoa. Militantzia politikoko modu bitxi bat

Udaletan herritarren ordezkari politikoa izatea, maiz, zerbitzu publikoko bokazio bat da, bizilagunekiko eta bizilekuarekiko hurbiltasuneko gakoan formulatua, zeina, funtsean, Administrazio Publikoaren edo alderdi

⁷ Elkarrizketatutako pertsonetatik, 6 Alderdi Popularra ordezkatu zuten pertsonak eta beren senideak dira; 5 Euskadiko Alderdi Sozialistakoak eta beren senideak, eta 3 Eusko Alkartasuna eta Eusko Alderdi Jeltzalea (hauteskundeetara zein bere aldetik edo koalizioan aurkeztu ziren) alderdietako ordezkariak dira.

politikoetako ordezkariak organikoaren beraren beste esparru batzuetan hezurramitzen baita. Hau da, udal hauteskundeetara aurkeztea erabakitzen duena, normalean, kontziente da bere ahalegin onenak bere herriaren eta segur aski aspalditik ezagutzen dituen bertako bizilagunen ongizatearen alde egingo dituela. Udal administrazioa herritarrengandik hurbilen dagoen kudeaketa-maila da, eta Administrazioaren eta administratuaren arteko harremana etengabea da. Hurbiltasun hori eta bizilagunak baldintzatzen dituzten defizitei konponbidea emateko bokazioa dira gure informatzaileen artean bildu ditugun testigantzetan agertzen direnak.

“Udal batean zinegotzia herriko bizilagunarengandik hurbilen dagoen pertsona da, eta zinegotzia izatea lana da. Ez da diputatua izatea, ez eta Legebiltzarrean egotea ere; herri batean, ez duzu une bakar bat ere libre, bizitzaren inongo unetan ere; alabarekin egonda ere, bizilagun bat hurbilduko zaizu kalean arazo bat duelako, argiztapenarekin arazo bat duelako, edo farola batekin, edo ez dakit zerekin, eta hori onartu egin behar duzu. Urteak aurrera, nekagarri egiten den lan bat da, are gehiago hau guztia gehitzen badiozu...” (E14)

“Niri politika interesatu egiten zait, eta asko gainera, zeren eta nire ustez politika baita, batez ere demokrazia baten barruan, ahalbidetzen duena, aukera ematen duena gizartea egituratzeko, modu abstraktu samar batean esanda (...) Udal batean izan nuen lehenengo esperientzia 78an izan zen. Udal frankistak desegin zirenean, udal askotan batzorde kudeatzaile batzuk sortu ziren. Deitu zidaten eta urtebetez kudeatzaile kargua onartzeko justifikazio bat aurkitu nuen; eta zera zen: aurreko udalbatza frankistak dirulaguntza garrantzitsu bat lortua zen, gogoan dudanez milioi bat pezeta baino gehiagokoa, 78an, herrian kiroldegi bat egiteko. Eta dirulaguntza horrekin jarraitutasunik ez bazegoen...; orduan, kudeatzaile kargua onartu nuen kudeaketa horretaz arduratzeko, Madriletik zetorren dirulaguntza hori gal ez zedin. Kiroletako Ordezkariak Nazionalarena zen, edo horrelako zerbait. Dirulaguntza horri eusteko, udal kudeatzailearen kargu hura onartu nuen.” (E7)

“Oso gazte sartu nintzen udalean. 18 urte nituenetik boluntario-lanak egiten nituen. Nire herrian baloratzen ziren eta aitortzen zuten mugimendu sozialetatik nentorren. Gazte konprometituen artean bizi nintzen, halakoak baitziren nire inguruko gazteak. Une batera iritsita, ezagutu egiten zaituzte. Zinegotzi sartu nintzenean, gazteena nintzen. Gaztetasunarekin, konpromisoarekin amorratu egiten dira. Batzuei beste edozein sartu izan balitz baino gutxiago gustatu zitzaion ni sartzea.” (E11)

Eztabaida publikorako eta kudeaketa publikorako bokazioarekin berarekin batera, elkarrizketatutako pertsona batzuen bizipenean presente egon dira beste ordezkari politiko batzuek pairatutako jazarpen-egoerak piztutako kontzientzia, edo haien erailketak sortutako astinaldia, Gregorio Ordóñez zinegotziaren kasuan gertatu zen bezala, ondorengo testigantzetan agertzen den bezala.

“Gregorio Ordóñez hil zutenean hasi nintzen ni; gertaera horrek zirrara handia eragin zidan. Orduan, alderdian ni baino gehiago sartuta zegoen lagun batek esan zidan: ‘Zergatik ez zara aurkezten zinegotzia izateko?’ Eta nik esan nion: ‘Zinegotzia izateari buruz ezer ez dakit nik’. ‘Prestakuntza handia duzula ematen du, kultura duzu...’ esan zidan. ‘Oso ongi egingo duzu, ez da politikaren goi-maila bat, udalen maila da, onena, zeren eta herriarengandik hurbilen dagoena baita’. Nik han ia-ia ez dut politikarik egin, ondo moldatzen nintzen guztiekin eta ahalik eta gehien lagundu dut, nire hiria maite izan dudalako beti.” (E9)

“Laurogeiko eta laurogeita hamarreko urteetako testuinguru politiko-soziala ederki ezagutzen dira, zeren eta gizartea ETA talde terroristaren mehatxu etengabearen pean baitzegoen. ETArekin ekintza baten ondoren hartu nuen nik konpromisoa, 1995eko urtarrilaren 23an, arratsaldeko hirurak eta laurdenetan, lankide batek esan zidanean egun hartan bertan, zenbait minutu lehenago, Donostian, Gregorio Ordóñez eraila zutela.” (E7)

“Ni berandu afiliatu nintzen nire alderdi politikoan, 24 edo 25 urterekin. Afiliatzeko motibazio handiena, lehenagotik etxetik zetorkidan oinarri ideologiko bat banuen ere (...), izan zen nire inguruan pertsona batzuek bizi zuten errealtatea ezagutzea. Nire adiskideetako batek Alderdi Popularrean goi-kargu bat zuen, eta horrek balio izan zidan terrorismoaren errealtatea lehen pertsonan ezagutzeko. Eskolta jarri zioten, eta lanaren eta harremanen arloa asko mugatzen zion horrek, ezin zen atera... Bueno, askatasun falta horrek –ez berak kontatu zidalako, baizik eta neuk lehen pertsonan ikusten nuelako– eta, horrekin batera, diodan bezala, etxetik nekarren kultur oinarriak eta modu inkontzientean neukan halako bokazio batek eraman ninduten afiliatu beharrezko kontzientzia izatera. Zergatik egin nuen galdeztan badidazu, ba ez nuke jakingo erantzuten. Egin beharra nuela besterik ez dakit.” (E3)

Udal bokazio politikoak berekin dakarrenari buruzko testigantza bereziki adierazgarria, zeren eta lanordu asko eman behar baitira bizilekuarekiko konpromisoagatik, zinegotzi baten senide batek eman zigun. Zinegotzi hark, urtetan zehar etenik gabe jazarpen- eta beldurrarazte-gertakariak pairatu ondoren, erail egin zuten. Familiako kideen eguneroko ekintzak baldintzatu zituzten mehatxuak aipagai zituenean, honako hau aipatu zigun.

“Orduan, familia-bizitza nahiko tristea da inguruabar horiengatik. Eta horregatik eskatu nion uzteko, gure alabengatik. Gertatzen dena da hari, urte batzuk lehenago, baliaezintasuna emana ziotela osasun arazoak tarteko. Eta zeukan lan bakarria udalekoa zen. Eta nik pentsatzen nuen: hau kentzen badiot, zer egingo du gizon honek? Udala bere bigarren etxea zen. Eta, gainera, asko laguntzen zion jendeari. Bere izaeragatik, oso xaloa baitzen, herriko pertsona bat zen, eta herriaren alde lan egiten zutenetakoa. Eta horrexegatik nengoen ni horrela, ez nintzen berriz eskatzera ausartzen. Behin honako hau esan zidan: ‘Ez dakit zerura ala infernura joango naizen, baina herri honetatik joango naiz.’” (E8)

3.2.2. Distantzia laburreko adierazpen politikoaren zailtasuna terrorismoaren mehatxupean

Azterlan honek hartzen dituen urteetan konbultsio politiko handi bat gailendu da, zeinak euskal gizartearen eta administrazio publikoaren beraren esparru ia guztiak hartu baititu. Bere hurbileko dimentsioa –toki baikoitzean egoten diren kezketan zentratuta dagoena– gorabehera, bizilagunen gaien kudeaketaz kanpoko gertakariak eta dinamikek sakon baldintzatu zuten udal politika. Izan ere, aurreko atalean nabarmentzen genuen hurbiltasunaren faktorea dela eta, udal ordezkarien egoera gehiago egon zen mehatxuaren eta beldurraraztearen eraginaren pean, erabakiak hartzeko beste esparru politiko batzuetan baino.

“Familiaren ingurunean beti sortu du kezka. Nire aita jada hilik zegoen, baina amak urte asko zituen, eta anai-arrebek ere uzteko esaten zidaten behin eta berriz. Baina zu jada horretan tinko zaudenean, zure konbentzimenduetan, eta areago, alderdikideak lurperatu dituzunean, uste dut oraindik ere gehiago eusten diozula egin beharrekoari. Izan ere, nik jada esan nuen indarkeria amaitzen ez zen arte ez nuela Udaletik mugitzeko asmorik.” (E14)

Elkarrizketatutako pertsonen testigantzen artean batzuk nabarmendu ditzakegu, zeinetan eremu publikoan pairatutako jazarpen-egoerak erakusten baitira. Hainbat eratako mehatxuak egoten ziren, ageriko tokietan jarriak, eta hartzaileak beldurtzeko helburu eztabaida ezina zuten, askotan zinegotzieren izen-deiturak berariaz aipatzen baitziren mehatxuan.

“Hiru urtez edo hil baino lehenago hasi ziren kaletik mehatxatzen, eta geroago, bere etxera etortzen hasi ziren. Kaletik zihoala ‘kartzelari’ deitzen zioten, harriak aritzen zitzaizkion Gesto por la Paz en ordu laurdeneko agerraldietan (...). Taldearekin han zegoela, harriak bota izan dizkiote. Hori esan dit berarekin egoten zen jendeak. Geroago jakin dut berari bakarka, irakurri dudan artikulua baten arabera, beldurraren beldurrez edo ... (nahiz eta berak uste zuen ez zutela hilko, baina azkenean egoerak gaintzen zaitu) eta negar egin duela beste batzuekin, eta nik hori ez dut inoiz jakin, etxean inoiz ez duelako horrelakorik egin. Nire alabak tiraderara haren gauzen bila joan zirenean, inoiz kontatu ez zizkigun mehatxuak zeuden.” (E8)

“Asko gogoratzen naiz kanpaina egin nuen lehenengo egunaz. Taldean egiten genuen kanpaina. Oso kanpaina xumea zen, zeren eta panfletoekin joaten baikin, eta taldean egiten genuen, sekula ez bakarka, ageriko arazoengatik. Eta niri gertatu zitzaidan, herrian kanpaina egiten hasi nintzen egunean..., badakizu herrietan, kanpaina egiteko garaian, panel batzuk jartzen direla, eta haietan alderdi bakoitzaren izena ageri dela, bere kartelak itsasteko erreserbatuta duen gunearekin. Bada, Alderdi Popularrarentzat erreserbatutako gunera iritsi nintzenean, han diana bat aurkitu nuen margotua, handia, ongi margotua, dianatar bat, bertan kasualitatez ez zegoena, guri nabarmen zuzenduta zegoena. Horixe da beldurra sozializatzea: ‘Hau da jakin dezazun zertara zatozen’. Beharrik jende gehiagorekin nengoen... Hauteskunde-kartel bat hartu, dianaren gainean jarri, eta gainetik itsatsi nuen, estaltzeko.” (E3)

“Eta gero paperak ateratzen hasi ziren. Harrigarri egiten zitzaidan nire burua karteletan ikusteak, eta ez nuen egiazki baloratzen zer gertatzen ari zitzaidan. Nire izenaren ondoan ‘espainola eta eskuindarra’ eta antzekoak ageri ziren. ‘Espainol’ izenondoak behin betiko marka jartzen zizun. Gero eta argitalpen gehiago hasi ziren ateratzen, era askotakoak, auzoetan agertzen zirenak. Eta orduan, mehatxatuaren figura, jazarriaren figura ez zen figura publikoa izaten. Mehatxatuetan mehatxatue-

na José María Calleja zen. Callejarena denek zekiten, baina gainerako mehatxatuena inork ere ez zekien. Gainera, mehatxatuta nengoela jakin nuenean, edo mehatxatuta zaudela jakinarazten dizutenean... itotzen ari den norbaitek bizirik ateratzeko laguntza eskatzen du, oihu egiten du; hiltzen ari denak laguntza eskatzen du, baina mehatxatuak ezin zuen laguntzarik eskatu ozenki.” (E5)

“Unibertsitatera ikastera etorri zen iloba bat badut, eta nire etxean hartu nuen apopilo. Eta egun batean haxe esan zidan: ‘Gero batzuk Unibertsitatetik atera ginen, eta gure kalera iritsi ginenean, ikaskideek galdetu zidaten: Eta non bizi zara zu? Zein ataritan gelditzen zara?’. Bada, nire etxearen parean manifestazio bat zegoen, eta kartel batzuk bazeuden, nire izena, ‘hiltzailea’ hitza ondoan jarrita. Eta esan behar izan zien: Bueno, hau da nire etxea, eta hori nire izeba.” (E6)

“Nik ez nuen mehatxurik jaso, ez bereziki bortxazkoak; baina, esate baterako, behin bururatu zitzaidan kartel bat kentzea, paskin bat, zaborretarako edukiontzi batean itsatsita zegoena, kanpoko aldetik. Bazegoen zerbait han jarria, esloganen bat, esate baterako ‘Ongi etorri, halako’, zeinak beste halako bat eraila baitzuen. Bada ausartu egin nintzen; halaxe iritzi baitzioten, pareta hartatik paskin bat kentzera ‘ausartu’ nintzela. Eta orduan, gazte bat hurbildu zitzaidan mehatxuka, ‘halakorik egitea bururatu ere ez’ esan zidan. Besterik gabe ETA gorai patzen zuen zerbait zelako. Eta nik hura kendu nuenez, gazte hark mehatxatu ninduen. Gero beste mehatxu batzuk... bada bai. Esprai batez nire etxeko atarian idatzi zuten: ‘Halako hiltzaile bat da’; etxetik ateratzerakoan nire atzetik etorri eta ‘faxista’ eta ‘hiltzailea’ eta antzekoak esatea, bai. Halakoak dezente gertatu zitzaizkidan.” (E7)

Herriko jaiak eremu publikoan gertatzen den adierazpen berezi bat dira, zeren eta haietan giro ez-formala eta jende-pilaketa batera gertatzen baitira, eta jende-pilaketetan izaten den desinhibizioa; eta horrek errazten du jende-samaldak ematen duen anonimotasunetik, zigorrik gabe geratzen diren erasoak gertatzea. Jaso ditugun elkarrizketetan, agerian geratu da eraso horiek biktimengan duten eragina.

“Herriko jaietan, 95etik, egon ere ez; doi-doi bandera altxatzen zenean egoten nintzen. Bandera altxatzen zenean denetatik botatzen zen: nik trenbideko azkoinak ikusi nituen udaletxean sartzen, eta alkatea suhiltzaileen kasko eta aurpegi-mozorro eta guzti ateratzen zen. Hasieran, arrautza ustelduak botatzen zizkiguten, pinturaz beteak; gero, azkenean, egosi eta izozten zituzten. Nire alderdikide bati lauzpabost puntu eman behar izan zizkieten, eta XIX. mendeko kristalezko armiarma-lanpara bat birrindu zuten.” (E11)

“Bandera altxatzea, ustez, jaietako hasiera formala ematea da... bandera altxatzerakoan, nik bandera kulturako zinegotziarekin batera jarri nuen, eta arrautzak bota eta bota hartu gintuzten, eta bandera jaisterakoan objektu mingarrien hainbat kilo jaso genituen: patata izoztuak, harriak, errodamendu-bolak... gure kontra botatakoak. Bueno, guztiak gure kontra. Guk, jakina, gertatutakoa ikusita, kaskoak jarri genituen. Eta horrela egoten ginen, zeren eta gure kontrako halako tiro-ariketa bat bezala izaten baitzen.” (E13)

Jasotako testigantzetan agerian gelditu den bezala, osoko bilkura bera ere, udalen eztabaidarako gune instituzionala, ez zen talde biolentoen derrigortze-ekintzatik libre geratu, erabakiak hartzeko prozesu askea baldintzatu nahi izaten baitzuten. Gaur egun ere, guk elkarrizketatu ditugun batzuei harrigarri zaie nolako zigorgabetasunarekin gertatzen ziren beldurrarazte-ekintza horiek.

“Gure bizitza gogortzen hasi zen udaletxean sartu ginen unean. Udaletxeko eskailerak igotzen hasi ginen unean bertan, gogortzen hasi zen jada (...) Osoko bilkura batean, hiltzaile deitu ninduten; beste osoko bilkura batzuetan ere hiltzaile deitu gaituzte, eta zigorra merezi dugula esan. Ba, zinegotziek eta jendeak oro har. (Mehatxuak) pixkanaka handitzen joan ziren: hasieran salatari zinen, une hartan gehien saltzen zena baitzen hori; gero jada kartzelari eta hiltzailea izatera pasatzen zara, beste egitura eta beste maila batzuetara. Baina hasteko eta behin herriak errazen bereganatzen duena salatariarena da, eta gero jada kartzelariarena edo hiltzailearena, eta norbaitek zuri danba egitea merezi duzu (...) Kolperik ez dugu jaso, nik ez behinik behin; baina mehatxuak bai, telefonoz, heriotzarenak.” (E1)

“Eta osoko bilkurena izugarria zen; osoko bilkura bat zegoen bakoitzean, haien jendea etortzen zen, Ezker Abertzalekoa, gu beldurraraztera, mehatxatza, irain egitera eta isilaraztera. Hau da, halako beldur bat eragiten zuten gizartearen, non zure adierazpen librea baldintzatzen baitzuten, zinegotziarena ez ezik, herri osoarena ere. Inor ez zegoen Ezker Abertzaleari ezer esaten zionik, ez kultur taldeek, ez talde sozialek, ez erlijiosoek, ez politikoek. Jakina, gure jarduera politikoa bera baldintzatzen zuen horrek, adierazpen askea, eta ez zen ezer gertatzen.” (E10)

“Udalean, udalbatzan, esango nuke ezen, eztabaidetako giroa, eztabaidak egiteko giroa normala zela, nahiko normala, udalerraren administrazioa ukitzen zuten gaiak aztertzen zirenean, baina giro hori ernegatu egiten zen giro politiko nazionalaren irakurketa bat egiten zuten gaien buruz hitz egin eta eztabaidatzen genuenean, eta nazionala diodanean, Euskadikoa esan nahi dut. Eta ez naiz ari soilik ETako presoen gaiari buruz, ez; beste gai batzuekin ere geratzen zen: estatutua, edo alderdi bakoitzaren apustu estrategikoak eta abar. Orduan giroa ernegatu egiten zen. Baina hortik harago, bada, giroa ernegatzeaz gainera, normalean gehiengo zuen alderdiak bere jarraitzaile sutsuenei deitzen zieten udalbatzaren eztabaida horietara joateko, eta ero batzuen moduan hasten ziren oihuka osoko bilkuretan, eta denetatik deitzen zizuten, mehatxatzen zintuzten eta abar. Hau da, presio -giroa zegoen, presio handiko giroa.” (E13)

3.2.3. Jazarpena eta beldurraraztea, beren etapa desberdinetan

Udal ordezkarien kolektibo horri mehatxu egiteko eta bera beldurrarazteko dinamikak hobeki ulertzeko, erabaki dugu bildutako informazioa aurkeztea azterlanaren esparru kronologikoan aipatu diren etapa desberdinen arabera antolaturik. Horrela, gure elkarrizketatuek helarazi dizkiguten bizipenak eta iritziak zehaztasun handiagoz jarri ahalko ditugu beren testuinguruan, eta esanahia eman ahalko diegu eta ulertu ahalko ditugu.

3.2.3.1. 1991-1994. Hauteskunde-zerrendak osatzea: lantegi zaila, baita Oldartzen ponentzia baino lehenago ere

1991ko maiatzetik 1995eko maiatzera bitarteko udal legegintzaldi honi buruz jasotako testigantzek testuinguru zaila erakusten digute ETaren hurbilekoak ziren erakundeek kontrol sozial irmoa zuten udalerrietan. Udal jakin batzuetan hauteskunde-zerrendak osatzeko zailtasuna patologia antidemokratiko baten moduan agertzen da, zeina, elkarrizketatuek egozten baitiote hauteskunde-zerrenda batekoa izateagatik nabarmentzeko beldurrari. Hori dela eta, hautagai-zerrendak udalerritik kanpoko pertonekin osatu behar izaten ziren.

“Egoera horretan ordezkioak egotea zaila izateaz gainera, zeren eta imajina ezazu zer den norbaiti eskaintzea Alderdi Sozialista bezalako edo Alderdi Popularra alderdi bateko zinegotzia izatea... Bada, beste edozein tokitan, segur aski, harro sentitzeko moduko gauza bat izango zen, zeren eta egia da zinegotzia izatea zure herria ordezkatzeko dela eta, gainera, egia esan, badakigu politikan betidanik ukondokadak egon direla... baina garai hartan inork ere ez zuen ezer jakin nahia.” (E14)

“Hauteskundeak zeuden bakoitzean, edo osoko bilkura bat edo hilketa batengatik elkarretaratze bat, edo ekitaldi politiko bat, mehatxuak eta erasoak handitu egiten ziren. ENAMek eragiten zuen indarkeriak jende asko eta asko beldurrarazten zuen. Zaila zen udaletarako zerrendak osatzea, eta are gehiago PP eta PSOE alderdientzat. Horrek halako normaltasun falta bat eragiten zuen, zeinak berekin ekartzen baitzuen herriko inor ez egotea bi alderdi horietako zerrendetan. Gure herrian ez zegoen ez PSOEko, ez PPko ez eta Ezker Batuko zinegotzirik; bueno, gero bat izan zen. Oso zaila zen Gipuzkoako herrietan zerrendak egitea, zeren eta edozein alderditako zinegotzia izateak ENAMen jazarpena pairatzeko arrisku handia ekartzen baitzuen. Orduan, nik gogoan dut hauteskundeak zeuden bakoitzean, beti postontzietan nire kontrako edo gainerako zinegotzien kontrako mezuak agertzen zirela, baina nire kasuan, zerrendaburua nintzenez, are gehiago. Orduan, argi dago, nire amak edo nire aitak postontzia ireki eta beren semearen izen-deiturak aurkitzea kristorenak esaten, bada ez zen batere atsegina.” (E10)

Zailtasun horien arrazoa udalerrri jakin batzuetan pairatzen zen presio soziala zen, eta zailtasun horiek, gero gertakariak ikusita, ongi azaltzen dute bestela pentsatzen zutenekiko beldurrarazte-jarreraren kronifikatzea.

“Nire lehenengo lau urteak ia ikastekoak izan ziren. Nire herriko giroan Ezker Abertzaleak hegonia sozial argia zeukan, eta udalbatzan gehiengo osoa ez bazuten ere, udalbatzako gehiengo minoritarioa ziren, baina, gero, giro sozialean nagusi ziren. Gu, nire herriko alderdiko gazteak behinik behin, orduan kezkatuta geunden jada ETaren gaiarengatik, eta ETAK euskal herriaren kausa zela-eta egiten zuen erabilpenarekin. Guk, 80ko hamarkadan, panfletoak banatzen genituen, eta haietan esaten genuen ETA euskal herriaren kausaren etsaia zela, eta batzuek hartzen zituzten, beste batzuek, berriz, aurpegira botatzen zizkiguten, eta beste batzuek beste zerbait, baina hor egoten ginen gure testigantza ematen. Nolanahi ere, giroa oso itogarria zen, halako moduz non, hauteskunde kanpainetan, alderdiko jendeak, kartelak itsastera ateratzen ze-

nean, normalean arazoak izaten zituen, musu aurrean erauzten zituzten kartelak, mehatxatzen zituzten... mehatxu egiten zuten horietako batzuk gero ETako komandoetako kideak izan ziren, urtetan espetxean egon direnak, eta abar. Hau da, esan nahi dizudana da ez zirela nolana hiko mehatxuak, ez zirela mozkor batzuk, ezta gutxiagorik ere. Horixe gertatzen zen.” (E13)

“Nire jabetza-hartzea gertatu zen Busoten Lasa eta Zabalaren gorpuen aurkikuntzarekin batera. Ustez, GALek erail zituen. Hori dela eta, etsaitasun beteko osoko bilkura bat izan zen hura, nire lehenengoa. Ni, jakina, alderdiko zinegotzi bakarra nintzen herrian; besterik ez zegoen. Kanpoan jende pila bat zuri irain egiten, eta ni oraindik ere karguaren jabetza hartu gabe, ezta? Eta, ba, osoko bilkura ikurrinez betea, eta halako jendea, eta oihuak eta bultza egiteak, eta ba, gehiagorik ez zen gertatu ba mirariz, zeren eta une oso gogorra izan baitzen.” (E14)

1990eko hamarkadaren erdialdean beldurraraztearen estrategian eta ordezkari politikoen balizko garbiketara ibilbide propioa iragartzen zuten dokumentu batzuk ezagutu ziren. 1995ean HBk Oldartzen txostena onetsi zuen eta bertan honako hau adierazten zen: “esku hartzeko ildoak egokitu beharra daukagu”. Sufrimenduaren sozializazioaren kontzeptua ez zen aipatzen, baina, garai hartan, gutxi gorabehera, jazarpen indarkeriaren estrategiak oro har gauzatzen hasi ziren. Zuzen 79 barne-argitalpenetik ondorioztatzen da ETak PP eta PSOEko politikarien aurkako atentatuak egiteko erabakia hartua zuela. KASen Karramarro txostenak kale borroka Ezker Abertzaleak “lortutako kapital handiena izan zela” definitu zuen. Beldurraraztearen strategiaren orientabide berri hori ez zen oharkabean pasa gure el-karrizketatuentzat, beren testigantzetan hura indar handiz nabarmenduta gogoratu baitute.

“91tik 95era presioa ez zen izan 95etik aurrera bezain gogorra. Bizilagunen mailan, beldurrarazte hori hasieran motelagoa zen; gero, areagotzen joan zen.” (E11)

“Gure herria txikia da, pentsa ezazu, denok ezagutzen dugu elkar. Orduan horrela hasi zen legegintzaldia (1995-1999), eta ez dakizu zer gertatzen den, eta kasualitatez legegintzaldi hartan Ezker Abertzaleak Oldartzen proposamen ospetsua onetsi zuen, zeinarekin sufrimendua sozializatu nahi baitzuen, gizarte osoak gatazkaz eta haren helburuez kontzientzia har zezan, eta ederki arduratu ziren hura garatzen. Orduan, mehatxuak eta presioak pairatu genituen alde guztietatik; izugarria izan zen.” (E10)

“Gogoan dut lehenengo legegintzaldia erosoagoa izan zela, deserosotasunaren barruan ere, bigarrrena baino. Bada, lehenengo legegintzaldiaren ondoren, kalea mugitzen hasi zen. Hau da, hemen gogoeta bat badago. ETaren buruzagitza 92an atxilotzarekin batera, esan dezagun hondoratze moral bat geratu zela ezker abertzalean, ETaren munduan, hondoratze moral bat eta gogoeta bat, barne-astinaldi bat (...) Eta 94. urtearen bueltan, ETatik eta haren abangoardia politikorako erakundetik, KASetik (Kordinadora Abertzale Sozialista) Oldartzen ponentzia atera zen. Sakonean Julio Iglesiasen bahiketa dago, begizta urdinaren kanpaina, eta atzera-egite bat dago hegemonia sozialaren gogortasunean, baita haiek indartsuak diren tokietan ere. Begizta urdinaren kanpaina porrot baten gisara hartu zuten; agian ez porrot bat, baina bai atzera-egite bat. Haiek planteatzen dutena honako honen moduko gogoeta bat da: ‘Astinaldi bat eman behar diogu herrialde honi, barrutik’. 92a baino lehen, ETak honako hau zioen: ‘Espainiako Gobernua dirdiratsu atera nahi duenez urte honetatik, bere burua behartuta ikusi beharko du esertzera, negoziatzeko esertzera’. Egiatzki gertatzen dena da Espainiako Gobernua ez dakidala nik nondik nora dagoen behartuta negoziatzera, eta Bidartera joan eta ETako buruzagien mahai osoa atxilotu zuen; orduan, hura kolpe oso gogor bat izan zen. Gero begizta urdina etorri zen: ‘Aizu, barne-gogoeta bat egin beharra daukagu’. Orduan barne-gogoeta horretan gertatutakoa nik Maquiavelorekin konparatzen dut; hark zioen: ‘Printzea herriak maite behar du, eta herriak maite ez badu, beldurra izan behar dio’. Orduan haiek diote: ‘Hemen kaña ematen hasi beharra dago’.” (E13)

“ETaren zuzeneko indarkeria, atentatuen bitartez heriotza eraginez, mehatxuen bidez eta iraultza-zergaren bidez, pertsona askorengan izan du eragina, eta asko sufritu zuten; baina beste indarkeria mota bat izan zen, oso garrantzitsua, Euskadin, oldarkorrena zen horretatik harago, bizitza kentzen ahal zizun hartatik, zurea edo familiarena, eta hori egon daitekeen gauzarik larriena da. Bestelako indarkeria bat egon zen, Ezker Abertzaleak ETarekin eta konglomeratu bat (ENAM) osatzen zuten ingurune horrekin baliatu zuena, askoren bizitza baldintzatu zuten ideia bat eta giro bat. Nire kasuan, zinegotzi abertzalea bainintzen, askotan leporatzen ziguten Ezker Abertzalearekin bat etortzen ginela, hedabide batzuetatik. Behin baino gehiagotan leporatu

ziguten ia ENAMen atal bat izatea, abertzaleak ginelako; ezta hurrik ere, zeren eta gu guztiz kontrakoa baikin, zinegotziok euste-horma bat osatzen genuen egunerokoan batzuek "intentsitate apaleko" deitzen zuten indarkeria horren aurka. Hau da, ni bezala zinegotzi asko gure herrietan bizi ginen eta aurre egiten genien Ezker Abertzaleak bere tesiak inposatzek egiten zituen ahaleginei, eta izugarri sufritzen genuen." (E10)

"Izan ere begizta urdinaren kanpaina eta gero, bazirudien euskal gatazka gu guztion aurkakoa zela, bazirudien euskal gatazkan geu ginela gaiztoak. ETAk dio: 'ez, ez, hemen gatazka euskaldunen, eta gu ordezkatzeko ditugu euskaldunak, eta Estatu Espainiarraren artekoa da, eta horixe islatu behar dugu kalean'. Orduan, kaleko isla da: bakezale hauek gutaz hitz egiten duten bakoitzean, indarkeriazaleak demokraten aurka, gu 'Euskal Herria askatu' dioen pankartaren buruan jarriko gara, gogorazteko Estatu delako euskaldunon askatzea edo emantzipazioa eragozten duena, eta Estatu gure parean daudenengan dago ordezkaturik, 'Askatasuna Aldaiarentzat', esate baterako, diotenengan. 'Aldaiarentzat askatasuna eskatzen dutenak -gure atentaturen batengatik, bakarren bat erail dugulako, protestak ari direnak, horietatik dira gatazkaren txanponaren ifrentzua, zeren eta Estatu ordezkatzeko baitute, eta ez demokratak, Estatu ordezkatzeko dute. Horri sufrimenduaren sozializazioa deitu zitzaien, eta hainbat gauza ekarri zituen. Horietako bat, jakina, ETA tokiko politikariak hiltzen hastea izan zen, politikariak hiltzen eta politikarien aurka atentatuak egiten hastea, haiei Estatuaren zapalkuntza horren erantzukizuna egotziz; eta, bestetik, presioa egiten hastea, pressing egiten hastea, pressinga joko-zelai osoan barna, futboleko terminoak erabiliz, eta hori azken ordezkari politikoaren eguneroko bizitzara iristen da, kaleko bizitzara, etxetako bizitzara. Azken zinegotzia pressing horren subjektua da, jazarri egiten baitute, mehatxu egiten baitiote, hedabideetan agerrazten baitute, kalean jazarri egiten baitute, eskracheak egin eta haren burua eskatzen baitute etxeko atarian; izan ere, bere izena entzuten du, eta danba egitea eta abar, edo 'ETA, hil ezazu'. Esaten da horrela irudikatzen dela gatazka. Presioa egiten zaiena eta mehatxatzen direnak Estatu ordezkariak direla, sinbolikoki bada ere Estatu ordezkatzeko dutenak. Horrela ENAMek egin duen zerbaiten aurka daudela adierazten duten guztiak presionatzen dira, ENAM deitzen baitio bere buruari Ezker Abertzaleak: euskal nazio askapenerako mugimendua." (E13)

3.2.3.2. 1994-1999. Sufrimenduaren sozializazioak eragindako inflexio-puntua

Gure elkarrizketatuek Donostiako zinegotzi Gregorio Ordóñezek hilketa, 1995eko urtarrilean gertatutakoa, eta urte bereko maiatzeko udal hauteskundeetako kanpaina aipatzen dituzte egoeraren aldaketak sumatu zen garaiko mugarririk gisara.

"Aurreko beste garai batzuetan hilketak izan ziren, era guztietako hilketak, baina ni sartu nintzen garaian zentzu horretan lasaitasun nahikoa zegoen, eta bazirudien ez zutela ezer egingo. Baina bigarren legegintzaldirako aurkeztu nintzen... lehenengoaren amaieran Gregorio Ordóñez hil zuten, eta hor hasi zen guztia. Gogoratzen naiz hauteskunde-kanpainan geundela bete-betean, eta egun batean etxera iritsi, amari aldakan ebakuntza egin berritan, eta batzuek jantzita aurkitu nuen etxe aurreko kafe-dastategian, eta orduan nire lehengusina etorri eta esan nion: 'Zer gertatzen da?'. 'Ba, etxetik atera gaituztela bonba-mehatxu bat dagoelako'. Bonba-mehatxu bat zegoen, ni mehatxatzen hasiak ziren." (E6)

"Herrian bizilagun batzuk elkartzen ginen ETArekin hilketa bat zegoen bakoitzean. Atentatua isilik salatzen elkartzen ginen. Guri harriak ere egin digute; hau da, elkarretaratuta egon eta harriak jaurtiki zituztuz, hil berriaren odola oraindik bero zegoela, eta harriak jaurtikitzera ausartu ziren. Izugarria da harrien hots lehorra entzutea pertsonak, autoak, erakuslehoak jotzen dituztenean." (E10)

Beste elkarrizketatu batzuek gogoratzen dute 1995. urtean hasi zirela beren etxebizitzaren aurkako erasoak eta mehatxuak, horrek berekin ekarri zuen beldurrarekin eta ohitura-aldaketarekin.

"Bi eraso jasan nituen urtebeteko aldearekin. Lehenengoa 1995ean izan zen. Gauez izan ziren beti. Ohean zaude, lotan, eta bat-batean kolpe handi bat entzun eta sua ikusten duzu balkoian. Orduan jaiki eta batzuek eta besteek abisua eman. Eta hortik aurrera su-itxalgailua logelara edukitzen hasi ginen. Gogorra da biok bakarrik lo egin beharrean, su-itxalgailuarekin ere lo egin behar izatea. Eraso egin ziguten bigarren, su-itxalgailua etxean zen jada." (E1)

"1995eko ekainean, udalak eratu ziren. Astebete geroago, eraso bat jasan nuen eta ospitalean bukatu nuen (...) Gauzak aldatzen hasi ziren. Handik bi egunera lagun batekin joan nintzen Salamancako herri batera, asteburu pasatu eta atsedena hartzeko. Itzuli nintzen, zerbait

arraroa sumatu nuen. Bizilagun batek kontatu zidan ezen bi egun horietan, asteburua baitzen, atariko ateak desmuntatu eta bermatuta utzi zituztela, eta gero, atezain automatikoa desmuntatu eta gaileta-kutxa bat jarri zutela, ongi prezintatua, gurasoen postontziaren gainean. Zalaparta horrekin guztiarekin, Ertzaintzari deitu zioten, artzilariei. Hori nik ez nuen bizitu, nire gurasoek eta anaiak bizitu zuten. Eta gero okerreza izan zen betidanik ezagutzen nauen bizilagun batek, egin zutenagatik protesta egin beharrean, errua gurea zela esan zidala, alde egin behar genuela.” (E11)

Zinegotzien aurkako presioa handitzen joan zen etxebizitzaren aurkako erasoekin ez ezik ondasunen aurkakoekin ere, modu jarraituan eta egunero-egunero, hitzezko erasoekin atentatuak gaitzesteko elkarretaratzeetan, edo etxebizitzaren aurreko manifestazioen bitartez.

“1997an kaletik mehatxatzen hasi ziren, eta geroago, etxera etortzen hasi ziren. Kaletik zihorean, ‘kartzelaria’ deitzen zioten, harriak jaurtikitzen zizkioten bakearen alde ari zenean edo ordu laurdeneko isiltasuna egiten ari zenean. Ezker Abertzalekoak parez pare jarri zaizkio, eta bueno, asko iraindu dute, denetatik deitu diote. Bizi garen etxearen parean dagoen institutuko mutilek, jolas-orduan, egunero ez baina bai egun gehien-gehienetan, presoaren beren pankartekin etortzen ziren etxe azpira. Eta, manifestazioa zegoenean, nire etxe azpian amaitzen zen. Eta paskinak ekartzen zituzten irakurtzeko, eta harriak bota izan dituzte gure leihoen aurka; eskailerako hormak dianekin paperezatu dituzte, eta etxebizitzaren sartzeko hormak ere margotu dituzte, eta pareko zuhaitzetan behin baino gehiagotan pankarta handiak utzi dituzte, piztutako kandleekin. Gabonetan paketeak bidali dizkigute, botila hutsekin, esanez horixe dela presoek daukatena; gogor zigortu gaituzte. Inozenteen egunean, nik egunkarietako argazki batzuk badauzkat: zortzi-hamar panpina izugarri ageri dira, eta azpian “No es inocente” gaztelaniaz idatzita, nire etxearen azpian. Eta ez hor bakarrik, herrian ere bai, alde zaharrean dianak zeuden bere izenarekin; panpinek ere haren izena zeukaten, eta poteoa egiten den kaletan, betidanik, kalearen pareta batetik bestera, pankarta handiak egoten ziren, bere izena dianetan jarria zutenak, baita zoruan ere. Orain asko aldatu da hura guztia.” (E8)

1997an eta 1998an zinegotzien aurka izandako atentatuak kolektibo horren aurkako presioaren areagotze bat izan ziren, halako intentsitatez, non haiek babesteko eskolta-operatibo bat jartzea gomendatzen hasi baitzen. Zinegotzi-karguaren izaerak berak ere, askotan, berekin ekarri zuen pertsona askok babes-neurri hori onartu nahi ez izatea. Hala eta guztiz ere, ETaren erasoaldiaren gordintasuna, zeren eta 11 hilabetetan 6 zinegotzi erail baitzituen (Miguel Ángel Blanco, José Luis Caso, José Ignacio Iruretagoyena, Alberto Jiménez-Becerril bere emazte Ascensión Garcíarekin batera, Tomás Caballero eta Manuel Zamarreño, Errenterriko Udalean Casoren ordekoa izan zena), eta krimen horiek gizartean eragin zuten zirrarak berekin ekarri zuen eskolta ezartzea baita babestutako pertsonen irizpidearen aurka ere.

“Iruditzen zait eskolta eramatea onartu nuen azkeneko bietatik bat izan nintzela, nire alderdiak ezarri zidalako, eta ez dakit 97an ala 98an eskolta eramaten hasi nintzen, ez naiz ongi gogoratzin. 2011ra arte eraman nuen eskolta.” (E7)

“Baina egoera hori kafkiarra da. Ez da normala inongo kargu politiko garrantzitsurik ez daukagu pertsonok... Herri bateko zinegotzia izatea gauza polita baita, jendearengandik hurbil egon zaitezke, politikaririk politena da; hitz egiten dizute, taxilari bat etortzen zaizu eta bere arazoak kontatzen dizkizu, taxilariaren aurkako betoak eta abar... eta horretaz arduratzen den zinegotziarekin hitz egin behar duzu... eta laguntzen saiatu, zeren eta mehatxatuta baitago haien soka berekoa ez izateagatik. Tamalgarria da ‘demokratiko’ deitzen dugun herrialde batean ezin edukitzea nahi duzun aukera politikoa, zeina librea baita demokrazian.” (E9)

“Ea nire gurasoek sufritu zuen? Bai, esan diezazuket nahiko sufritu dutela. Nire ama izututa ez, baina beldurrez hil zen. Etxetik irtetea beldur zen. Eta nire aitak arnasa hartu zuela uste dut, bueno, biek hartu zuten arnasa eskolta jarri zidatenean. Eskolta jarri aurretik nik hiru eraso jasan nituen.” (E11)

Eskolta bat eramateko eta babes-neurriak hartzeko ezinbesteko behararen ebidentzia ezartzen joan zen, batetik atentatuaren aipatutako segida izugarriengatik, eta bestetik segurtasun-indar eta -kidegoek ETako komandoei atzemandako dokumentazioan agerian geratzen zelako atentatuak prestatzeko segimenduak exhaustiboak zirela.

“Uda batean, etxe bat alokatu genuen hondartzatik hurbil. Hainbat egunez ohean egon behar izan nuen diskoko hernia batengatik. Nire arreba asko begiratzen zuen leihotik, eta egun batean esan zidan: ‘Garajea, atean, ETAko bi daude’ eta nik esan nion: ‘Baina zer tontakeria da hori?’. Aizu, egia zen; gero, jada hiruhileko hartatik bueltan, deitu zidaten esanez Gobernuko ordezkariordetzan komando bat harrapatua zutela eta han zeudela nire segimendu guztiak, ibilbideak, etxea, baita ile-apaindegiak ere, zeren eta ni bitara joaten bainintzen, ohiturez aldatu ahal izateko eta beti berara ez joateko. Han zegoen guztia.” (E6)

1998ko irailaren 16an, ETAk, komunikatu batean, iragarri zuen handik bi egunera alde bakarreko su-eten mugagabe bat hasiko zuela. Iragarpen hori baino lehen, Lizarrako Adierazpena eman zen ezagutzera, Euskal Herriko hainbat alderdi politikok eta erakunde sozial eta sindikalek sinatutakoa. Su-etenaren egoera horrek 14 hilabetez iraun zuen, harik eta ETAk 1999ko azaroaren 28an iragarri zuen arte egun batzuk geroago, abenduaren 3an, su-etena amaituko zela.

3.2.3.3. 1999-2003. Su-etenaren amaieratik eskoltak orokortzera

1999ko udal hauteskundeetarako kanpaina arestian aipatutako su-etenaren garaian egin zen. ETAk berriz ere ez hiltzeko itxaropenak oraindik ere bizirik zeuden euskal gizartearen zati batean.

“Ni 99an sartu nintzen Udalean, udal hauteskundeetan, eta, gainera, gobernuko zinegotzi liberatu moduan sartu nintzen; hau da, nire aurreko lana utzi eta modu eskusiboan jardungo nuen Udalean. Oso gustura nago, gustuko nituen elementuekin lanean, nire ezagutza-alorretik eta nire aurreko lanetik hurbil. Gogoan dut lagun zinegotzi batek, beteranoa zenak –bi heriotza-mehatxu jasandakoa zen– beste lankide bati eta niri –heldu berriak ginen eta independente moduan sartu ginen– honako hau esan zigula: ‘Ikusiko duzue zeinen polita izango den legegintzaldi hau, zeinen lasaia, eta ongi moldatuko gara, eta gainera nire iragarpena da ezer ez dela gertatuko’. Ez dakit gizon hark zer izango zuen buruan, zeren eta lehenengo mehatxatua bera izan baitzen, eta ETA haren aurka atentatua egiten ahalegindu zen lehenengoa Udalean.” (E2)

1999an bizitako su-etenaren ondoren, udal ordezkariak beren ohiturak eta babes-neurriak berriz egokitu behar izan zituzten mehatxu terrorista zela eta. Ez zen lantegi erraza izan, ez segurtasun-neurrien liturgiara itzultzea, ez eta zinegotzi askok eskolta-operatiboak eramateko izaten zuten erresistentzia naturala gainditzea ere, herrian oharkabean pasatzeari utziko baitzioten. Beste behin, odoluste terrorista gizatasunik gabeak eta eraso pertsonalen bidez gauzatu zen beldurrazteak pisu handiagoa izan zuten beste edozein errezelok baino, eta eskoltak orokortu egin ziren.

“Barne Arazoetako Ministerioaren lehenengo deia 1999an izan zen, etxea erre zidatenean. Une hartan, Jaime Mayor Oreja zen Barne ministroa, eta deia jaso nuenean ez nekien, egia esan, adarra jotzen ari ote zitzaizkidan ala egia ote zen (...) Esan zidan lehenengo gauza izan zen elkartasuna erakutsi nahi zidala, etxean eraso egin zidatelako, etxea erre zidatelako, fatxada osoaren aurka eraso egin zutelako, leihoak hautsi zizkidatelako, etxe barruan hainbat molotov koktel bota zizkidatelako, eta elkartasuna erakutsi ondoren, esan zidan serio planteatu behar nuela eskolta eraman beharra, zeren eta ETArekin helburua nintzela zioten berretsitako datuak baitzeuzkaten. Nik, hasieran, ezezkola eman nuen, zeren eta ez baitzidan batera graziaz egiten eskolta eramatearenak. Besteak beste, zuk ez duzulako onartzen eskolta eramateko beharra duzunik. Ea, zer egin dut nik eskolta eraman behar izateko? Nire ideia politikoak aldeztu? Horretaz aparte, herri batean integratuta zaudenean eta herri batean zaudenean, nahiz eta giroa aurkakoa izan, jende asko daukazu babesten eta estimatzen zaituena, eta ez duzu sinesten sekula puntu horretara iritsiko zarenik. Baina gero, jakina, denborarekin pentsatzen joaten zara, Miguel Ángel Blancori gertatutakoaren ondoren, eta, jakina, Udalean nire aurrekoa izan zena erail zutenean, orduan baiezkoa eman behar izan nion eskolta eramateari.” (E14)

“2000ko abuztuan hil zuten Manuel Indiano, PPK Zumarragan zeukan zinegotzi bat. Ni elkarretaratzean egon nintzen, eta Rodolfori (Ares) esan nion: “Rodolfo, gurea oso itsusi dago”. Orduan hasiak ziren eskoltak jartzen. Gu taberna batera joan eta han pistolaren keinua egiten zituzten barran... Hala esan nion Rodolfori, eta erabaki zen guri eskolta jartzea.” (E4)

“Nire kasuan, 2001. urtearen hasieran izan zen, eta lehenago hilketa batzuk izanak ziren, eta zinegotzi batzuk erailak zituzten; orduan erabaki zen eskolta eraman behar genuela. Aurrez, erabaki hura hartu arte, hilabete batzuk pasa ziren non han-hemenka zinegotziak hitzen zituzten.

Lau hilabete geroago, ez dakit non... bolada izugarri bat izan zen, laurogeita hamarreko hamarkadan eta 2000n. Gure artean ez genuen nahi, zeren eta bagenekien gure bizimoduaren haustura erabatekoa izango zela, baina haustura horren gainetik zure bizia dago, zeren hiltzen bazaituzte, ba betiko hautsi zaituzte! Orduan kontziente ginen, eta alderdiaren jarrera bat izan zen gure egoera zaintzea, gure bizitza zaintzea, ezta? Guri ezer ere ez gertatzeko.” (E2)

Su-etenaren amaieraren ondorengo doikuntza-aldi horretan, pertsona batzuk tematu ziren eskolta ez eramaten, su-etenak iraun zuen bitartean egon zen mugimendu-askatasuna ez galtzeagatik. Baskeria terroristak une hori, eskoltarik ez edukitzearena, aprobetxatu zuen gure elkarrizketatu baten senarra hiltzeko.

“Behin bat eskolta bat eduki zuen, baina eduki zituen garaian bi edukitzen zituen modu etengabe. Gainera, ez dakit pribatuak ziren, zeren eta tematuta baitzeuden eraman behar zituela; hau da, alderdia tematu zelako onartu zituen. Hasieran, uste dut eskolta pribatuak izan zituela, baina gero ertzainak eduki zituen. Bi urte horietan bizkartzainak eduki zituen, baina su-etenean ez zituen nahi izan, zeren eta, esaten zuenez, su-etena bitartean ez zen jenderik izango bera hilko zuenik; baina gero, jakina!, gertatu zen su-etena amaitu zela, hala izaten baita, eta 2000n, amaitu zenean, ez zituen bizkartzainak hartu nahi izan; intimitate asko kentzen ziotela esan zuen. Eta nik uste dut haien helburua bazen, nolana ere hilko zutela, baina horrela oso erraza izan zuten.” (E8)

Hala eta guztiz ere, eskolta-operatiboak babestutako pertsona baten aurka atentatu nahi zuten terroristentzako disuasio-zeregin bat edukitzera iritsi baziren ere, zinegotzien ondasun eta ondarearen aurkako derrigortze- eta eraso-ekintzek bere horretan jarraitu zuten, eta horrek zalantza eta pairamen handia eragin zuen, gure elkarrizketatuek azaltzen duten bezala.

“100 manifestazio baino gehiago eduki genituen etxe aurrean, astero-astero, eta ikusi egiten genituen. Jakina, 200 pertsona inguruko samalda bat da.” (E1)

“Semearekin joan ohi nintzen futboleko jokatzeko. 14 urte inguru izango zituen. Bueno, futbol-zelaiko pankarten literatura zabaltzen hasi zen eta edukiz aldatzen; ez zen kontsigna huts bat izaten: ‘alde hemendik’ edo ‘presoak kalera o etxera’, ‘hemengo ez zaretenak...’; gauza arraroak esaten zituzten. Nik esaten nuen ‘Hori niri dedikatua da’. ‘Ez ba, gizona!’. ‘Pankarta horiek hor daude ni etortzen naizelako’. ‘Ezetz ba, gizona!’. Aparkalekuan telefono-kabina bat zegoen, eta nik neska bat ikusten nuen noizean behin bizikletan etorri eta kabinan sartzen zela, eta dei bat egiten zuela. Eta futbol-partida zegoen arratsalde batean, hara! Mutila jokatzeko ari zen, partida ikusten geunden, eta hara non agertu ziren escracheoak, pankartekin, eta nire atzealdean jarri ziren; eta bost edo hamar minutuz egon ziren. Futbol-zelai osoa izozturik, inork ez zekien zer esan. Eta beno, joan egin ziren. Eta joaterakoan, nirekin zegoenetako batek pankartarekin zegoenetako bat agurtu zuen. Eta zera esan zidan: ‘Horrek onkologikoan egiten du lan’. Futbol-zelai batean bakardadea, ezta?’ (E5)

“Gau batean eskoltekin etxean utzi gintuzten 12ak aldera. Etxean gu utzi eta bi minutura beraiek deitu ziguten telefonoz. ‘Esan senarrari kalea pintadaz beteta dagoela bere izenarekin’. Ertzaintzari deitu zioten. Nik hari esan nion. Sukaldeko iskin batean jarri zen, aulki batean, eta zigarro batekin (ez du erretzen), hantxe geratu zen, blokeatuta. Pentsatu nuen argazki batzuk ateratzera joan, aurreko beste mehatxu batzuekin gertatutakoa berriz ez errepikatzeko, denbora gutxira kentzen baitzituzten (pankarten kasuan) eta ez baikinen iristen ikustera edo haien konstantzia izatera. Ezetz esan zidan. Geneukan argazki-makina hartu eta argazkiak atera nituen. Nire senarraren izena ageri zen eta Ertzaintzarena, eta gero ‘HILDA ZAUDETE’. Baina, benetan, ia-ia bi kilometrotan. Gure etxera sartzeko iskinetik hondartzaraino. Kilometro eta erdiko pintada. Erraz esaten da. Eta hori gaueko 12etan. Ez al zituen inork ikusi? Egia da ordu horietan handik ez dabilela jende askorik; inor ez omen zen handik pasa.” (E4)

Batzuetan, mehatxuekin batera aurrez pentsatutako erasoak egoten ziren, zinegotzien etxebizitzaren aurka; horietako batzuek izugarriko dramatismoa zuten egoerak ekarri zizkiguten, etxebizitzaren aurkako erasoak ez ezik, haren barruan une horretan egon zitezkeen pertsonen osotasun fisikoaren edo bizitzaren aurkakoak ere bazirelako.

“Lau kiloko lehergailu bat jarri zidaten. Etxea suntsitu zidaten. Madrilen nengoen, baina nire alabetatik bi etxean zeuden. Nire semeetako batek desagertu zen logelan (logela hartan horrelako zatitxoak geratu ziren) lo egiten zuen arren, zorionez oportetara joana zen. Hura garrantzitsua

izan zen, denbora luzean egon zirelako pisua konpontzen, apiriletik, lehegailua jarri zutenetik, abendura arte. Alokaturako pisu batera joan behar izan nuen. Eusko Jaurlaritzak ordaindu zidan alokairua. Beste herri batera joan behar izan nuen, inork ez zidalako pisu bat alokatu nahi. Aha- leginak egin nituen, baina ezin. Pisu bat alokatu zidaten, eta Eusko Jaurlaritzako Herrizaingoko sailburuak aurrez ohartarazi zidan nik ez nuela ezer ordaindu beharko, pisu hura konpontzea, saltzea eta hau erostea lortu nuen arte, zeren eta nik ez bainuen dirurik pisu hau erosteko. Nire bizitza guztian izandakoa utzi behar izan nuen nik, zeren eta esan baitzidaten ezin zidatela se- gurtasunik eman, beheko solairu bat baitzen. Gau eta egun etxe aurrean dotazio bat jarri behar izango zuten, zeren eta erasotzen oso erraza baitzen. Eta hona etorri nintzen bizitzera.” (E9)

“Gogoan dut gure ezkontzaren urteurrena zela. Afaltzera atera ginen, eta gazteek ohikoak diren ikasturte-amaierako afariak zeuzkaten. Gu ez ginen berandu etxeratu. Ordu bata inguru zen hura guztia gertatu zenean. Ni ohera joan nintzen eta senarra han behean geratu zen. Ohera iritsi zen uanean, eztanda bat izan zen, eta gela osoa argiztatu zen. Gogoan dut heldu zidala eta jaisteko esan zidala, zeren eta irtenbiderik ez baikeuen etxeko ganbaratik. Eskailerak jaitsi eta kalera atera ginen. Sutzar bat besterik ikusi ez genuenez, ez genekien sua non zegoen. Suak kanpoan hartu zuen, kalean. Guk butano-bonbonak dauzkagu sukaldeko paretako hutsune batean, eta ordezkoren bat edukitzen dugu hurbil. Orduko hartan koktelak bonbonetara bota zituzten. Baina Ertzaintzak esan zigun oso zaila dela koktel batzuegatik eztanda egitea. Baina bota asmo guz- tiarekin bota zituzten. Ertzaintza probak jasotzen zegoen eta orduan jada seme-alabak iritsi zi- ren. Orduko hartan kalea besterik ez zen erre: bugainbilea, loreontziak, pareta... ez lehenengoan bezala, orduan fatxada erre baitzen, baina edonola ere, alukeria bat izan zen kentzea, jartzea, garbitzea... baina bonbonetara bota zituzten koktelak, gaiztakeria osoz.” (E4)

“Argi genuen garai hartan auto azpian begiratu behar zenuela zer edo zer ba ote zeneukan ikus- teko. Autoa ez da sekula 5 minutuz egon kalean, zeren eta garaje itxian egon behar baitzuen. Autoa ezin zen herriaren erdian utzi, ezinezkoa zen, ez zen zuhurra. Hasieran harriak jaurtikitzen zituzten, gero izotzak eta, jakina, harriak arrastoren bat utz dezake, baina izotza desegin egiten da eta ez du arrastorik uzten. Gero etxean era guztietako pintadak eduki nituen, era guztietakoak. Etxea guztiz pintatuta zegoen: salataria, kartzelaria, hiltzailea nintzela zioten pintadek.” (E1)

Elkarrizketatutako pertsonen kontakizunen hasieran aipatu dugu nola indar politiko jakin batzuek (nagusiki PSE-EE eta PP) zailtasunak izaten zituzten hauteskunde-zerrendak osatzeko herri ba- koitzeko bizilagunekin, politikoki nabarmentzeko zegoen beldurrarengatik. Berriz ere azpimarratuko dugu ideia hori, nahiz eta oraingoan fenomenoaren arrazoa beldurraraztearen, derrigortzearen eta hilketaren irautea den, zeren eta zinegotzien kolektiboan grinatu baitzen “sufrimenduaren sozializa- zioa” delakoaren garaian.

“2003ko udal hauteskundeak hurbil zeuden, eta kargudun publikoa izateko eskaini nuen nire bu- rua (...) Deitu zidaten jakinarazteko zein herritan nahi zuten ni aurkeztea. Herriko bizilaguna izan eta bere ohiturak aldatu nahi izan ez zituen zinegotzi bat ordeztuko nuen (guk ezin genituen egin ohiko ibilbideak, txikiteokoak kasu, baina hark egiten jarraitzen zituen), egun batean lehegailu bat jarri baitzioten autoaren azpian. Eskolta izan zen zer edo zer arraroa nabaritu eta abisua eman zuena. Horregatik erabaki zuen jende gaztea jartzea, beste herri batzuetako jendea. Zeren eta izuaren sozializazioa hain da gogorra... ea nor sartzen den hor. Jakina, orduan tira egingo duzu tira egin beharreko tokitik... baserria erre dizute, alderdikide bat hil dizute, bestea gutxigatik atera da salbu... bizimodu izugarri konplikatua baita.” (E3)

“Indarkeriak horixe eragiten zuen, jenderik ez egotea zerrendak egin ahal izateko, zeren eta orduan, segur aski, ni egoera normalean egongo nintzen... eta sartu nintzenean legegintzaldi batean edo gehienez ere bitan egon nahi nuen, eta beste bitan egon behar izan nuen, ez gogo- atatik, erantzukizunagatik baizik. Zeren eta Ezker Abertzaleak hainbesteko presioa egiten zuen non inork ez baitzuen aurkeztu nahi, eta horregatik gelditu behar izan nuen nik. Onena da lege- gintzaldi batean egotea edo gehienez ere bitan, eta kito; ez da normala lau legegintzalditan ego- tea, ni egon nintzen bezala.” (E10)

3.2.3.4. 2003-2007. Lapurrak! Alderdi Politikoen Legearen ondorengo udal legegintzaldia

Alderdi Politikoei buruzko ekainaren 27ko 6/2002 Lege Organikoaren 10. artikulua oinarri juridikoa eman zuen beren jarduerarekin printzipio demokratikoak urratzen dituzten edo askatasunen arau-

bidea narriatu edo suntsitzea edo sistema demokratikoa deuseztatzea bilatzen duten indar politiko edo koalizioak legez kanpo utzi ahal izateko. Horren ondorioz, 2003ko martxoaren 18an, Auzitegi Gorenak bere erabakia eman zuen ezagutzera. Haren bidez, legez kanpo utzi zituen EH-EB-Batasuna formazio politikoak, eta haiek desegin behar zirela ezarri zuen, eta alderdi politikoaren erregistrotik kendu zituen. Aurrerago, Auzitegi Gorenak Autodeterminaziorako Bilguneak (AuB) Euskadiko foru aldundietarako, Nafarroako Parlamenturako eta udaletarako hauteskundeetara aurkeztutako 249 hautagaitzetatik 241 baliogabetu zituen. 2003ko maiatzaren 25ean egin ziren hauteskunde horiek. Horrek hauteskunde-kanpaina hura eta ondorengo legegintzaldia markatu zituen.

“Orduan, HB aurkeztu ez zenez, hauteskundeetara aurkezterik izan ez zuten, alderdi guztiok ordezkari gehiago lortu genituen, zeren eta, eman dezagun, tarta handiagoa baitzen eta mahaiki-deak, berriz, gutxiago. Orduan, PSOEk beste zinegotzi bat lortu zuen Udalean, PPK ere bai, Ezker Batuak bat lortu zuen, eta EAJk ere bat lortu zuen. Orduan, HBkoek kontuak egin eta esan zuten: ‘Zuk nire zinegotzi bat daukazu, zuk beste bat, eta zu zinegotzi lapurra zara, zinegotzi lapurra’. Eta nire kideetako batzuk ‘zinegotzi lapurrak’ ziren, eta hori osoko bilkuretara eramaten zuten. Gure udala eratzeko osoko bilkura oso gogorra izan zen.” (E12)

Elkarrizketatuek gogoratzen duten bezala, udala eratzeko osoko bilkuraren izapideak egin bitartean ere beldurrarazte-ekintzak egon ziren, bereziki ustez ilegalizazioaren “ondorioz” akta eskuratua zuten zinegotzien aurka.

“Ni ezin izan nintzen karguaz jabetu. Osoko bilkurara iritsi nintzenean, ikusi nuen Ertzaintzak eraikina hartua zuela (makila, eskopeta... zeramatzaten). Osoko bilkuren aitoraz gabe igo nintzen (abantaila nuen ez nindutelako ezagutzen, ez zekiten nor nintzen), baina eskoltarik gabe joan nintzen, eskoltak ezin direlako osoko bilkuren aitoraz sartu. Kanpoan geratu zen eskolta, eta ni han bakarrik. Udalbatzakoak atera eta nor bere eserlekuan eseri ginenean, osoko bilkura hastera gindoazen eta sekulako algara izan zen, irainekin... Jendea haserre bizian zegoen: faxistak, lapurrak... izugarria. Ez zait sekula ahaztuko, zeren eta une jakin batean alkateak, osoko bilkurekin jarraitzerik ez genuela ikusita, esan baitzuen: ‘honaino iritsi gara’. Zeren eta bi udaltzain baizik ez baikeneukan. Aurpegia apurtu nahi badizute, apurtu egingo dizute. Alkateak osoko bilkura eten eta esan zuten: ‘goazen nire bulegora osoko bilkura bukatzera’. Ez zait sekula ere ahaztuko. Han oihuka ari zirenak biribilean jarri ziren, eta handik pasatu ginen guztiok. Ezin dut asmatu zer deitu ziguten, tu egin ziguten... ni ibiltzen hasi nintzen, eta aurrera begiratu eta pentsatu nuen ‘zangotraba egiten badidate eta erortzen banaiz lurrean ostikoka hartu eta sekulakoa izango litzateke’. Alkatearen bulegoan bukatu genuen, osoko bilkura hala moduz itxi ondoren.” (E3)

“Gure Udala 13 zinegotzik osatuta zegoen. Haiek (HB) ilegalizatu egin zituzten, eta ezin izan ziren aurkeztu; halere, aurkeztu ziren, hau da, boto deuseza sustatu zuten, eta orduan haien kontuen arabera 6 zinegotzi ateratzen zituzten. Hau da, alkatetza galdu zuten, baina 6 eserleku eskatzen zituzten. Nik egun bat daukat gogoan, herriko jai nagusietan. Udaletik elizara zihoan segizioa egon zen, eta elizatik irteten ari ginela –Udalera itzultzeko– izugarria izan zen, irainak, bultzadak; eta halako batean guri gauzak botatzen hasi ziren. Hau da, aulkiak eta harrapatzen zuten guztia. Gogoan dut balde bat bete ur bota zutela, 5 kilo inguruko pisua izan zezakeena, eta zinegotzi bati ia buruan eman ziola, ondoan erori zitzaion. Udalaren eratzea bera tamalgarria izan zen. Osoko Bilkuraren eraketan 50 pertsona zeuden guri babesa ematen, baina 200 irain egiten; hau da, jendez betetako osoko bilkura bat, kabitua ezinik. Izugarria izan zen han gertatutakoa. Udala eratu genuen hala eta guztiz ere. Ertzaintzak lagundu gintuen Udaletik ateratzen, zeren eta Ezker Abertzalearen jarraitzaileek kanpoan gure zain baitzeuden gu oraindik ere gehiago beldurrarazteko. Ez zieten hedabideei sartzen uzten, zeren eta han gertatuko zenaren lekukorik ez baitzuten nahi. Legegintzaldi hartan, zinegotzien aurkako mehatxuak izugarriak izan ziren. Paskinak eta pankartak eduki zituzten; herriko jaietan haien izen guztiak edozein tokitan eta edozein modutan, dianetan, honela eta hala. Haietatik hiruri autoa markatu zieten, baita eraso-saiakera batean arropa tarratatu ere, eta irain homofoboak bota, eta lintxatzen ahalegindu ziren, eta zinegotzietan objektuak bota...” (E10)

Agian, legegintzaldiaren hasiera nahasiagatik izan zen, zinegotziak guardian jarri baitziren, eta horrekin batera pairatutako jazarpen eta beldurrarazteagatik. Kontua da elkarrizketatuetatik batzuek ohartarazi zigutela garai hura guardian eman zutela eta bizi zuten arriskuaren oso kontziente zirela. Horrenbestez, babes-neurriak, formalak zein norbera ezartzen joandako autobabeseakoak, zalantzarik gabeko konstante bat izan ziren garai hartan.

“Pertsona guztiz kontrolagaitza izatera behartu ninduten, zeren eta babesteko modu bakarra hauxe baita: desordutan atera, etxera noala esan eta beste toki batera joatea. Eman dezagun, kontrolagaitz samarra izatea, errutinarik ez izateko. Eskolta eramanda ere, nire denbora programatzen berritik ikasi behar dut; kontua da errutinarik ez egitea, baizik eta gauzak programatzea: jakin behar dut nora noan, zer egiten dudan, non jaten dudan, zer ordutan ateratzen naizen, zer ordutan sartzen... Hori lehenagotik jakin behar dut eta haiei esan. Itxura ere aldatu behar dut, ilea luze utzi nuen; garai hartako argazki bat badaukat, eta hura ikusi eta esaten dut: ‘hori al naiz ni?’ Kokospekoa uzten nuen, bizarra uzten nuen, bat-batean kendu egiten nuen, itxuraz aldatzen joaten nintzen.” (E11)

“Udalak eratu zirenean, eskolta bat eramaten nuen, eta 2003. urtearen amaierarako, eskolta bikoitza eta autoa jarri zidaten. Eskolta bikoitzak, alde batetik, segurtasun gehixeago ematen zidan, baina bestetik espetxe bat bezalakoa zen.” (E3)

ETAko komando terroristek informazio-iturriak zeuzkaten, bildutako datuekin beren atentatuak planifikatu ahal zituzten. Hurrengo testigantzek irudikatzen dute nola elkarrizketatutako pertsonak jabetuak ziren oharkabean pasatzeko hartuak zituzten arreta-neurriek azkenean ez zutela balio izan detektatuak izatea eragozteko. Mehatxu egiteko pintadek gogorarazten zieten nor ziren bazekitela eta kontrolpean zeuzkatela.

“Hirugarren solairuko etxebizitza batera aldatu ondoren, ni baino lehen ateratzen zen lagunak esan zidan diana bat margotua genuela etxeko atean. Hirugarren solairuraino igoak ziren diana bat pintatzeko. Eta, jakina, hasieran, ni ezaguna izan nintekeen, baina, jakina, hain fitxatuta egoteko... Nire eskoltak iritsi eta han zegoen plana ikusi zutenean, pintada ikusi eta gainerako guztia, bada mugitzen hasi ziren, eta egun gutxi batzuen buruan deitu zidaten esanez etxer aldatzea komeni zitzaidala.” (E14)

“Egun batez jaiki eta diana bat jarrita neukan autoan. Gau batean, eskoltetako batek, larrialdi bat tarteko, zerbitzu-autoa ni beste alderdikide batekin alokatuta bizi nintzen tokitik hurbil utzi zuen aparkatuta. Irizpide orokorra da autoa ez dela aparkatu behar bizitokitik hurbil, ez dela zuzena, baina egun hartan hala izan zen. Eskolta-autoa biharamunean giltza batez marraztutako diana bat zuela agertu zen.” (E3)

“Etxebizitzaz aldatu nintzen, beste herri batera joan nintzen 2006an, eta bat-batean inork ez ninduen ezagutzen, eta niretzat liberazio bat izan zen. Hori baino lehen, batzuetan nire emaztea autotik oso jenio biziz jaitsi eta nire izena zeraman pankartaren bat kentzen zuen, auzora sartzea eragozten baitzigun. Aldi batez ez ginen pankartak kentzen ibili behar izan, zeren eta Bilbon tranpa-bonba bat jarria baitzuten, eta hartan, uste dut, ertzain bat hil zen. Hau da, garai batean pankartak kentzen genituen, eta une bat iritsi zen non ez genekien kendu behar ote genituen. Pixka bat begiratu beharra zegoen; jada kontua ez zen hartu eta badaezpada kentzea.” (E10)

2006ko martxoaren 22an, ETAK su-eten iraunkor bat iragarri zuen. 48 ordu geroago sartuko zen indarrean. Barajaseko T4 terminaleko aparkalekuko heriotza-atentatuak su-eten hori haustea ekarri zuen de facto, nahiz eta ETAREN jarduera terrorista ekainaren 6ko 00:00etatik aurrera berriz hasteari buruzko komunikatu ofiziala 2007ko ekainaren 5ean izan zen. Gure elkarrizketatu batek bere testigantzan gogoratzen zuen horrek berari eta udalbatzako beste kide batzuei sortu zien sentipena, biharamunetik guztiak terroristen helburua izatearena, ondorio guztietarako.

“Gogoan dut su-etenaren urtean eduki genuen askatasuneko sentipen emozionala. Oroitzen naiz nola egoten ginen Udaleko beste zinegotzia eta biok, eta beste gauza bat zen: ‘Kalera aterako gara!’ Eta gero, alderantziz, su-etena hautsi zenean. Oroitzen naiz nolako inpaktua izan zuen horrek alderdikide harengan eta biongan; eman dezagun gaur ekainaren 5a dela, eta esaten du: ‘Ekainaren 6an hautsiko da su-etena’ eta seian atentatu bat egon daiteke. ETA edozein gauza izan daiteke, baina gezurrik esan, sekula ez du gezurrik esaten, oso egiazalea da, eta gainera, ohar-tarazten du: hiltzailea da eta ahal den anker eta bihotz-gogorrena, baina oso egiazalea da. Eta, su-eten haren azken eguna zen, pentsa! Han, nire alderdikidearekin pote bat hartzen, askatasuneko azken eguna eta gero gurutze-bide hartara bueltatzea: ‘Niri tokatuko ote zait oraingoan?’” (E2)

3.2.4. Jazarpenaren hedatze-uhina: zinegotzien isolamendu sozialetik haien familia- eta lan-inguruneari erasatera

Autobabeseko neurriek eta eskolta operatiboak berak izugarriko eragina izan zuten elkarrizketatutako pertsonen egunerokoan. Jasotako mehatxuak agerikoak eta nabarmenak ziren, eta eraildako zinegotzien albis-

te hondatzaileek ez zieten gure elkarrizketatuei zalantzarik uzten beren eguneroko bizitzan autobabeseke jarraibideen arabera jardun behar izateari buruz edo beren segurtasuna eskolta operatibo baten esku uzteari buruz. Jarraibide horien betetze zorrotzaren menpe zegoen, askotan, bizitza salbatzea, baina, aldi berean, ohitura guztiekin eta aurretik zeukaten mugimendu-askatasunarekin erabat haustea zekarren. Nagusiki, anonimatoa galtzea, eskoltak ikusgarri bihurtzen zituelako, eguna aurrez planifikatu beharra, ibilbideak eta mugimenduak aldatuz, jokabide-patroirik ez sortzeko, maiz haieztatik ibili baina atentatu bat izateko aukera gehien zegoen tokiak poliki ikuskatzea, edo ibilgailuaren azpiak goizero arretaz berrikusi behar izatea hura gidatzen hasi baino lehen.

“Eskolta batekin bizitzea askatasunik gabe bizitzea da funtsean. Gaez nire eskoltari xehetasun guztiekin esaten nion zein izango zen biharamuneko plana.” (E3)

“Eskolta goizez, arratsalde eta gaez izaten zen, 24 orduz. Ezin nintzen etxetik atera. Niri Guardia Zibila esleitu zidaten. Orduetik, eskolta-urte guztietan Guardia Zibila eduki dut, eta ezin nintzen etxetik atera eskoltarik gabe. Alegia, haiek nire etxera igo, haiek ni atean hartu eta nirekin jaitsi, eta hortik aurrera autoa ere ezin nuen eraman, ez gidatu, ez ezer ere. Auto normal batekin egiten genuen guztia, baina Guardia Zibilaren auto ofiziala zen, kamuflatua, uhin-ekortzaile batekin, pasatzean inongo artefakturik ezin aktibatzeko, eskuko sirenarekin; hau da, dena prestatua larrialdi kasu baterako, edozein gauza gertatzeko. Eta hori denbora guztian izan zen. Garai “normaletan” nik bi guardia zibilen eskolta bat neukan, nirekin etengabe zetozenak, gehi kontrazaintza deitzen zutena, zeina beste auto bat baitzen, beste bi guardia zibilekin; eta auto hori aurretik joaten zen egunean zehar joan beharreko tokietara. Toki batera iristen ginenerako, bertan zeuden jada (...). Nahitaezko baldintza bat zen, zeren eta argi baitzegoen zinegotzien aurka zihoazela, eta ordurako berdin zen edozein mailatako edozein zinegotzi, zeren eta zinegotzi bat horixe baita, herriko pertsona bat, sinesten duenaren alde lanean ari dena; baina orduan ikusi zen ez zihoazela bakarrik ministroen edo segurtasun-indarren aurka, guztion aurka baizik.” (E14)

Baldintza horrekin, isolamendu soziala (batzuetan zeure buruari ezarria, eskolta operatiboak besteengan eragiten zituen deserosotasunak kudeatzeko) eskolatutako pertsonen lehenengo unetik ezarritako ebidentzia bat da. Ondoren, zenbait testigantza ematen ditugu, zeinetan ikusten baita nola elkarrizketatutako pertsonen inguruneek modu desberdinean erreakzionatu zuten. Batzuetan, mehatxatutako pertsonari babesa emanez eta beste batzuetan, berriz, hartatik urrunduz, haren mehatxua ez partekatzen. Askotan, erantzuna, ikusiko dugun bezala, jarduera edo giro batzuei uko egitea izan zen, aurrez aurrekoa saihesteko; baina azkenean horrek harreman sozialak hausten eta gizabanakoak estigmatizatzen lagundu besterik ez zuen egiten.

“Nire harreman sozialak asko hondatu ziren, zeren eta esan dudan bezala, bizitza osoan izandako adiskideak, bada, gero zenbaitetan ni saihesten saiatzen baitziren; niri gerta zekidakeenaren ezpale bat ez tokatzearen, ezta? Baina ni gehien baldintzatu nauena izan da, hain zuzen ere, askatasun faltaren aurka borrokatzea; horixe izan da gehien baldintzatu nauena.” (E7)

“Ni alde zaharretik ateratzen nintzen. Ohiturak aldatu behar izan nituen, beste giro batzuetan mugitzen hasi nintzen. Egia esatera, adiskideak izateko zortea daukat, oso adiskideak, etxera bila etortzen zitzaizkidanak ni hartzera, eta ni bertan egoteaz arduratzen zirenak, nitaz oroitzen zirenak. Askotan esaten dut, kontua ez da zuk atera nahi ez izatea, baizik eta askotan, jendea inguruan izatea deserosoa zela, eta azkenean urrundu egiten zara. Gero, eskoltekin, oso gauza bitxia izatera iritsi zen. Eskoltarekin zailagoa da, zeren eta ateratzean pentsatzen duzu: ‘Non geratuko gara?’. ‘Halako tokian jende asko dago’. Azkenean horrekin jokatu behar duzu. Zu eskoltengatik kezkatzen zara eta eskoltak zugatik. Nik zortea izan dut, zeren eta adiskideek-eta ulertu baitute.” (E11)

“Gaez jada ezin zinen atera. Ni 23 urterekin hasi nintzen zinegotzi; orduan, gaez ateratzearena jada galdu nuen, zeren eta nora joango zara, nola aterako zara, zein orduan, zein tabernataran... Zeure buruari baldintzak jartzen joaten zara, manifestazioak gaur bai bihar ere bai izaten baitziren, eta zuk hori guztia saihestu behar baitzenuen, zeren eta manifestazio batetik pasatu eta kristorenak entzun behar baitzenituen, izugarria zen.” (E10)

“Zure bizitza ez aldatzea nahi duzu. Badakizu zerbait alda daitekeela. Itxurak egiten saiatzen zara, ezer gertatu ez balitz bezala. Etxean ere bai. Ni amarekin bizi nintzen, biok bakarrik, eta lehenengo zen bera babestea, inork ez molestatzea, inork ezer ez egitea, ez probokatzea... zure bizitza da, eta pertsona horren bizitza ere bai, hori denok dugu seme-alabekin, gurasoekin, amarekin,

neba-arrebekin, bikotekidearekin edo dena delakoarekin (...). Eta arazoak hasten dira; adibidez, lagunartean –‘zu bai, baina bera ez’ (eskoltagatik)–. ‘Jainko maitea! Baina nola joango naiz edozein lekutara, esaten badidate berarekin ezin dudala!’. Ba, azkenean edozer asmatu eta ez zara joaten. Hau esaten duzu: ‘Aizu, ez daukat gogorik’ edo ‘Amarekin geratuko naiz’. Dena gezurra. Amari beste gezur bat esaten diozu. Beti zaude gezurretan, batzuei eta besteei. Ez duzu nahi zure bizitzan hausturak egotea. Nahi duzu dena lehen bezala izatea, baina konturatzen zara ez dela horrela. Babesteko, gezurretan aritzen zara. Amari ‘Ez zoaz kalera?’ ‘Ez, ez daukat gogorik’. Nola joango naiz ez badute nahi honekin (eskoltarekin) joatea?” (E2)

“Eskoltak edukitzearena ongi eraman dut, dena aldarte onez hartzen baitut. Baina eskolta eduki beharrak daukan ondorioz txarrena da zure askatasuna mugatuta dagoela. Pertsona batzuk ez zaizkit hurbildu beldur zirelako. Gogorrena izan zen parrokiaren katekista izateari utzi behar izan nio-la. Adinekoentzako katekesi bat geneukan, eta urteak ziren katekesia ematen nuela; eta askariak egiten genituen, auzo hartako pertsonentzako bilerak. Eskoltak beti elizaren azken lerroan gelditzen ziren, ni ondoko areto batean egoten nintzen bitartean. Egun batean katekesiaren arduraduna etorri zitzaidan eta hau esan zidan: ‘Begira, kontua da adineko pertsona hauek beldurra eduki dezaketela...’ ‘Ba al dakite, ba, haiek zer diren? Zuk ez badiezu esaten zein diren atzean eserita dauden bi horiek, haiek ez dute jakingo. Ez dute zertan jakin arma daramatela, ez delako ikusten’. Eta joateari utzi nion. Horixe izan zen gauzarik gogorrena, zeren eta nik han, zer egiten nuen? Adineko emakume batzuekin egon, ni baino are zaharragoak, bilerak egiten, proiektzioak... haiek entretenitzeko, beste ezertarako baino gehiago. Ezin izan nuen egin.” (E9)

“Eta aisiaren garaia amaitu zen. Lankideekin harremanen bat izaten jarraitzen genuen; eta ateratzen ginen, etxera etortzen ziren afaltzera... Baina erabat aldatu ginen. Zera egiten genuen, kanpora joan: Asturiasa eta abar. Gugatik ez ezik, eskoltengatik ere. Gai hori beti gaizki eraman nuen. Sekula ez nintzen etsi. Ezin hitz egite hori, isilka hitz egitea, ihes eginez bezala egotea, intimitaterik gabe... errietak autoan egiten nituen, ia broman; baina, gero, haien autoarekin, ezta hori ere.” (E4)

“Reiki egiten hasi nintzen. Oso gustura nengoen Reiki egiten, txangoak egiten genituen. Egun batean txango bat egin genuen eta oso-oso ondo. Eskoltek bateraino eraman ninduten. Txangoa egin genuen eta gero argazkia egin genuen arduradunarekin, txangoaren antolatzailearekin, eta hau esan zidan: ‘Aizu, begira, hizketan egon gara eta beste pertsona batzuek ere esan didate: hurrengoan zu bai, baina haiek ez’. ‘Ezin dudala, ba!!!’ (...) Ez zait normala iruditzen (horrela gertatu zitzaidan) herrikoan lan egiten duenak (ahizpa bat eduki du espetxean) ni bere tabernatik botatzea. Baina askoz ere desberdinagoa eta ezohikoagoa da bakearekin eta askatasunarekin eredia eman nahi duen pertsona batek, eta bere kideek, gero praktikan ez onartzea egoera kritikoa dagoen norbait. Eta hori guztia herrian bertan. Berehala utzi nion joateari.” (E2)

Lan-arlokoa ezinbesteko eremu soziala da, zeinean batera biltzen baitira bai oinarrizko sozializazioaren berezko elementuak, bai norberarentzako eta familiarentzako ezinbesteko mantenua ere. Dimentsio horri buruzko testigantzetan azterka egiten dugunean, ikus dezakegu izugarriko zailtasunak daudela eskolta operatiboa eta jardun profesional jakin batzuk bateragarri egiteko. Halaber, agerian gelditzen da enplegu-emaila batzuentzat zeinen deserroso izango zen plantillan eskolta zeraman langile bat edukitzea.

“Lana aurkitu nuen TAOren kontrolatzaile gisa. Abenduan utzi behar izan nuen, finkoa nintzela esan eta hamabost egunera. Udan hasi nintzen baja bat estaltzeko, eta pertsona horri desgaitasuna eman ziotenez, ni haren ordeztu nintzen. Abenduaren 10ean edo 15ean esan zidaten desgaitasuna lortzeko zorian zegoela, eta urtarrilerako ni finko gisa hasiko nintzela. Hori gertatu eta bost egunera alderditik deitu zidaten (bilera bat izan nuen alderdiko eta Guardia Zibileko kideekin) ETArekin zerrenda batean nengoela esateko. Lehenago ere agertu nintzen lauzpabost zerrendatan, eta haietan nire izena, abizenak, helbidea eta telefonoa agertu ziren, besterik ez. Baina zerrenda horretan segimendua oso sakona zen. Beraz, ez zaituzte behartzen, aholkatu egiten dizute... Guztiz bateraezinak dira lana eta segurtasuna. Honela esan zidaten: ‘Kontua da muturra daukazula beti auto baten aurrean sartuta’. Eta horregatik, lana utzi behar izan nuen. Lan finkoa edukitzeko aukera galdu nuen.” (E11)

“Nire semeak okerrago pasatu zuen. Bonba eta gero arreta psikologikoa jaso behar izan zuen... Eta toki batean edo bestean lan egiten jardun zuen, baina eskoltak-eta ikusten zituztenean kaleratu egiten zuten. Toki batean oso gustura zegoen, eta nagusiari esan zion: ‘niregatik, jarraitu egingo nuke’; ez ziren oso lan onak, baina bueno... (E9)

“Unibertitatearen arazoa da zure ordutegia publikoa dela, jakina dela non eta zer ordutan egongo zaren eskola ematen. Errutinak egunero aldatu behar izan nituen. Sekula ere ez nintzen ordu berean ateratzen. Etxean edukitzen ninduten, eta igual ordu erdi lehenago ateratzen ninduten, eta itzulinguruka edukitzen ninduten auskalo nondik lanera iristeraino; beste batzuetan berandu joanarazten ninduten. Hau da, errutinak sekula ere ez ziren berak izan.” (E6)

“Lan egiteari utzi zion, ez zen bere lantokira itzuli, esan ziotelako ez zirela gai bere segurtasuna bermatzeko. Etxera bidali zuten. Bonba-mehatxu bat egon zen nire senarraren lantokian. Lanean ari ziren han. Nire senarraz gain, ondoko herri bateko zinegotzi baten senarra zegoen. Haiengatik, tokia hustu zuten. Garai hartan portuan obrak egiten ari ziren eta edonor sar zitekeen txalupa batean. (...) Aurrerago jakin zen ETAko komando bateko kide batek bazekiela atearen kodea zein zen (...). Ezin duzu segurtasuna mantendu, ezinezkoa da. Etxera bidali zuten txostenak egitera.” (E4)

“Lan egiten nuen lantegiak bi sarrera zituen. Horietako bat oso segurua zen, errepidetik sartzen baitzen. Enpresak sekula ez zidan giltza eman handik sartu ahal izateko, eskatu nuen arren. Beste sarrera zailagoa zen; pasabide oso estu bat zen, ibai batekin muga egiten zuena, eta horixe zen normalean erabiltzen zena. Arazoa da hor oso salduta zaudela, atentatu batetik babesteari dagokionez. Egun batean, motxila bat agertu zen han, sarrerako iskinean. Ertzaintzako artezilariek etorri behar izan zuten. Zorionez, ez zen ezer ere gertatu.” (E3)

Eskolta operatiboaren lana programatu ahal izateko eguneroko jarduera guztiak pautatu behar izateak berekin dakar inprobisaziorako gaitasun txikia izatea. Aurreikusi gabeko behar bat edo bat-bateko gertakari bat sortzen zenean, ezin zitzaien beti abisua eman eskoltei. Behin zerbitzua amaituta, eskoltatutako pertsonak beren etxebizitzetan geratzen ziren, eta ez zen aurreikusten biharamunera arte ateratzea. Testigantza batzuek zailtasun horiei buruz hitz egin digute.

“Gogorra da eskolta batekin bizitzea. Beldurra duen pertsona batek eskertzen du eskolta izatea. Nik diziplinari gabekoaren fama izan dut beti, baina sekula ere ez nuen ihes egin. Sekula ere ez nintzen atera eskoltarik gabe. Pasadizo bat etorri zait gogora: egun batean, emaztea eta biok eztabaidatu genuen ea etxeko administratzailea segurua zen ala ez, eta haserretzen joan ginen, eta kontuak okerrera egin zuen... ate-danbateko bat jo nuen eta etxetik atera nintzen; euria ari zuen eta aterkia eraman nuen. Ez nion inori abisatu. Gaua zen, 10:00ak edo 11:00k, eta, jakina, eskoltarik ez; baina etxera itzultzea umiliagarria zen. Ate-danbateko hura jo eta denbora bat eman behar nion nire buruari. Duintasunez itzuli, ezta? A zer nolako paseoa izan zen hura, beldurre!” (E5)

“Ez dakizu zein zaila den bikote-harreman bat izatea inguruan lau pertsona daukazunean. Nik, bikotea edukitzeko, Errioxatik beherago joan behar izaten nuen. Nafarroara joaten nintzen eta Nafarroan eskolta neukan. Kantabriara joaten nintzen eta denbora luzean eskolta neukan Kantabrian. Nora joango nintzen? Ez da erraza. Berez zaila da, esaten den moduan, baina pentsa ezazu zein zaila den esaten baduzu: ‘nirekin zaude eta beste bi hauekin ere bai’. Edo beste hiru hauekin, batzuetan hiru eskolta eduki nituelako.” (E11)

Nolanahi ere, jasotako mehatxuak direla-eta elkarrizketatuek izan duten antsietate-iturri nagusia halakoek familiarkeoengan zuten eraginetik etorri da. Kasu horietan, babestutako pertsonak beti izan dute argi edozein babes-neurriren lehenengo helburuak izan behar zuela etxekoak babespean egotea. Tamalez, testigantza gehienetan argi gelditzen da, halaber, ahaleginak eginda ere, familiarkeoek pairatu egin zituztela, ezinbestez, zinegotzien aurkako derrigortzeen eta indarkeriaren ondorioak.

“Nik pasatu dudan okerrean izan da ikustea nire bizitzak gainerakoengan eragina zuela (...) Zinegotzi hasi nintzenean, gurasoekin bizi nintzen. Etxetik ateratzen nintzenean, hantxe zeuden eskoltak, etxeko atariaren parean, nire zain. Konturatu nintzen hori gehiegizko presioa zela familiako gainerakoentzat. Neuk pentsatu nuen: ‘banoa’. Alderdiaren edo segurtasun-indarren berariazko gomendio bat izan ez bazen ere, pentsatu nuen egin nezakeen onena zela zinegotzia zen beste alderdikide batekin bizitzera joatea. Horrela familiari presioa kentzen niola sentitu nuen.” (E3)

“Esku-argi izugarri handi bat eman zidaten autoaren behealdea begiratzeko nire alabekin irteten nintzen bakoitzean. Eta hori kontuan hartuta inoiz ez zela gurekin etortzen. Mehatxatuta eta eskoltekin zaudenean hori gertatzen da, ez zela familiarekin irteten. Nire senarra bakarrik irteten zen beti. Gu ez ginen inoiz berarekin joaten, eta are gutxiago autoan. Orduan, familia-bizitza nahiko tristea da inguruabar horientatik.” (E8)

“Oraindik badut gauzatxo bat autoko eskularru-kaxan: gidariaren ezkerreko atean ispilu bat daukat. Halakoak erabili behar izaten genituen ikusteko auto azpian ez zegoela ‘mandatu’ bat, lata-bonba bat. Zarauzko zinegotzia zen alderdikide bati egin zioten bezala.” (E7)

Familiaren inguruan segurtasun-hesi bat sortzeko lan horretan, ikusten dugu elkarrizketatutako pertsona batzuek beren senideei informazio gehiegirik ez emateko estrategia bereganatu zutela, hartara bizi zuten errealitateetik isolatuta edukitzeko; halere, beste batzuetan ikusten dugu gertatzen ari zenari buruzko xehe-tasunak ematearen alde egin zutela, familietako gazteenek erakarmentik ez sentitzeko kalean edo beren ingurune sozialean irakur zitzaketen mezuengatik.

“Nik anai-arreba txikiak neuzkan, eta eskolan oso erraza zen kaleko mugimendu guztiek haiengan eragina izatea. Halakoak hartuta zeuzkaten, eta orduan kezkatuta etortzen ziren presoan disper-tzioagatik edo torturagatik, baina sekula ere ez ziren etortzen hildakoei edo mehatxatuei buruz hitz egiten. Orduan nire gurasoek eta nik asko hitz egin behar izan genuen etxean kalean nire anai-arre-bei inork leziorik ez emateko, bestela beraiekin eramango zituztelako. Zeren eta errazena baitzen ezker abertzalearen establishmentari aurka ez egitea, eta zailena, berriz, ariketa kritiko bat edo go-goeta moral bat egitea eta ezetz esatea.” (E10)

“Ni saiatzen naiz erdiaren erdia ez kontatzen. Nire emazteak bizitza osoan ez dit esan gaitzes-pen-hitz bat ere hau guztia dela eta, ez dit ezer esan pentsaraz nazakeena hau utzi behar nuela (...) Nik sekula ere ez nuen familia bilatu haiengan bermatzeko. Banekien nire erabakia zela, modu auto-nomoan eta askatasunez hartua. Gainean eraman behar nuen zama bat zen. Uste nuen ez neukala egoera bat eramaten zaila, zeren eta oraindik ere ez bainuen seme-alaba handirik. Gero ikusi dut haurrentzat zama bat dela, handitzen joaten direnean eta eskolara joaten direnean, eskola presio sozial handiko toki bat bihurtzen baita haientzat (...) Uste dut alaba nagusiak gehiago bizitu duela hori. Escracheak egitera etortzen zitzaizkigunean –igual bi urtez astero-astero eta batzuetan astean behin baino gehiagotan egindako escracheei buruz ari naiz–, gu saiatzen ginen alaba kaletik urrunen zegoen logelara eramaten, edo telebista bolumen bizian jartzen genuen, oihuak eta mehatxuak ez entzuteko. Sei urte izango zituen orduan, eta halako batean esan zidan: ‘badakit zergatik ekartzen nauzuen hona’. Bera, nagusia, aldi batez beldur pixka batekin bizi izan zen, baina gero oneratu zen. Mutilak, berriz, gutxiago transmititzen zuen, oso berritsua bada ere, baina gutxiago transmititzen zi-tuen gauza horiek. Aurrerago, jakin genuen presio eta mehatxu handiak pairatu zituela eskolan. Gaur egun oso ongi dauden hiru neska-mutil dira.” (E13)

Normalean, segurtasun-indarrek mehatxatuei gomendatzen zieten bere aisia Euskaditik kanpo eman zeza-tela, komandoek beren atentatuak egiteko eskura zeuzkaten informazio-sareetatik ateratze aldera. Elkarriz-keta batek, halere, ikusarazten du terroristen mehatxu eta jarraipena Euskaditik harago ere joan zela, hala-ko puntu bateraino non biktima beste autonomia erkidego bateko bizilekuan ere lokalizatuta baitzeukaten.

“Ni Logroñora joaten nintzen familia kontuengatik, zeren eta une hartan biziki gomendatzen zizuten ahal den denbora gehienez hemendik ateratzeko, lokalizatuta ez egoteko. Orduan, ahal izanez gero, asteburuak, zubi-egunak, oporrak eta beste guztia kanpoan pasatzen nituen. Ni askotxo joa-ten nintzen hara, ahaide batzuek han etxe bat libre baitzuten, eta askotxo joaten nintzen hara. Egun batez, ustekabearen gainera, itzuli ohi nintzen orduan itzuli beharrean, eskoltara deitu eta esan nien lehenago itzuliko nintzela, eta joan egin nintzen. Jada hemen bueltan nengoela, telefonoa joka hasi zen; lehenbizi, nire anaia bat izan zen, eta esan zidan sekula iskanbila zegoela Logroñoeko etxean, ikertzen ari zirela, polizia nazionala, guardia zibila: ‘Uste dute zure bila zihoazela Logroñon’. Eta be-rehala Intxaurrendoko guardia zibilaren eskoltaren arduradunak hots egin zidan, teniente batek, eta esan zidan bertako bulegora joateko. Esan zidan egia zela ETAREN komando bat egona zela egun hartan nire zain, goizean alde egin nuenean, egun osoan nire zain; hau da, ustekabeko alde egitea izan zela. Une hartatik aurrera, eskolta jarri zidaten baita Logroñon ere.” (E14)

Pertsona horrek berak, bere etxean erasoak pairatu zituen eta bere burua etxez aldatzera behartuta ikusi zuena eta, are gehiago, ikusi berri dugun bezala, eskolaturik egon behar izan zuena Euskaditik kanpoko bere bizitokian, elkarrizketa batean aitortu zuen presio horrek guztiak aztarnak utzi zituela familiako biziki-detzan, bereziki bikotekidearen eta seme-alaben kasuan.

“Gaixo terminala zen ETAko preso bat hil zen. Udaleko osoko bilkura batean guztiok botoa emana genuen pertsona hori espetxetik ateratzearen alde, zeren eta, egiazki, bizitzeko hilabete gutxi batzuk gelditzen baitzitzaizkion, ez baitzen oso humanoa espetxean hil zedin. Etxea erre zidaten hain zuzen

ere haren hileta-elizkizunaren eta hil-kaperaren garaian. Nik hori nolabait ere susmatuta nuen, gogoratzen naiz familiari esan niola asteburu hura nire aita-amaginarreben etxean pasatuko genuela, zeren uste bainuen asteburu hartan zeozer gertatuko zela. Oso argi zegoen gutakoren bati tokatuko zitzaiola, beti berdinei, edo Alderdi Sozialistako kideren bati, edo Alderdi Popularreko kideren bati, horixe izaten baitzen ohikoena. Garai haietan hala gertatzeko txartel guztiak edukitzen zenituen. Orduan, ni gau hartan ez nengoen etxean, baina Ertzaintzak abisatu zidan nire etxea eraso zutela, eta ea joan ote nintekeen, eta, jakina, joan behar izan nuen ikusteko eta pixka bat baloratzeko. Ederki gogoratzen naiz etxea beheko solairu bat zela, eta gogoratzen naiz alabak lo egiten zuen gelako leihoa eta kontraleihoak harrika hautsiak zituztela, eta bi molotov koktel barruraino sartu zirela, baina ez zutela eztanda egin, eta alaba lo egiten zuen ohearen gainean zeudela. Bada, hori guztia, bistan denez, eragin argia dauka zure familiarengan (...) Alabak gaizki pasatu du honekin guztiarekin, baina hark ere bilakaera bat izan du haurra zen garaiko ikusmoldeetik hona. Handitu denean, aitaren lana beste modu batez ikusten joan da. Orain, uste dut esan diezazukedala bera alderdian dagoela nirekin; pentsaezina zen hori nerabea zen garaian.” (E14)

Egunero-egunero pairatutako presio eta jazarpen horrek guztiak isolamendu, bakardade eta mehatxuaren pertzepzio etengabea uzten du. Horrek osasunean izandako eragina berandu baino lehen agertzen hasi ziren, eta horixe azaldu ziguten elkarrizketatu batzuek. Batzuetan, are urte batzuen ondotik ere diagnostikatu izan da trauma osteko estresa, gaur egun ere oraindik tratatu behar izaten dutena osasun-profesionalen laguntzaren bidez.

“Bitxia da, baina nik beti pentsatu izan dut oso ondo eraman dudala, berriki gogoratzen hasi eta konturatu naizen arte: ‘Ba, hau, zera, nik ez daukat oso garbi...’, eta aholkatu zidaten: ‘Aizu, batzuetan, arrastoren bat dago jokabidean? Zergatik ez zoaz psikiatra batengana zure egoera aztertzerako?’ Eta joan egin nintzen, Gizarte Segurantzako batengana, gainera; zuzenean joan nintzen. Eta esan zidan: ‘Trauma osteko estresa da hau’. Eta oso ongi nengoela uste nuen nik. Baina, jakina, pentsatzen jarri eta bi urte baino gehiago daramatzat herrira joan gabe, guztiz apartaturik, eta gurasoak han dauzkate lurperatuta, guztiarekin ere. Udala utzi nuenetik, ez naiz joan ezta hilobia bisitatzerako ere (...) Konturatzen naiz gehiegizko zainketarako joera dudala, oraindik ere hor dagoen antsietate hori guztia ateratzen dela.” (E11)

“Garai hartan guztian lasaigarriak hartzen nituen.” (E5)

“Nire senarrarekin 40 urte eman ditut, eta gauza batzuek konturatzen joaten zara. Gauza guztiengatik haserretzen da, baina ezin diozu ezer esan. Edo guztiak haren kontra gaudela esaten tematzen denean... Trauma osteko estresaren diagnostikoa eman zioten zinegotzia zen garaian (...) Jarrera konpultsibo ugari dauzka. Trauma osteko estresari buruz azterlan bat egiten ari zen psikologo batek aipatu zigun: Eta esan zidan: ‘kontua da zure senarra kasu paradigmaticoa dela; liburukoa. Aztertze-ko gogoia ematen dit. Sintoma guztiak ditu. Baita zango geldiezinen sindromea ere’. Lo egiten egon eta sekula ez dute atsedunik hartzen; zartada moduko batzuk izaten dituzte hankan. Nik batzuetan kontaktu egiten dut, eta 13 segundo izaten dira, matematiko. Guztiz lo dagoenean, gelditu egiten da, baina hasieran horrela egoten da. Eta esaten dute horrek ez diela sekula erabateko atsedena hartzen uzten. Estresa bezala, urduritasun- eta antsietate-egoera etengabe bat da.” (E4)

Amaierarako utzi dugu eraildako zinegotzi baten familiaren testigantza. Mehatxuek iraun zuten bitartean, ahalegindu zen familia errealitate horretatik urrun edukitzen. Tamalez, hurrengo testigantzan ikusiko den bezala, emaztea eta alabak ez ziren tormentutik kanpo geratu, eta okerreana dena, zinegotzia hil ondoren osasun-profesionalen laguntza behar izan zuten hainbesteko sufrimendua gainditzeko; alaba baten kasuan, gainera, behar hori aita bizirik zela ere agertu zen.

“Eta horrek mina egin zidan, jakitea bera adiskideekin negar egina zela. Esaten zuten: ‘Agian hilko naute, baina uste dut ezetz’. Eta, jakina! hori esatea oso erraza da, baina barrutik, nola pentsatu hori? Zeren eta gero berak sendoarena egiten baitzuen esanez: ‘Bahitu nahi banaute oso erraza da, medikazioa kendu eta berehala hilko naiz’. (...) Behar duzun laguntza bilatzen duzu eta abar. Eta pastillak behar izanez gero, hartu egiten dituzu. Hasieran, amesgaizto bat dirudi hori guztia, baina oinak lurrean jartzen dituzunean, nolabaiteko laguntza behar duzu, eta nik era guzti-koak bilatu nituen, haiei laguntzeko, zeren eta nire buruari hau esaten bainion: ‘Ongi ikusten banaute, haiek ere hobeki egongo dira’. Orduan, psikologo bat bilatu nuen, eta esan nuen: ‘Nik gauzak aurrera eraman behar ditut, nola edo hala, eta nahiago nuke hau azken atentatua balitz!’. Gero, ikusten duzu horrek jarraitu egiten duela, zeren eta urte haiek izugarriak izan baitziren, eta

atentatu bat gertatzen den bakoitzean nire haragitan sentitzen baitut; hasiera behinik behin hain gogorra da, non berriz hura biziko banu bezala baita. Gero, hedabideek ere lotsa gutxi izaten dute ateratzen dituzten irudiekin; oso gogorra da guztia. (...) Aita bizirik zela, neskak bi urtez egon behar izan zuen tratamendu psikiatrikoarekin, oso gaizki baitzegoen; bera zen kalean ibiltzen zena gauzak esaten zizkioten tokietatik, eta aitari buruzko mehatxuak ikusten zituen, bizitu egiten zuen hura guztia, ez dakit, gaizki zegoen, medikazioa behar izaten zuen, eta horregatik hartzen zituen pastillak.” (E8)

3.2.5. Erreparaziorako memoria eraikitzea eta gizartearentzako irakaspenak

Honaino ikusi ditugun testigantzetan egiaztatu ahal izan dugu elkarrizketatutako zinegotziek zein baldintza gogorretan eraman behar izan zituzten aurrera beren egitekoak, sistema demokratiko baten funtzio-namendu normalak haiei eskatuko liekeenetik oso urrun. Orduan, galdera bat sortzen da: zergatik erabaki ote zuten halako zoritxarrak jasan behar izatea eta ez ote zuten sekula pentsatu beren egitekoari uko egitea, sufrimendu pertsonal eta familiar hori guztia amaitze aldera. Orduan, testigantzetan konbentzimendu bat azaltzen da, norberaren kontzientziaren aginduen alde, askatasun ideologikoaren alde eta, azken batez, aniztasun demokratikoak irautearen alde borrokan egotearena.

“Erosoena handik alde egin eta alderdia uztea zen, alderdiko ordezkaria izateari utzita ez baitzen ezer gertatuko. Horixe zen nagusiki haiek bilatzen zutena, posizioa utz genezan, eta hori ez zuten sekula lortuko (...); errazena uko egitea zen. Uko egin eta akabo arazoak, baina, noski, nik ulertzen nuen hura zela nolabait guk herrian geneukan ordezkaritza, oso txikia; hura zen, nolabait, marinako kapitaina izan eta ontzia hondoratzen denean gertatu beharrekoa, kapitaina dela ontzitik irteten azkena, eta guk, nik gutxienez, uste genuen hau hondoratu baino lehen, alderdia bere tokian utzi behar zela.” (E1)

“Halakoak gertatzen ziren bitartean, ia gehiago berresten zenuen jarraitu egingo zenuela, horrela gutxienez ere ni ez nindutela makurtuko, ez mehatxuarekin, ez auskalo zer egiten saiatuz, ez etxearen aurkako erasoekin... erresistentzia kontu bat zen ia. Baina, arrazoi oso logiko bat tarteko, horrekin amaitu beharra zegoen, eta une hartan alde egitea edo herritik joatea, edo zeure zinegotzi-eginkizunak uztea edo orduan zuretzat arruntak ziren gauzetatik edozein utzi behar izatea, haiei garaipen bat ematea zen, eta une horretan ez nuen atzera urratsik egingo. Nik uste dut besteak beste hainbeste zinegotziren jarrerari esker izan dela, tente aguantatu baitute hau guztia (...); hor, soil-soilik ‘nirekin edo nire aurka’ goiburua zegoen; haiekin ez zegoen oro haien aurka zegoen, berdin zen zein aldetakoa zinen, zeren eta ikusi zenuen gero ertzainak ere nola hiltzen zituzten, gizarteko jendea nola hil zuten, kazetariak esate baterako; hau da, berdin zitzaien dena, haien moldera pentsatzen ez zuen orok edo haiekin ados ez zegoen oro oinkatu beharreko etsaia zen: argi eta garbi egon da hori. Ez dute barkatu izan haiek bezala pentsatzen ez zuen inor.” (E14)

“Indarkeria erabili zuten gainerakoak mendean hartzeko eta horrela beren tesiak inposatzeko. Haien proiektua ez zen jendea biltzekoa, jendea baztertzekoa baizik (...); haien proiektua totalitariora da: nahi duten bakarra da haiek agintzea eta puntu. Hau da, Euskal Herria aske baten ideia erromantikoa jendea haien postulatueta hurbiltzeko amua zen, baina egiazki bilatzen zutena beraiek agintzea zen, gainerakoek beraiek nahi zutena egitea.” (E10)

Egindako elkarrizketetan, auzitan jarri da euskal gizarteak ETaren terrorismoa izan zen urteetan bete izan zuen egitekoa.

“Erakundeen bilbean zenbat eta gorago egon, orduan eta kontzientzia gutxiago izan dute. Eta gizartea, berriz, gizartearen zati bat beti izan da kontziente, zeren eta sufritu baitu, zuzenean ez bada, sufritzen zuenaren ondoan egoteagatik, eta, beraz, beraiek ere sufritzeagatik. Alboko kalteak; azkenean beraiek ere beren kalteak sufritu dituzte. Baina nik uste dut gizartearen gehiengoak alde batera eta bestera egiten zuela: ea ez zaidan tokatzen! Eta horregatik ez dut esan nahi okerragoak edo hobekak zirenik, zeren eta nik ulertu ere egin dezaket, norbera defendatzeko modu bat da: makurtu, ez nazatela ikus eta ez nazatela zipriztindu, zipriztintzen ez nauten bitartean bizirik jarraituko dut. Ez baikara bizi izan, bizirik iraun baizik.” (E11)

“Bestaldera begiratu izan dela’ eta abar. Dirudiena baino zailagoa da gaia. Behin baino gehiagotan pentsatu behar diren gauzak dira, goiburu estereotipatuak dira, gure pentsaeran sartzen joan direnak. Isiltasunaz hitz egiten da doilorkeria balitz bezala, bildotsen isiltasunaz. Alabaina, isiltasuna he-

rialde honetako bakearen aldeko mugimendu garrantzitsuenaren ikurretako bat izan zen, Gesto por la Paz koordinakundearena. Isiltasuna ez da izan indarkeria baiesten duen isiltasun bat, ez da izan onartzen duen isiltasun bat, babes-barrera moduko isiltasun bat baizik. Isiltasuna segur aski familia babesteko barrera bat izan da, nor bera babestekoa eta abar. Babes-barrera bat, ideologia totalitarioaren biktima ez izateko. Agian ideia bitxiak dira, baina uste dut horrexetan dagoela afera, edo, gutxienez ere, horretatik askotxo egon zela. Beldurra egon zela? Batere zalantzarik ez dago. Baina, zer da beldurra? Beldurrari atxikitzea ote da akaso?” (E13)

“Doilorkeria, doilorkeria eta, azpimarratu behar da, doilorkeria.” (E5)

“Gizartea ezaxola egon zen hura guztia gertatzen zen bitartean, eta pixkanaka bilakatzen joan zen, zeren eta hasieran, manifestazio guztietan, hilketa bat edo bahiketa bat gertatzen zen bakoitzean izaten ziren ekitaldi publiko guztietan, oso jende gutxi baikeunden. Gero, pixkanaka, taldea handitzen joan zen, eta mehatxuak hain nabarmenak ez zirenean, orduan jendea, oro har, atxikitzen joan zen, masa bat izateraino, baina hasieran beldurra zegoen.” (E1)

“Atzera begiratzea komeni da, eta autokritika egin; ikusi une bakoitzean non zegoen bakoitza eta zer egiten zuen. Aitortu ez zela ongi egon, ezta? Nik uste dut gizarteak beste aldera begiratu izan ez balu, hau guztia ez zela hain luzea izango. Uste dut geure burua inplikatu behar dugula bizikidetzaz sortzen joateko, elkar errespetatuz, enpatiaz, bata bestearen tokian jarriz, eta hori historian islatuta utzi, zeren eta horixe baita geratu dena, eta ahal den bizikidetzarik onena eta askatasunean eta bakan oinarritutako etorkizun bat eraikitzen joan.” (E8)

Hala eta guztiz ere, euskal gizarteak ETAREN terrorismoaren urteetan jokaturako paperari buruzko pertzepzioez haratago, elkarrizketatu batzuk bat datoz diagnostiko honetan: erreparazioa ekarriko duen memoria-lanak euskal gizartearen inplikazioa, hezkuntza eta enpatia eduki beharko ditu. Horretarako, azpimarratu egiten digute argi utzi behar dugula biktimen, errugabeen eta delitu-egileen –biktimagile errudunen– arteko asimetria morala, kontakizun sozial justu eta erreparatzaile bat artikulatzeko, berriz ez gertatzeko bermeak dauzkana.

“Nire ustez, gizarteak, muturreko kasu batzuek izan ezik, oso argi du nor izan den ona eta nor gaiztoa. Mundu guztiak daki ETA dela erail duena, biktima asko egon direla (izan ere, jende asko biktima sentitu da, bizitza arriskuan eduki gabe ere, jazarri, iraindu... baitute). Baina Hannah Arendtek nazismoari buruz duen goiburua ‘Mundu guztia erruduna den tokian, inor ere ez da erruduna’ saihes- teko oso argia izan beharra dago, eta errudunei buruz hitz egin behar da. Eta uste dut gatazka hori honako honetan dagoela: errudun horiek zein diren argi utzi behar da. Nik ez dut esaten laurogeita bost mila errudun –edo beste zenbaki bat– egon behar direnik, ez eta Nazioarteko Zigor Auzitegira jo behar denik ere, baina sozialki konturatu behar dugu erruduna nor den argi uztea dela gertatutakoa berriz ez gertatzeko txertorik onena. Biktima begi bistan baitago, eta biktimak, askotan, ez baitu nahitaez berriazko errekonozimendurik behar. Kezkatzen nauena da erruduntasunaren gaia lausotzen ari dela. Zenbait arrazoi tarteko gaizkiaren hutsaltze bat gertatu da, eta badirudi, aizu, ez dela ezer gertatu. Kaltea egin da, familiak hautsi dira, gizartea hautsi da, gauza asko eta asko konpontzeko geratu dira, baina erruduna, hasteko, ez du ezta barkamena eskatu ere. Terrorista batzuek, pertsonalki, barkamena eskatu dute. Izan ere, biktimak hori behar du, eta gizarteak ere, biktima izan den neurrian, hori behar du.” (E3)

“Hemen hilketak kalean gertatu ziren, babesgabe, desarmaturik zegoen jendea hil dute, jende errugabea. Gure testigantzetan oinarrituta hori jaso beharra dago; jendeak jakin behar du zer ez den egin behar. Hau da, ezagutzatik ateratzen da, ustez, ondorioa. Sekula jakin izan ez bagenu Hitlerrek hainbeste judu eta hainbeste jende hil zuela kontzentrazio-eremuetan, bada gaur jendeak ez zuen jakingo esaten kontzentrazio-eremu bat ona ala txarra den. Orduan, ezagutzatik ateratzen da ondorioa eta bakeari eta askatasunari buruzko jarrera ona; beti ezagutzatik. Orduan, zer ez dugun nahi jakin behar dugu. Eta sufrimendutik aiherkunde eza ateratzen da, jendearena, batasun hori guztia osa dezagun, planteamendu soziala: guzti-guztiok berdinak gara; berdintasun eta anaitasun hori. Jakintza ezagutzan dago.” (E2)

“Historia ongi kontatu beharra dago; hau da, ETA existitu zen (...), eta ETAz gainera hura osatzen zuen ingurune bat zegoen, Ezker Abertzalea, beldurra tresna politiko gisa erabiltzen zuena gizarte osoa baldintzatzeko, eta erabaki politikoak, erabaki kultural, sozial eta ekonomikoak baldintzatzeko. Hau da, dena baldintzatu zen, eta bizitza kultural, sozial eta politikoa beldurraren bidez baldintzatu zen, indarkeria modu desberdinetara erabiliz, ahozko mehatxuetatik hasi eta jo, iraindu, harrikatze-

raino, paskinak botatzeraino, etxe aurrean manifestazioak egin eta autoa hausteraino –niri ez, baina beste zinegotzi batzuei bai– Hau da, jakin beharra dago ez zela soilik erakunde armatu bat, ETA, izan herri honetan indarkeria erabili zuena; bere buruari ENAM deitutakoak (ezker abertzalea eta haren konglomeratu osoa) beldurraren estrategia baliatu zuela zinegotziak eta erakunde politiko, kultural, sozial eta kirolekoak deuseztatzeke.” (E10)

“Ez dago bizikidetzarik memoria batean, beste faktore batzuen artean, oinarritzen ez denik. Gizartea bedeinkapen bat da, eraiki beharreko bedeinkapen bat; baina etengabe eraikitzen den bezalaxe, etengabe berreraikitzen da bizikidetzarako baliagarria ez denari buruzko zuzenketa-ariketa bat eginenez. Zer zuzentzen da? Bizikidetzarako txarra dela uste dena; hori zuzendu eta alde batera uzten da. Hau da, dinamika sozialak eskatzen du bizikidetzarako txarrak edo kaltegarriak diren gauzak alde batera utzi behar dituzula. Nik uste dut pertsona guztiak, ETako preso guztiak, baita gogorrenak ere, barneratu behar direla, bizikidetzan barneratzeko helburua eduki behar dela. Baina haien esperientziak, eragindako kalteari buruz duten esperientziak, zentzu moral bat eman behar dio memoria horri. Zer dagoen gaizki erantsi behar diola memoria horri, bizikidetzan zuzendu beharreko elementu gisa, zer ez den berriz ere gertatu behar irakasten digun elementu gisa. Gertatutakoa berriz ez gertatzea ekarriko duen memoria bat nahi badugu, esan behar dugu zer den berriz gertatzea nahi ez duguna, eta zergatik ez dugun nahi berriz gertatzea. Memoriak ikasbiderik emango ez balu, ona eta txarra bereiziko ez balu, emango luke berdin zaigula gertatutakoa berriz gerta dadin.” (E13)

Memoria konpontzaile bat sortzeko neurri zehatzei dagokienez, eztabaidarako elementuak sortzen dira. Alde batetik, ohartarazten denean biktimek egonkortasuna zenbateraino galtzen duten espetxetik ateratako ETako kideei omenaldiak egiten zaizkienean; edo, berriki, euskal gizartearen azken hamarkadei buruzko unitate didaktikoen gaineko eztabaidak daudenean, giza eskubideen urraketak direla eta.

“Erreparazioa, niretzat, nahiko erraza da. Nik, neuretzat, ez nuke inongo erreparaziorik eskatuko; eskatuko nukeen bakarra da jokabideak zuzentzea; esate baterako, umiliagarria den gauza bat, hiltzaileei egiten zaizkien omenaldiak, hori niretzat umiliagarria baita. Hiltzaile bati ezin diozu omenaldi bat egin, pertsona horren hilketa justifikatzen ari baitira. Hau da, pertsona horrek egin duen hilketa: ezinezkoa da hori. Nire aburuz, hori da zuzenketa bakarra; baina jokabideari dagokion zuzenketa bat da. Nik ez dut inongo erreparaziorik behar. Zeren eta zailagoa iruditzen baitzait bestea, jokabidea zuzentzearena.” (E7)

“Nik baietz uste dut, kontakizun didaktiko bat behar dela, ezta? Izan ere, ikus dezagun, agian nik sentiberatasun berezi bat badaukat, hori pairatu baitut; kontua da hemen batzuek eskolta eraman behar izan genuela urtetan; batzuek leihoetan pertsianak jarri behar izan zituztela lehenengo solairuan bizi baitziren, eta molotov koktelak jaurtikitzen zizkietelako, eta askotan, gainera heriotzak izan baitira. Horri guztiari buruz hitz egin beharra dago, esan egin behar da hori guztia, eta gizarteak jakin egin behar du (...) Esate baterako, estortsioa pairatu dutenen kasuan eta eskolta daramatenen kasuan, bada uste dut gutxienez jakitera eman beharra dagoela hori guztia, gizarte honetan hori gertatu zela, 800 hildako baino gehiago izan zirela. Eta beste biktima batzuk ere egon zirela, estortsioa jasandakoak, eskolta eraman behar izan zutenak, torturatuak, poliziaren gehiegikeriak; hori guztia ere bai, dena kontatu behar baita. Delituak dira. Kontua ez da hilketa beste delitu batzuekin konparatzea, ez, ez, argi dago ezin dudala hilketa tortura batekin konparatu, poliziaren gehiegikeria batekin. Baina delituak dira, gradu desberdinekoak, eta legeak zigortzen ditu, ezta? Delituak dira, hau da, eskubideen urraketak, eta eskubide-urraketak direnez alertan jarri behar da.” (E12)

“Une hauetan, Jaurlaritza okerra den unitate didaktiko bat defendatzen ari da. Uste dut asmo oneko jende asko ari dela material horietarako lankidetzan, baina ‘gida didaktiko’ bat gida bat da, eta gida batek gidatu, eraman egin behar zaitu; eta zuk ezin duzu hamar irtenbide desberdin dituen labirinto bat plantatu, esanez: ‘bila ezazu bat zeuretzat’. Ezin duzu unitate didaktiko bat egin non nik hitz egin eta nirea, zintzo, kontatzen baitut, zuri kontatu dizudan bezala, eta kito; eta ETako bat etorri eta berea kontatzen baitu, eta beste bat etorri ez dakit nondik eta berea kontatzen baitu; eta halako panorama bat osatzen baitugu non bakoitzak berea kontatzen duen, eta kito. Horrela, neska-mutilek dena dakite, eta beraiek deduzitu behar dute zer iruditzen zaien.” (E5)

“Ongi legoke hori jakitera ematea. Eta haurrak haur direnetik kontzientziazteko hitza dela gizakiak duen garrantzitsuena, gatazkak hitzaren bidez konpondu ahal ditzagun, indarkeriara jo behar izan gabe ezer ere ez lortzeko. Horiei, hainbeste jenderen bizitza suntsitu duten horiei, honek guztiak ez die ezertarako ere balio izan. Beraz, uste dut beraiek ere gogoeta egiten ari direla. Zentzuzko joango dira.” (E4)

Bi testigantza bagenituen eztabaida ezinak, elkarrizketatuei galdetu diegunean terrorismoko eta estortsioko hainbeste urtek euskal gizartearen utzitako arrastoari buruz. Esparru demokratiko batean, giza eskubideekiko errespetuan guztiz oinarrituta dagoen harreman-kultura batean aurrera egiteko jokabideak eta sinesmen sakonak aldatzeko beharra dago, euskal gizartearen kasuan ez ezik, munduko beste latitude batzuetan ere, eta hori belaunaldien arteko lan bat izaten da. Azkenik, mezu positibo gisa, ikusarazi digute euskal gizartearen prozesu horretatik gizarte plural baten modura ateratzea, ideologikoki anitza, eta hori jasandako hertsasuntzean, erasoan eta atentatuen aurrean beren posizioetan tinko mantendu zirenekin daukagun zor bat da.

“Nik ulertzen dut zauriak ixteko belaunaldi batzuk beharko direla, zeren eta irizpide batzuen arabera hezi zena, hainbeste urtez hain gogor lan egiten eta jarduten egon zena, egunean 24 orduz, eta orain hain atsegin, heziara oneko, txeratsu eta nahi duzun guztia bilakatzen dena... baina hori guztia urte luzetan ikasi dute, modu batez jokatu. Irizpide horiek guztiak ahaztu eta beste bide bat hartzea, hori ez da egun batetik bestera egiten. Belaunaldiak beharko dituzte; helduek, heldu horien seme-alabek, agian haien bilobek edo birbilobek, baliteke zerbait egin ahal izatea, irizpideak gehiago batu ahal izatea, baina momentuz, nik uste dut nahiko markaturik eta bereziturik egongo direla.” (E1)

“Alderdikide batek esaten zigun gu ez garela biktimak; guk irabazi egin dugula, borrokalariak izan garela. Bagenekien zer egiten genuen, eta bagenekien non sartzen ari ginen, kontziente ginen (...) Ni ez bainaiz biktima sentitzen. Ni prest nago nire testigantza emateko, baina horretarako, zinegotzietan, zinegotzi pila baten, lana dela-eta errekonozimendu bat egon dadin, eskubideak urratu baitzizkigute, eskubide pila bat. Ez gaituzte ez hil, ez torturatu, ez digute iraultza-zergarik eskatu, nahiz gure ingurukoei, lagundu diegun horiei bai, halakoak gertatu zaizkienean, baina bizitzako gauza asko eta asko baldintzatu dizkigute. Alde horretatik, bistan da, ENAMen indarkeriaren biktima izan gara, oinarritzko eskubideak urratu dizkigutelako. Baina, aldi berean, ni sentitzen naiz lehenengo lerroan, trintxeran, borrokatzen ibili eta defendatzen aritutako hori euskal gizarteak konkistatu duela ikusi duenaren moduan.” (E10)

4. Ondorioak eta gomendioak

4.1. Antzeman diren giza eskubideen urraketan kalifikazioa

Aurreko atalean zinegotziek –hau da, sufragio unibertsal zuzenaren bidez hautatutako udal ordezkariak– deskribatutako egitateak, patologia sakon bat izan ziren gizarte demokratiko batean, zeren eta bai mehatxatutako pertsonen, bai haien hautesleen oinarritzko eskubideak urratu baitzituzten. Eskubide horiek modu inperatiboan aitortuta daude erreferentziako testu juridikoetan, bai etxeko mailan, bai nazioartean ere.

Desberdin pentsatzen duenaren aurkako erasoak, ezberdintasunaren suntsitzea, askatasun publikoen sistema batek araututako edozein gizarteren oinarritzko ideien aurkako eraso bat da, eta haren aitortzak dibertsitate soziala babestea besterik ez du bilatzen. Hori dela eta, **aniztasun politikoa zaintzea** demokrazia liberaletako ordenamendu juridikoak inspiratzen dituzten printzipioetako bat da. Printzipio hori berariaz adierazita dago Espainiako Konstituzioaren 1. artikuluan. Disidentzia politikoa aurkako erasoak baliorik sakonaren eta demokrazia ororen azken xedearen aurkako oldar bat da.

Norberaren mailan, soil-soilik planteamendu ideologiko jakin batzuk jendaurrean defendatzeagatik edo herri-tarren ordezkari izateko hautatua izateagatik mota desberdinetako mehatxu eta eraso bidez intimidazioaren helburu izateak ordenamendu juridikoko gorengo baloreak urratzen ditu, hala nola, **nortasunaren garapen askea**⁸ eta zehazki, **ideologia-, kontzientzia- edo pentsamendu-askatasuna**⁹ eta **adierazpen-askatasuna**¹⁰.

8 Espainiako Konstituzioaren (EK)10. artikulua jasotzen du. Aipatzeko modukoa da Nazio Batuen Asanblada Orokorraren 1981eko azaroaren 25eko Adierazpenean egiten den printzipio horren aintzatespena, erlijio eta sinesmenak direla eta sortzen diren bazterkeria- eta intolerantzia-mota guztien desagertzea buruzkoa. 1.2 artikuluan hau ezartzen da: “Ezin izango da inor behartu, bere aukerako erlijio edo sinesmena edukitzeko askatasuna murrizteraino”.

9 Aipatu beharrik ez dago printzipio hori oinarritzko edo funtsezkoa dela edozein estatu demokratikotan. Printzipio hori honako hauetan jasotzen da: Espainiako Konstituzioaren 16. artikulua, Giza Eskubideen Europako Hitzarmenaren (GEEH) 9. artikulua, Europar Batasunaren Oinarritzko Eskubideen Gutunaren (Nizako Gutuna) 10. artikulua eta 1976ko martxoaren 23ko Eskubide Zibil eta Politikoen Nazioarteko Itunaren (EZPNI) 18. artikulua.

10 Aurreko eskubideekin bezalaxe, hainbat testu jasotzen dute eta ezinbestekoa da zaintzea. Espainiako Konstituzioaren 20. artikulua,

Ikuspegi politikotik, nahitaez aipatu beharra dago deskribatutako anomalia horiek nola erasan zioten ordezkariak politikorako eskubideen funtzionamendu arruntari. Herritarrek sufragio unibertsal eta zuzenez hautatu dituzten pertsonak mehatxatzea eta jazartzea, zuzenean edo ordezkarien bidez, legez kontrako oztipoa jartzea da **arazo publikoetan parte hartzeko oinarrizko eskubideari**¹¹. Horrela, mehatxatutako pertsonen sufragio pasiborako eskubidea ez ezik (bozkatua izateko eskubidea), hautetsi horiek legez ordezkari gisa zituzten herritarren sufragio aktiborako eskubidea ere urratu nahi zen¹².

Lehenago eman ditugun testigantzetan ikusten denez, jazarpenarekin batera erasoak egoten ziren, eta, nolana ere, praktika horiek luzaro irauteak (kronifikazioa) kalte emozionala eragin zuen batzuetan, hau da, estres iraunkorra edo trauma osteko estresa. Mehatxuak atentatu bihurtu zirenean, zauri konponezinak gertatu ziren, eta, batzuetan, heriotza ere bai. Ildo horretatik, pertsonen **integritate fisiko eta moralerako eskubidea**¹³ urratu zen eta, kasu larrietan, **bizitarako eskubidea**¹⁴ ere bai.

Eskolta eduki beharraren ondoriozko muga eta galerei dagokienez, eman diren testigantzetan argi eta garbi ikusten da **askatasun eta segurtasunerako eskubideari**¹⁵ eragiten diola, gizarte demokratiko batean inori ezin zaiolako askatasuna kendu, legeak ezarritako kasuetan izan ezik. Hau da, Estatuak baino ezin du askatasuna murriztu, eta legeak ezarritako kasuetan. Hemen aztertzen ari garen kasuetan murriztapen hori legez kanpo eta modu arbitrarioan ezarri zen. Bizitza babesteko eskolta operatibo baten menpe egoteak berekin dakartzen murriztapenen artean dago **joan-etorrietarako askatasunaren** murriztapena. Beste kasu batzuetan, egiaztatu dugun moduan, babestutako pertsonaren integritatea bermatzeko, helbidez aldatzeko aholkatu zitzaion eta beraz, **bizilekua askatasunez aukeratzeko eskubidea**¹⁶ urratu zen.

Eskolta eduki behar izan zuten mehatxatutako pertsonak lan-merkatuan sartzeko izan zituzten zailtasunak (testigantzetan jaso ditugunak) oinarrizko eskubide baten urraketa dira: **lanerako eskubidea**¹⁷ eta **lanbidea edo ogibidea askatasunez aukeratzeko eskubidea**.

Azkenik, agerikoa bada ere, nabarmendu beharra dago atal honetan aipatutako eskubideen aurkako erasoak Espainiako Konstituzioaren 1. artikuluan jasotako ordenamendu juridikoko gorengo balio guztiei kalte egitea dela, batez ere hauei: **askatasuna, justizia eta berdintasuna**.

GEEHren 10. artikulua, Nizako Gutunaren 11. artikulua, EZPNren 19. artikulua.

11 Bizitza publikoan parte hartzea da, beharbada, demokrazien elementu agerikoena eta adierazgarriena. Espainiako Konstituzioaren 23. artikulua, GEDUren 21. artikulua eta EZPNren 25. artikulua.

12 Asmo hori lortu nahi zuten mehatxatuta zeuden eta beren lana egiten jarraitu zuten pertsonekin, baina beste kasu askotan eskubide hori urratzeko asmoa lortu zuten, pertsona horiek hauteskundeetan aurkezteari uko egitea erabaki baitzuten, beraien aurkako edo beren ingurunearen aurkako mehatxua zela eta.

13 Egonkortasun emozionalari edo osasun psikologikoari eragitea integritate moralerako eskubidea oztipoatzea da. Izan ere, pertsonen bizitarako eta integritate fisiko eta moralerako eskubidea da Espainiako Konstituzioaren II. kapituluaren lehenengo atalean (Oinarrizko eskubideak eta askatasun publikoak) jasotzen den lehenengoa, 15. artikuluan. Nizako Gutunaren 3. artikuluan ere jasota dago.

14 Konstituzio Auzitegiak zein Giza Eskubideen Europako Auzitegiak hierarkia bat ezartzeari uko egin diote Giza Eskubideen aitortzari dagokionez; izan ere, horiek guztiek maila bera dute askatasun publikoaren ohiko egikaritzean eta, ordenamendu juridikoaren balio gorena diren aldetik, estu lotuta daude pertsonaren duintasun-printzipioarekin (EKren 10. artikulua). Hala ere, aurrekoa horrela den arren, bizitzeko eta integritate fisiko eta moralerako eskubideak betekizun ontologikoa dira eta hori gabe gainerako eskubideak ezin dira existitu. Bizitarako eskubidea GEEHren 2. artikuluan, Nizako Gutunaren 2. artikuluan, eta EZPNren 6. artikuluan jasotzen da.

15 Espainiako Konstituzioaren 17. artikulua, Giza Eskubideen Deklarazio Unibertsalaren (GEDU) 3. artikulua, GEEHren 5. artikulua, Nizako Gutunaren 6. artikulua eta EZPNren 9. artikulua.

16 Bizilekua askatasunez aukeratzeko eta joan-etorrietarako eskubidea honako hauetan jasotzen da: Espainiako Konstituzioaren 19. artikulua, GEEHren 4. zenbakiko protokoloaren 2. artikulua, Nizako Gutunaren 45. artikulua eta EZPNren 12. artikulua. Berriz esan behar da: pertsonen oinarrizko eskubide hau Estatuak besterik ezin du mugatu, eta legeak ezarritako arrazoiengatik.

17 Lan-eskatzailak ez dira lan bila aritzen beharizan ekonomikoagatik bakarrik; aitzitik, lan-merkatuan sartzeko garrantzi handia dauka pertsonen gizartearen parte hartzeko eta gizarteratzeko. Hori dela eta, oinarrizko eskubidea denez, ordenamendu juridikoko gorengo balioekin lotuta dago, hala nola, nortasunaren garapen askea, pertsonaren duintasuna eta bere integritate morala. Kasu honetan elementu bereziki lazgarri bat dago: lanaren galera ez da gertatzen lan-merkatuaren egoera txarragatik edo Estatuaren arduragabekeriagatik, baizik eta faktore bi horietatik kanpoko hertsapen batengatik. Espainiako Konstituzioaren 35. artikulua, GEDUren 23. artikulua, Eskubide Ekonomiko, Sozial eta Kulturalen Nazioarteko Itunaren (EZPN) 6. artikulua eta Nizako Gutunaren 31. artikulua.

4.2. Amaierako balorazioak

Jasotako testigantzak ikusita, ondoriozta dezakegu gure ikerketa kualitatiboak hartzen dituen urteetan (1991tik 2011ra), beren ideia politikoak eremu publikoan defendatzeagatik eta beren auzolagunak zinegotzi gisa ordezkatzegatik bereizitako pertsonen kolektibo batek hainbat indarkeria-modu pairatu zituen: bizitzaren eta integritate fisikoaren aurkako mehatxuak, hertsatze eta beldurrarazteak, bai udaleko osoko bilkurretan, bai kalean ere, eta beraien aurkako erasoak eta beraien ondarearen aurkako oldarrak; eta halakoen emaitza, askotan, lesio larriak eta are heriotza ere izan ziren. Jazarpen etengabeko indarkeria mota hori, mehatxu-sentipen jarraitua uzten duena, jazarpen indarkeria kontzeptuaren bidez definitu izan da Egoera hori bidegabekoa izan zen, eta demokrazia baten berezko askatasunak baliatzearekin bateraezina den patologia bat da. Sozialki eta politikoki, anomalia gaizto bat izan zen, eta bizikidetzaren demokratikoa ahuldu zuen sekula normalizat edo saihetsezintzat jo behar ez zen puntu bateraino.

Horrelako indarkeria pairatu zuten pertsonen amaierako kopurua ezin da zehaztasunez esan, zeren eta eraso horiek modu askotara gertatu baitziren, eta beldurrarazte modu horiek guztiak ez baitzitzaizkien jakinarazi kasuko agintari eskudunei, kronikoak izan zirelako. Alderdi Popularreko eta Euskadiko Alderdi Sozialista-Euskadiko Ezkerrako udal ordezkariak oinarritzko eskubideen urraketa sistematikoa pairatu zuten, hautagaiak izate hutsarengatik eta alderdi jakin horietan militatzeagatik. Horrek adierazten du indarkeria-mota hori baliatu zutenek asmoa zutela eremu publikotik erauzteko formazio horiek defendatzen zituzten ideiak, eta hori udal ordezkarien aurkako jazarpen etengabearen bidez egin nahi izan zutela. Aniztasun demokratikoaren aurkako eraso horrek ongi erakusten du Euskadiko araubide demokratikoak nolako erronka jasan behar izan zuten.

Halaber, egiaztatu ahal izan den bezala, jazarpen indarkeriak iraun zen hamarkadetan zehar, beste indar politiko batzuetako ordezkariak udal eremuko erasoaren dinamikaren erdian ikusi zuten beren burua. Nabarmenezkoa da 2003an hasi zen legegintzalditik aurrera geratutakoa, orduan leporatu baitzitzaizen “lapurrak” izatea nori eta Alderdi Politikoaren Legean aurreikusitako legez kanporatzeko neurriak ezarri izan ez balira Ezker Abertzaleak beteko zituen zinegotzi karguetan zeuden pertsonen. Aldi horretan, nabarmen zabaldu zen mehatxuaren espektroa. Beldurraraztearen egiturek denboran modu jarraituan iraun zutenean eta aztergai dugun fenomenoak bere horretan jarraitu zuenean, ohikoa izan zen beldurrarazte hori biktimagileen iritziz disidentzia zitala ordezkatzeko beste edozein pertsona-multzoren aurka ere zuzentzea.

Kapitulu honen helburua da dei bat egitea euskal iritziz publikoari hauek direla eta: egitate horiei buruz gogoeta egiteko beharra, memoria konpontzailea eraikitze beharra, eta biktimek pairatutako sufrimenduen enpatia sortzeko beharra. Nazio Batuen Erakundeak memoriarako eskubidearen prozesua hiru arlotan laburbildu du: egitarako eskubidea, justiziarako eskubidea eta erreparazioarako eskubidea¹⁸. Hiru arlo elkarri lotuta dituen formula horrekin bat, gure azken gogoetak neurriak proposatuko ditu arlo horietako bakoitzean.

A) Memoria eta egia. Bazterketa morala eta diferentziaren hondamena

Memoria eraikitze ariketaren helburua gertatutako egitateen dimentsio kualitatiboa aipatzea ez ezik, gertakari horien ondorioak aztertzea ere bada. Horrenbestez, gertatu dena ezagutu eta horrek hura pairatu duten biktimei eragin dien zuzengabekeria aitortu beharra dago. Ezagutzaren eta aitortzaren ariketa bikoitz horrek publikoa izan behar du eta, erakundeek babestuta dagoen neurrian, aitortza ofizial bat eduki behar du¹⁹. Horrenbestez, memoria konpontzaile batez ari gara, biktima errugabeentzat ez ezik –haien sufrimendu bidegabekoa agerian jarriko da–, gaixotasun onartezin baten baitan bizi izan den ehundura sozialarentzat ere, zeinak orain bizikidetzaren demokratikoa berreskuratu nahi baitu. Ez da ariketa erraza, zeren eta, bide horretan, gizagabekeriaren eta gure lagun hurkoen saminaren amildegira hurbiltzeko beharrean aurkituko baikara agian²⁰.

“Gogoratzen saiatzeko” prozesuan, “historia egiten” laguntzen dugu, hau da, kontakizun kolektibo bat albatutzen. Etxebarriak Mauleonek laburbildu zuen moduan, biktimen testigantza “*espazio publikoan adierazita*”

18 Joinet, Louis *La cuestión de la impunidad de los autores de violaciones de los derechos humanos (civiles y políticos)*. Amaierako txostena, gutxiengoaren bereizkeriaren eta babesaren prebentzioarako azpibatzen diren 1996/119 erabakiaren aplikazioan, 1997. Hemen eskuragarri: <http://www.derechos.org/nizkor/doc/joinete.html>.

19 Gómez Isa, Felipe, “El derecho de las víctimas a la reparación por violaciones graves y sistemáticas de los derechos humanos”. Hemen: Gómez, F. (zuz.) *El derecho a la memoria*. Bilbo: Pedro Arrupe Giza Eskubideen Institutua, Deustuko Unibertsitatea, 2006, 23-75. or.

20 Múgica Munárriz, Guillermo “Algunos retos y tareas de un futuro post-ETA”. Hemen: Duplá, A. eta Villanueva, J. (koord.) *Con las víctimas del terrorismo*. Donostia: Gakoa, 2009, 119.-137. or.

ko memoria gisa ikusi behar da, herritarrek entzuteko egindakoa, edo erabileraren desberdinetarako agiri-artxi-
bo ireki bihurtzeko, edo prozesu judizial baterako frogagiri bihurtzeko”, edo bake-hezkuntzako prozesuetan
erabiltzeko²¹.

Horri dagokionez, gorago aipatutako testigantzetan aurkitu ditugun ebidentziekin ondorioztatzen dugu Eus-
kadiko jazarpen indarkeriari sektore sozial batzuek eutsi ziotela, bazterketa moraleko prozesu baten bitar-
tez. Bazterketa morala gertatzen da “gizabanako edo talde jakin batzuk azkenean balio moralak, arauak eta
justizia-gogoetak aplikatzen direneko mugetatik kanpokotzat hartzen direnean. Moralki baztertzen direnak
ezdeusak, baztergarriak edo duintasunik gabeak balira bezala hautematen dira, eta, horrenbestez, haiei
mina eragitea onargarri, egoki eta justutzat hartzen da²²”. Horrenbestez, kolektibo jakin batek herritarren zati
bat uzten du beraiek justiziaren beren esparrutzat ulertzen duten hartatik kanpo eta, beraz, herritarren zati
hori indarkeriazko erasoen menpe geratzen da. Baztertutako pertsonentzat “bazterketak berekin ekarriko
luke haiekiko joera positiborik ez egotea eta esplotazio, gorroto eta indarkeriaren helburu gisa hautatuak
izateko aukera egotea; halakoak, gainera, onargarri gisa hauteman daitezke”²³.

Ez da bistatik galdu behar ezen zinegotzien aurkako jazarpen indarkeriaren arrazoia izan zela desberdinta-
sunarekin amaitzea, disidentzia erauztekoa non eta ordezkari politiko distantzia laburrenean jokatzeko den
eta, horrenbestez, ahulagoa den tokian. Horretarako, justifikazio-ingurune bat sortu behar izan zen, eta hark
bideratu zuen biktimagileek beren burua eta beren ingurunea konbentzitzea, pentsa zezaten gertatzen ari
zena, nolabait ere, biktimek “bilatutako” zerbait izan zela.

Ikusi den bezala, jazarpen indarkeriaren irismen soziala hazten joan da. Biktimak, lehenengo unetik, be-
ren jarduera publikoarengatik eta beren ideologiagatik definituta egon dira, eta halakoen eragileek horrekin
justifikatu izan dituzte mehatxuak, beldurraraztea eta era askotako erasoak. Hortik aurrera, arlo publikoan
ETAren agenda totalitarioa kritikatzeko zuen edozein pertsonak horrelako indarkeria jasan zezakeen. Ho-
rrenbestez, eta bildutako testigantzetan ere islatu den zerbait bada, indarkeria hori pairatu duten biktimek
estigmatizazioa eta bakardadea hauteman dituzte.

Bazterketa moraleko prozesuak aztertu dituzten ikertzaileei jarraituz, beren justiziaren idealetik beste per-
sona batzuk baztertzen dituztenak bat etorri ohi dira ondoko hauetan:

- “Baztertuak psikologikoki urrun daudela eta deslotuta daudela hautematea;
- Baztertuekiko betebeharrak edo erantzukizun moralik ez edukitzea;
- Hautematen da baztertuek ez dituztela justizia eta komunitatearen baliabideak merezi;
- Baztertuentzat onartzen dira justizia-konsiderazioen barruan daudenentzat onartuko ez liratekeen egoerak.”²⁴

Jazarpen indarkeriaren biktimekiko gertatu zen bazterketa moralaren prozesuari atentzioa ematerakoan,
gonbita egin nahi diogu euskal gizarteari gogoeta egin dezan biktima errugabeek pairatutako sufrimendua-
rekiko memoria konpontzaile eta enpatiko bat eraikitzeko beharrari buruz, bai eta ETA banda terroristak eta
haren ingurune sozialak kaltetutako aniztasunaren balioa kontuan hartzeko ere. Aurreko beste txosten ba-
zuetan gogoratzen genuenez, memoriaren ariketa honako helburu hauetara zuzendu behar da:

- Bizi izandako egoeretan zenbait elementu patologikok (tolerantziarik eza, aniztasunaren bazterketa,
norberaren iritziak indarrez inposatzea, gizabanakoa ukatzea...) izan duten eginkizuna ulertzea.
- Indarkeriaren bidegabekeria, eta beraz, biktimen errugabetasuna aintzatestea erraztea.
- Giza eskubide urraketa guztiak onartezinak direla onartzea, bai eta azaldu diren gertaerak ere.
- Memoriak orainaldiarekin lotuta egon behar du, eta are gehiago, orainaldia azaltzen lagundu
behar du. Iragan kaltegarriari begiratzen diogu eta aztertu egiten dugu, oraingo balio irmoetatik

21 Etxebarria Mauleon, Xabier; *Dinámicas de la memoria y víctimas del terrorismo*, Bilbo: Bakeaz, 2007, 60-61 or.

22 Opatow, Susan “Moral exclusion and injustice: an introduction” en *Journal of Social Issues*, vol. 46, nº 1, 1990, p. 1. *Moral exclusion occurs when individuals or groups are perceived as outside the boundary in which moral values, rules, and considerations of fairness apply. Those who are morally excluded are perceived as nonentities, expendable, or undeserving. Consequently, harming or exploiting them appears to be appropriate, acceptable, or just.*

23 Martín-Peña, Javier, Opatow, Susan y Rodríguez-Carballeira, Álvaro “Amenazados y víctimas del entramado de ETA en Euskadi: un estudio desde la teoría de la exclusión moral”. Hemen: *Revista de Psicología Social*, 26:2, 2011, 177-190 or.

24 Martín-Peña, Javier, Opatow, Susan y Rodríguez-Carballeira, Álvaro, op. cit. 188 or.

abiatuta. Saihestu behar da Martínez de Bringasek²⁵ memoriaren fetitxismoa deritzona; orainaldia menperatzen duten iraganeko dinamikak, hari ulerbide eta zentzu bat emateko ezgai bihurtzen dutenak. Ariketa politikoa bat, zeina lotuta baitago Hannah Arendtek *gaizkiaren hutsaltzea* deitu zuen harekin²⁶.

B) Justizia eta erreparazioa: Zorretan, aniztasunaren zainketa dela-eta

Gizarte gisa, geure buruari ezarri diogu memoria egiteko betebeharra, zeren eta ulertzen baitugu justizia egiteko betebeharra badaukagula. Horrenbestez, aurkitzen dugu memoria eraldatzaile bat eduki behar dugula, zertarako eta birgogoratzeko ariketa huts bat ez bihurtzeko. Memoria eraldatzaile bat da memoria konpontzailearen klabea planteatzen dena, hain zuzen biktimagileek biktimei kendu nahi izan dioten horri begira, bai eta gizarteari berari begira ere, bizikidetzaren demokratikoaren klabea.

Memoriaren erabilerak honako honetarako balioko du: erreparazioaren oinarriak ezartzeko eta biktimei eskubideak emateko²⁷. Elkarrizketatu ditugunetik batzuek ohartarazi digute memoriaren eraikuntza etiko bat ezartzeko beharri buruz. Ariketa hori izango litzateke biktimei eragindako mina aitortzeaz gainera, moralki jarrera bat hartzea, kalte hori zuzengabetzat eta, horrenbestez, onartezintzat kalifikatuz. Biktimak modu arbitrarioan jazarri ziren, berreroek baizik ezagutzen ez zituzten akusazio batzuetatik defendatzeko aukerarik eman gabe. Horrek inspirazio-iturri ditugun justizia-idealak nabarmen kaltetzea dakar, bai eta bizikidetzaren demokratikoaren printzipio etikoak ere, haiek edukirik gabe uzteraino.

Gizarte gisa, guri dagokigu aitortza-moduak artikulatzea eta erreparazio eraginkorrerako neurriak ezartzea²⁸. Horri dagokionez, gomendatzen dugu hainbeste erabili diren formula batzuetara ez jotzea: "inor ere ez da egiazki erruduna" edo "gizarte osoa da erruduna". Izan ere, praktikan haien eragina da gertatutakoaren erantzukizuna lausoturik gelditzen dela. Azken batez, guztien ekintzak parekatuz gero, dela haien erantzukizun-maila gorenean, dela maila txikienean, inor ez da ateratzen egiazki gertatutakoaren errudun²⁹.

Bere ikuspegi kolektiboan, aitortu beharra dago jazarpen indarkeria euskal gizartearen aniztasun politikoa- ren aurkako eraso bat izan dela, eta mehatxatutako pertsonen erakutsi zuten erresistentzia-bokazioak egiteko erabakigarria izan zuela aniztasunaren iraupenean; hain zuzen ere, aniztasun horixe da demokrazia oren funtsezko oinarria.

Aurreko txosten batzuetan adierazi izan dugun bezala, memoria konpontzaile batek ondoko hauek hartu behar ditu kontuan:

-Biktimen sufrimenduarekiko enpatia, hau da, laguntza ematea eta elkartasuna adieraztea. Jasandako sufrimenduaren inguruan kontakizuna eraiki duen gizarte batek aitortu behar du bidegabekeria hori, eta eskubideak urratuta eduki zituzten pertsona horiekin sentibera izan behar du. Komeni da azpimarratzea, lehen esan bezala, horrek ez duela esan nahi biktimen ideologiarekin ados egotea³⁰. Desadostasun politikoa zilegi da gizarte guztietan eta beharrezkoa da, hain zuzen ere, justiziaren prozesua eta eztabaida ideologikoa bereiztea. Hortxe dago, baita ere, eskuzabaltasun demokratiko eta desberdinen arteko bizikidetzaren ariketa garrantzitsu bat.

-Nabarmendu dugu mehatxatutako pertsonak gizarte-estigmatizazioko prozesu baten menpe egon zirela. Beharrezkoa da pertsona horiei errehabilitazio soziala eta morala eskaintzea. Kendutako edo zailtzen jarritako balioa eta duintasuna berriro itzultzea.

-Gainera, gure ikerketaren helburuko pertsonak adierazpen-askatasuna erabiltzeagatik edo aldarrikapenak egin eta herriaren alde lan egiteko hautatuak izateagatik mehatxatu eta hertsatu zituztela kontuan hartuta, beharrezkoa da erresilientziaren balioa nabarmentzea, bai eta prezio pertsonal handia ordainduta beren eskubideak baliatzen jarraitzeak duen balioa ere.

25 Martínez de Bringas, A. "De la ausencia de recuerdos y otros olvidos intencionados. Una lectura política de los secuestros de la memoria" en Gómez, F. (dir) *El derecho a la memoria*, op. cit. 270-275 or.

26 Arendt, Hannah. *Eichmann en Jerusalén*, Barcelona: DeBolsillo, 2009.

27 Etxebarria, Xabier. *Dinámicas de la memoria y víctimas del terrorismo*. Bilbo: Bakeaz, 2007, 83-93 or.

28 Bilbao, Galo y Etxebarria, Xabier. *La presencia de las víctimas del terrorismo en la educación para la paz en el País Vasco*. Bilbo: Bakeaz, 2005.

29 Etxebarria, Xabier. *Dinámicas de la memoria y víctimas del terrorismo*. Op. cit., 90 or.

30 Múgica, Guillermo. op. cit. 131 or.

-Biktimen galera konponezina da. Ezinezkoa da sortutako kaltea erabat ordaintzea. Inork ezin dizkie biktimei itzuli kendutako denbora, galdutako aukerak, kendutako integritate fisiko eta morala eta, are gutxiago, senideren bat hil zitetenean. Konponezintasun hori, bai eta eragileen eta biktimen artean dagoen asimetria morala ere, aitortzea memoria-ariketa ororen betekizun morala da. Memoriak iraganaren bizipenezko eraldatze bat ere bilatzen du, eragindako bidegabekeriaren aitopenen bidez, bai eta hainbeste sufrimendu sorrarazi zuen iragan horretaz bestelako etorkizun bat balioan jartzea ere. Horrek beste fase bati ekitera garamatza: ulertze eta adiskidetzeta.

-Orain arte esandako guztiagatik, justiziak kalte-ordaina ekarri behar du. Europar Batasuneko legeriak ematen duen definizioaren arabera, justizia leheneratzailea hau da: *“biktimek eta arau-hausleek, horretarako baimena askatasunez ematen badute, zigor arloko arau-haustearen ondoriozko arazoei irtenbidea ematea ahalbidetzen duen prozesua, hirugarren inpartzial baten laguntza”*³¹.

C) Gizartearen adiskidetzeta eta kohesioa. Gertatutakoa berriz ez gertatzeko konpromisoa

Gizarte-adiskidetzeta, komunitate-politika den aldetik, memoria, justizia eta leheneratzeko prozesu guztien azken helburua da. Adiskidetzetik gabe, bakea su-eten bat izango litzateke, luzeagoa edo laburragoa, eta gizarte-haustura gailenduko litzateke. Fase honetan, beharbada, biktimen barkamena egon daiteke, baina baldintza hori ez dugu hemen sartu, oso ekintza pertsonala eta borondatezkoa baita, eta ezin da inoiz halakorik eskatu. Barkamenaren orde, ulertzeko baldintza sartu dugu. Hannah Arendt-ek ulertzeari eta adiskidetzeari buruz hitz egin zuen:

*Adiskidetzeta ulertzearekin batera doa, ezinbestez, eta horrek tout comprendre c'est tout pardonner ohiko gaizki-ulertzea ekarri du. Hala ere, barkamenak ia-ia ez dauka zerikusirik ulertzearekin, ez baita horren baldintza, ezta ondorioa ere. Barkamena (zalantzarik gabe, gizakiaren gaitasun handienetako bat, eta, beharbada, ekintzarik ausartena, itxuraz ezinezkoa dena -egindakoa desegitea- egiten saiatzen delako, eta dena amaituta zegoela zirudienean, hasiera berria ezartzea lortzen duelako) ekintza bakarra da eta ekintza bakar batean amaitzen da. Ulertzeak, ordea, ez dauka amaierarik, eta beraz, ez du egiazko emaitzarik sorrarazten; gizakien bizimodu espezifikoak da, gizabanakoak arrotz bezala jaio den munduarekin adiskidetu beharra daukalako, eta mundu horretan arrotz bezala jarraituko du beti, bere bakartasun espezifikoak dela-eta... Totalitarismoa ulertzeak ez dakar barkamena berekin, aitzitik, halakorik gerta daitekeen munduarekin adiskidetu ahal garela esan nahi du*³².

Egile alemaniarraren definizioaren arabera, ulertzeak adiskidetzeko prozesu politikoaren giza alderdiak eta gizartearen aintzatestera bultzatzen gaitu. Ondorioz, adiskidetzeta honela definitu daiteke: topaketa publikoaren prozesua, non tarteko pertsonak komunitate politiko gisa aitortzen duten jasandako oinarritzko esku-bideen urraketa eta bidegabekeriak onartezinak direla. Prozesu hori harremanen esparru berria eraikitze oinarria da, eta esparru berri horretan giza harremanen etikarekiko eta arau demokratikoekiko begirunea bide bakarrak dira etorkizunean sor litezkeen auziak konpontzeko, betiere gertaera horiek berriro ez gertatzeko helburuari begira³³.

ETAren eta bere ingurunearen erasoen kasu honetan, biktimagileek beraiek irmotasunez adierazi behar dute adiskidetzeko konpromisoa, eman dugun definizioarekin bat etorruta. Adiskidetzeko prozesu baterako ezinbesteko urratsak dira, batetik, bidegabekeria eta kaltea egin dela berariaz eta zintotasunez adieraztea, eta bestetik, iraganeko akats berdinak ez errepikatzeko konpromisoa adieraztea. Adiskidetzeko prozesua berez luzea izango da eta oztopoz beteta egongo da, irain, susmo, gaitzespen, aurreiritzi, gaizki-ulertze... ugari gaudituz beharko dituelako. Sentimendu negatibo asko daude metatuta eta horrek esan nahi du erakunde pribatu eta publikoek topaketa-foroak antolatze lan handia egin beharko dutela, erakunde horiek baitira hausnarketa-prozesuen gidariak edozein gizartetan. Biktimek eta biktimagileek komunikazio-espazioak izan beharko lituzkete adiskidetzeko gizarte baterako konpromisoa adierazteko, bizi izandako trauma hutsaltzeko edo ahazteko, jasandako kolpeak biktimagileei itzultzeko tentazioak ezabatuta.

31 2.1. artikulua Europar Batasunaren Europako Parlamentuaren eta Kontseiluaren 2012/29/EB Zuzentaraua, 2012ko urriaren 25ekoa, delituen biktimen eskubideen, laguntzaren eta babesaren inguruko gutxieneko arauak ezartzen dituena. Zuzentarau horrek Kontseiluaren 2001/220/JAI esparru-erabakia ordeztzen du.

32 Arendt, Hannah “Comprensión y política (Las dificultades de la comprensión)”. Hemen: *Daimon, Revista de filosofía*, 26 zk., 2002, 17-18. or.

33 Definizio hori lan honetan dago oinarrituta: Nordquist, Kjell Åke “La verdad de quién? ¿Cuál reconciliación? Sobre la reconciliación como concepto político”. Hemen: *Estudios de filosofía*, 2008, 491.-497. or.

5. Bibliografia

- Arendt, Hannah. "Comprensión y política (Las dificultades de la comprensión)". Hemen: *Daimon, Revista de filosofía*, 26 zk., 2002, 17.-30. or.
- Arendt, Hannah. Eichmann en *Jerusalén*, Barcelona: DeBolsillo, 2009.
- Azurmendi, José Félix. *ETA de principio a fin. Crónica documentada de un relato*. Donostia: Ttartalo, 2014.
- Bilbao, Galo eta Etxebarria, Xabier. *La presencia de las víctimas del terrorismo en la educación para la paz en el País Vasco*, Bilbo: Bakeaz, 2005.
- Etxebarria, Xabier. *Dinámicas de la memoria y víctimas del terrorismo*, Bilbo: Bakeaz, 2007.
- Gesto por la Paz. "Violencia de persecución". Hemen: *Palabras de Paz*, 40 zk., 2000ko iraila.
- Gómez, Felipe. "El derecho de las víctimas a la reparación por violaciones graves y sistemáticas de los derechos humanos" en Gómez, F. (dir) *El derecho a la memoria*, Bilbo: Pedro Arrupe Giza Eskubideen Institutua, Deustuko Unibertsitatea, 2006, 23-75. or.
- Joinet, Louis. *La cuestión de la impunidad de los autores de violaciones de los derechos humanos* (civiles y políticos).). Amaierako txostena, gutxiengo bereizkeriaren eta babesaren prebentziorako azpibatzerdearen 1996/119 erabakiaren aplikazioan, 1997. Hemen eskuragarri: <http://www.derechos.org/nizkor/doc/joinete.html>
- Marín-Peña, Javier; Opotow, Susan eta Rodríguez-Carballeira, Álvaro. "Amenazados y víctimas del entramado de ETA en Euskadi: un estudio desde la teoría de la exclusión moral". Hemen: *Revista de psicología social*, 26:2, 2011.
- Martínez de Bringas, Asier. "De la ausencia de recuerdos y otros olvidos intencionados. Una lectura política de los secuestros de la memoria". Hemen: Gómez, F. (dir) *El derecho a la memoria*, Bilbo: Pedro Arrupe Giza Eskubideen Institutua, Deustuko Unibertsitatea, 2006, 267-294. or.
- Música Munárriz, Guillermo. "Algunos retos y tareas de un futuro post-ETA". Hemen: Duplá, A. eta Villanueva, J. (koord.) *Con las víctimas del terrorismo*, Vitoria-Gasteiz: Gakoa, 2009, 119.-137. or.
- Nordquist, Kjell Åke. "¿La verdad de quién? ¿Cuál reconciliación? Sobre la reconciliación como concepto político". Hemen: *Estudios de filosofía*, 2008, 491.-497. or.
- Opotow, Susan. "Moral exclusion and injustice: an introduction". Hemen: *Journal of Social Issues*, 46. liburukia, 1. zk., 1990, 1.-20. or.
- Pérez, Kepa. *La violencia de persecución en Euskadi*, Bilbo: ADDH eta Eusko Jaurlaritza, 2005.

